

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra elektronické kultury a sémiotiky

Mgr. Jakub Kuchař

**Předeterminovanost v psychoanalytických
kazuistikách**

Disertační práce

Vedoucí práce: **Doc. Mgr. Josef Fulka, Ph.D.**

Praha 2020

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 18. září 2020

Mgr. Jakub Kuchař

Poděkování

V první řadě bych rád poděkoval svému školiteli doc. Mgr. Josefu Fulkovi, Ph.D., za mnoho výborných poznámek k této práci a také za dodání sebedůvěry k jejímu dokončení. Velké díky bych chtěl vyjádřit i Mgr. Michalu Karlovi, Ph.D., za mnoho velmi užitečných rad a postřehů týkajících se zejména struktury práce a jejích formálních aspektů. A nejen jich. Též bych rád poděkoval PhDr. Juraji Hvoreckému, Ph.D., Mgr. et. Mgr. Štěpánu Pudlákovi, Ph.D., a Mgr. et Mgr. Martinu Zielinovi, Ph.D., za jejich plodné a obohacující podněty. V neposlední řadě jsem vděčný i České psychoanalytické společnosti, zejména mým tréninkovým psychoanalytikům doc. MUDr. Václavu Mikotovi, CSc., a doc. PhDr. Janě Kocourkové, za psychoanalytické vzdělání, jehož se mi od nich dostalo a stále dostává. Vzdělání, které v sobě propojuje abstraktní teoretickou rovinu s rovinou klinickou praktickou.

Abstrakt

V této práci se zabývám otázkou, zda je používání konceptu předeterminovanosti koherentní napříč 1) psychoanalytickými teoretickými a kazuistickými texty a 2) různými psychoanalytickými směry. Na základě rozboru nejcitovanějších kazuistik zabývajících se tématem narcismu z okruhu kleiniánské a relační psychoanalýzy dospívám k tomu, že používání konceptu předeterminovanosti není v psychoanalýze zcela koherentní. Tato nekoherence podle mého názoru může být způsobena rozdílným vztahováním se různých autorů k abstraktním metapsychologickým předpokladům. Vliv může hrát i narcismus malých rozdílů, jenž je podle mého názoru patrný mezi zástupci rozdílných psychoanalytických směrů. A v neposlední řadě je možné se na tuto inkohereci podívat jako na vliv takzvaných implicitních teorií, tedy ne zcela oficiálních a uvědomovaných teorií, jimiž se psychoanalytici v průběhu své praktické klinické práce řídí.

Klíčová slova

Psychoanalytický diskurz, předeterminovanost, rozbor psychoterapeutických kazuistik, vztah teorie a praxe

Abstract

In this work I deal with the question of whether the use of the concept of overdetermination is coherent across 1) psychoanalytic theoretical and case studies and 2) different psychoanalytic directions. Based on the analysis of the most cited case studies dealing with the topic of narcissism in the field of Kleinian and Relational psychoanalysis, I come to the conclusion that the use of the concept of overdetermination is not completely coherent in psychoanalysis. This incoherence may be due to the different attitudes of different authors to abstract metapsychological assumptions. Narcissism of small differences, which in my opinion is evident between representatives of different psychoanalytic directions, can also play a role. And last but not least, it is possible to look at this incoherence as the result of so-called implicit theories, i.e. not entirely official and conscious theories that psychoanalysts follow in the course of their practical clinical work.

Keywords

Psychoanalytic discourse, overdetermination, analysis of psychotherapeutic case reports, the relationship between theory and practice

Obsah

Úvod	10
1. Předeterminovanost jako sémiotický koncept	17
2. Specifika psychoanalýzy a psychoanalytické metody	23
2.1. Zkoumání jednotlivých případů	23
2.2. Interpretace rozhovorů za „zavřenými dveřmi“	24
2.3. Vztah k vědecké metodě	25
2.3.1. Pohled na vědeckost psychoanalýzy ve filosofických kruzích	26
2.3.2. Pohled na vědeckost psychoanalýzy uvnitř psychoanalytických kruhů	26
2.4. Tenze mezi pozitivistickým a sociálně-konstruktivistickým přístupem k psychoanalýze	30
3. Koncept narcismu v psychoanalýze	32
3.1. Historie pojmu narcismus v psychoanalýze	32
3.2. Co to vlastně narcistický charakter je?	33
3.3. Self-psychologie	33
3.4. Kernbergův přístup	34
3.5. Je možné skloubit Kohutův a Kernbergův přístup k narcismu?	35
3.6. Kde začíná a kde končí patologický narcismus?	36
3.7. Další zajímavé koncepty narcistického charakteru	37
3.8. Závěr	37
4. Vztah mezi psychoanalytickou teorií a praxí & koncept implicitních teorií	39

4.1. Vztah psychoanalytické teorie a praxe podle Josepha Sandlera	40
4.2. Vztah psychoanalytické teorie a praxe podle Petera Fonagyho	41
4.3. Working Party on Theoretical Issues	43
4.4. Typologie psychoanalytických intervencí	44
4.5. Mapa soukromých (implicitních, předvědomých) teorií v klinické praxi	45
4.5.1. Topografický vektor (tří-komponentní model)	45
4.5.1.1. Vědomé, ale neveřejné teoretizování	46
4.5.1.2. Předvědomé teorie	46
4.5.1.3. Nevědomé determinanty	46
4.5.2. Konceptuální vektor	47
4.5.3. Akční vektor	47
4.5.4. Vektor objektního vztahu k teorii	48
4.5.5. Vektor koherence vs. kontradikce	48
4.5.6. Vývojový vektor	49
4.6. Shrnutí implicitní teorie & vztah psychoanalytické teorie a praxe	49
5. Rozbor kazuistik	50
5.1. Metodologie výběru kazuistik	50
5.2. Výběr kazuistiky podle psychoanalytických směrů	51
5.2.1. Kleiniánská psychoanalýza	52
5.2.2. Vztahová psychoanalýza	55
5.3. Tematické zaměření kazuistik – Narcismus	58

5.4. Proč tyto konkrétní kazuistiky?	58
5.5. Podle čeho v kazuistikách hodnotím míru předeterminovanosti?	58
5.5.1. Rozbor diskurzu	58
5.5.2. Proč „míra předeterminovanosti“?	59
5.5.3. Klasická intrapsychická předeterminovanost	59
5.5.4. Zdůrazňování neobjektivity výkladu a perspektivy pozorujícího jako znak předeterminovanosti	59
5.5.5. Zdůrazňování společného vytváření jako předeterminovanost	60
5.5.6. Zdůrazňování různých přenos-protipřenosových dynamik	60
5.5.7. Zdůrazňování proměnlivosti lidské psychiky	61
5.6. The Wings of Icarus: Illusion and the Problem of Narcissism (Stephen A. Mitchell)	61
5.6.1. Shrnutí textu The Wings of Icarus: Illusion and the Problem of Narcissism	62
5.6.2. Shrnutí kazuistiky Johna – Společnost, C'est Moi	65
5.6.3. Rozbor kazuistiky The Wings of Icarus: Illusion and the Problem of Narcissism	68
5.6.3.1. Popis intrapsychických fenoménů	68
5.6.3.2. Popis interpsychických fenoménů	70
5.6.3.3. Další aspekty	71
5.7. Transforming Narcissism: The Treatment of Nora (Frank Lachmann)	72
5.7.1. Humor v psychoanalytické léčbě	73
5.7.2. Shrnutí textu The Treatment of Nora	73

5.7.3. Rozbor kazuistiky	78
5.7.3.1. Popis intrapsychických fenoménů	78
5.7.3.2. Popis interpsychických fenoménů	80
5.7.3.3. Další aspekty	81
5.8.1. Shrnutí textu On the Psychopathology of Narcissism: A Clinical Approach	83
5.8.1.1. Úvodní teoretická část	83
5.8.1.2. Kazuistická část	84
5.8.2. Rozbor kazuistiky On the psychopathology of narcissism: A clinical approach	88
5.8.2.1. Popis intrapsychických fenoménů	88
5.8.2.2. Popis interpsychických fenoménů	90
5.8.2.3. Další aspekty	91
5.9. Seeing and Being Seen: Narcissistic Pride and Narcissistic Humiliation (John Steiner)	92
5.9.1. Shrnutí kapitoly Narcistické objektní vztahy a projektivní identifikace (z knihy Psychická útočiště)	93
5.9.2. Shrnutí teoretické části textu Seeing and being seen: Narcissistic pride and narcissistic humiliation	94
5.9.3. Shrnutí klinického materiálu v textu Seeing and being seen: Narcissistic pride and narcissistic humiliation	96
5.9.4. Rozbor kazuistiky	101
5.9.4.1. Popis intrapsychických fenoménů	101
5.9.4.2. Popis interpsychických fenoménů	103

5.9.4.3. Další aspekty	104
5.10. Porovnání rozebíraných kazuistik	104
5.10.1. Časové hledisko	105
5.10.2. Intrapsychický rozměr	105
5.10.3. Interpsychický rozměr	106
5.10.4. Další aspekty	107
6. Možná vysvětlení výsledků rozboru	109
6.1. Odstupování od původní metapsychologie	109
6.2. Narcismus malých rozdílů	111
6.3. Vliv implicitních teorií	112
Závěr	116
Bibliografie	118

Úvod

Zejména v rámci kontinentální filosofické tradice ve Francii byl ne jeden autor výrazně ovlivněn psychoanalytickým myšlením. Merleau-Ponty (2013), Derrida (1998; 2003) nebo Althusser (1996) se na psychoanalýzu nezdědka odvolávají, Deleuze, i když je k psychoanalýze kritický (Deleuze & Guattari, 2004), psychoanalytické pojmy přebírá (Deleuze, 2013), Paul Ricoeur (1970) dokonce napsal knihu, ve které Freudovo dílo interpretuje pomocí hermeneutiky. A určitě by také nebylo správné opomenout i autory, již jsou spjati s Frankfurtskou školou (Adorno, Horkheimer, 2009; Fromm, 1997; Marcuse, 1969; Habermas, 1970). Domnívám se tedy, že psychoanalýza má minimálně pro některé filosofické směry nemalý význam¹.

V této dizertační práci se budu zabývat právě psychoanalýzou. Především moderní postfreudiánskou psychoanalýzou, se kterou širší veřejnost často bohužel není příliš obeznámena. Cílem práce je alespoň částečně prozkoumat koherenci psychoanalytického odborného diskurzu. Konkrétně mě zajímá, jak se rozdílný teoretický přístup k principu předeterminovanosti u dvou odlišných psychoanalytických škol odráží v popisu konkrétních kazuistik.

Předeterminovanost je původně freudovský pojem zdůrazňující komplexnost lidského psychického fungování. Podle principu předeterminovanosti je každý psychický fenomén (manifestní obsah) důsledkem působení většího množství jiných psychických fenoménů (latentních obsahů). Nikdy ani nemůžeme vědět, jaké všechny determinanty vedly ke vzniku daného psychického jevu. Ve shodě s Fulkou (2008) považuji předeterminovanost i za svého druhu sémiotický koncept. Jako ukázka, co přesně míním vyšší mírou předeterminovanosti, mohou sloužit tyto dva malé střípky z rozebíraného klinického materiálu:

¹ Pokud člověk otevře e-bookovou verzi slovníku *The Shorter Routledge Dictionary of Philosophy* a začne v ní vyhledávat slovo „*psychoanalysis*“, nalezne v ní 49 použití tohoto výrazu. Kniha má sice něco přes tisíc stran, ale i tak se domnívám, že nejde úplně o zanedbatelné množství. Pro porovnání například výraz „*phenomenology*“ v ní nalezneme 143krát, výraz „*hermeneutics*“ 43krát. Je pravda, že samotný tento fakt není možné brát jako důkaz o převratné důležitosti psychoanalýzy pro filosofii. Někdo například může oprávněně namítnout, že celý tento slovník je odrazem především anglosaské filosofické tradice. Nějakou relevanci však tento fakt pravděpodobně také má.

1. „Je jasné, že ve snu má postava Rusa v sobě velmi paranoidní nádech, je doznáním paranoidního postoje pacienta², který je na vědomé úrovni potlačován.“ (Rosenfeld, 1964, str. 334)
2. „Z materiálu o psychoanalytikovi a ze snu je jasné, že iluze stejnosti sloužila jako obrana k odvrácení pocitů deprese, prázdnoty, poškození a odmítnutí.“ (Mitchell, 1986, str. 222)

Klinický materiál v první ukázce není příliš předeterminován (postava Rusa je „doznáním“ paranoidního potlačovaného postoje pacienta – žádné další možné důvody, proč se ve snu objevil zrovna Rus, v dané kazuistice popisovány nejsou). Druhá ukázka bere zmiňovanou iluzi stejnosti jako analyzandovu obranu před mnoha různorodými pocity. Autor této ukázky tudíž pracuje s větší mírou předeterminovanosti než autor první.

Zajímá mě, zda explicitní a implicitní³ používání tohoto konceptu je koherentní napříč 1) psychoanalytickými teoretickými a kazuistickými texty a 2) různými psychoanalytickými směry. Vztah teorie a praxe a (ne)sjednocenost rozdílných psychoanalytických škol patří k největším teoretickým otázkám současné psychoanalýzy a není náhoda, že těmto tématům také věnují svou pozornost jedni z nejvýraznějších představitelů moderní psychoanalýzy (Fonagy, 2003; Wallerstein, 1988; Sandler, 1983). Proto se také domnívám, že může být přínosné zkoumat koherenci psychoanalytického diskurzu právě na těchto dvou osách.

K porovnávání jsem se rozhodl vybrat nejcitovanější (a tím pádem i v rámci daných diskurzů nejvýznamnější) kazuistiky dvou psychoanalytických škol, které ve svých teoretických textech vykazují značně rozdílný přístup k předeterminovanosti. Relační (někdy označovaná také jako vztahová⁴) psychoanalytická škola zdůrazňuje komplexnost a vymezuje se vůči aplikaci lineárně-kauzálního myšlení na porozumění lidské mysli. Tím pádem ale hovoří o principu předeterminovanosti a dává důraz na

² V této práci budu zaměnitelně používat blízké pojmy pacient, analyzand a klient.

³ Jde mi o to, zda ten či onen autor používá charakteristiky, které se s pojmem předeterminovanost obvykle pojí. Ať už samotného výrazu předeterminovanost používá, nebo nikoli.

⁴ Relační psychoanalýza a vztahová psychoanalýza jsou různé překlady toho stejného pojmu (*relational psychoanalysis*). V tomto textu používám zaměnitelně obě tato označení.

její zvýšenou míru (Seligman, 2005). Jako druhou školu jsem se pro kontrast rozhodl vybrat tradičnější kleiniánskou psychoanalýzu, kterou zástupci relační psychoanalytické školy nezřídka kritizují pro její reduktivní „nepředeterminovaný“ způsob uvažování (Stolorow et al., 1998; Hoffmann, 1991), zároveň však jde o stále velmi živý psychoanalytický směr, jehož zástupci dodnes publikují velké množství textů a diskutují o důležitých problémech psychoanalytické teorie a techniky (Spilius et al., 2011).

Z metodologických důvodů jsem se rozhodl množství možných kazuistických textů, ze kterých byl mohl vybírat, trochu zúžit a vybral jsem ty, které se zaobírají totožnou problematikou, totiž v současné psychoanalýze populárním tématem narcismu, tedy psychickou problematikou vztahující se k tématu sebeúcty. Pojem narcismu také podrobněji v jedné z kapitol vysvětluji.

Slovo diskurz má ve společenských vědách obrovské množství různých významů. Pro účely mé práce mi připadá nejvhodnější použít pojetí diskurzu, se kterým přišel Norman Fairclough (1992). Ten popisuje lingvistický diskurz, jenž není omezen pouze na věty a menší gramatické jednotky, ale reflektuje i některé aspekty z vyšší úrovně organizujících vlastností dané diskurzivní praxe: „V lingvistice je diskurz občas používán v kontrastu s rozбором psaných ‚textů‘ k rozboru větších částí mluveného dialogu. Textová analýza a analýza diskurzu potom v mém pojetí nesdílí tradiční omezení lingvistické analýzy pouze na věty a menší gramatické jednotky. Namísto toho se zaměřuje i na vyšší úroveň organizačních vlastností dialogu (například se zabývá tím, kdo si kdy bere slovo nebo jak vypadá struktura zahájení a ukončení konverzace) nebo psaných textů (například struktura popisu trestných činů v novinách).“ (Fairclough, 1992, str. 3) Rozdílné diskurzy je podle Fairclougha možné sledovat v různých sociálních situacích (novinový diskurz, reklamní diskurz apod). Cílem této práce však není foucaultovské zkoumání toho, jak psychoanalytický diskurz ovlivňuje sociální praxi (Foucault, 2002), ale primárně průzkum koherence rozpravy v současném psychoanalytickém myšlení. Výsledky průzkumu psychoanalytického diskurzu se však v jedné ze závěrečných kapitol pokusím ve zkratce vysvětlit i pomocí sociálních faktorů vznikajících v důsledku narcismu malých rozdílů. (Implikace je jednostranná. Půjde pouze o snahu pochopení toho, jak sociální praxe může ovlivňovat současnou podobu psychoanalytického diskurzu, a ne naopak.)

Vztah psychoanalýzy a současného akademického světa je dost složité téma (Jakubů, 2016; Kernberg, 2011) – velká část klasického psychoanalytického vzdělávání například probíhá mimo univerzitní systém. Nicméně i tak se domnívám, že je možné na celou práci nahlížet jako na zkoumání určitého druhu specifického akademického publikačního diskurzu – psychoanalytici z celého světa se pravidelně setkávají na mezinárodních odborných konferencích a publikují své texty v mezinárodních recenzovaných časopisech. A v univerzitním prostředí není zkoumání akademického diskurzu vůbec nové téma (Hyland, 2009; Zamel, 1998).

Někdo by se po přečtení této práce mohl domnívat, že kazuistiky, které zde rozebírám, shrnuji až příliš podrobně, a navrhnout mi, abych z nich vybral pouze to nejpodstatnější a zbytek vynechal. Tento přístup ale předpokládá, že je možné poměrně jednoduše rozlišit, co je pro porozumění daným psychoanalytickým případům důležité a co ne. V psychoanalytické praxi se ale tento dichotomizující pohled vůbec nepotvrzuje. Už samotný Freud praktikujícím psychoanalytikům doporučoval nezaměřovat pozornost jen na vybrané „podezřelé“ elementy, ale snažit se při uvažování o klinických případech dodržovat princip volně zavěšené pozornosti, to znamená rovnoměrně rozložit pozornost na všechno, co analyzand prezentuje, ať už to na první pohled je, nebo není „podezřelé“. Tak je podle něj možné dostat se k významům, které by jinak zůstaly skryty. V posledních desetiletích je také trendem psychoanalytických supervizí doslovně pracovat s detailním přepisem jedné psychoanalytické sezení a zabývat se významem prakticky každého slova, jež analyzand nebo psychoanalytik pronesl. Často se ukazuje, že i na první pohled zdánlivě nevýznamný obsah může nést velmi důležitý význam. V rámci *European Psychoanalytical Federation* je například pořádán pravidelný seminář, během kterého skupina zkušených psychoanalytiků z různých evropských zemí celý víkend velmi detailně různými způsoby rozebírá doslova každé slovo dvě až tři normostrany dlouhého přepisu jedné konkrétní psychoanalytické sezení. A celý tento víkend jsou v něm tyto psychoanalytici schopni objevovat nové a nové významy toho, co se v dané psychoanalytické situaci mezi analytikem a analyzandem děje. I proto jsem se v této práci rozhodl zkoumané kazuistiky shrnout raději více než méně a dát čtenáři možnost najít další možné významy, které mně ani autorovi kazuistiky nemusí být zcela zřejmé, ale mohou přispět k hlubšímu porozumění některému z témat, kterými se v této práci

zabývám.⁵

V první kapitole popisují koncept předeterminovanosti a jeho vývoj od freudovského pojetí k modernímu psychoanalytickému pohledu. Argumentují, že jde o sémiotický koncept, a porovnávám ho s peircovským, deleuzeovským a dalšími pojetími znaku a také popíšu, jak se podobá lingvistické redundanci a jak se od ní odlišuje.

Ve druhé kapitole vysvětlují některá specifika psychoanalýzy a psychoanalytické metody včetně jejího vztahu k vědecké metodě. Je pravda, že v této práci se zabývám psychoanalýzou především jako diskurzem, nicméně i otázky související s těmito tématy považuji za důležitou součást psychoanalytického diskurzu. (I implicitní) odpovědi na podobné otázky podle mého názoru mají výrazný vliv na to, jak se v psychoanalytickém diskurzu zachází s předeterminovaností. Psychoanalýza se oproti jiným disciplínám zabývá především studiem jednotlivých případů. Konkrétní jednotlivé osoby, se kterými se psychoanalytik střetává za „zavřenými dveřmi“, není možné z etických a praktických terapeutických důvodů nahrávat. Psychoanalytici tedy své zkušenosti ze setkání s klienty za „zavřenými dveřmi“ mezi sebou navzájem sdílejí a podrobují je kritické reflexi v rámci supervizí, intervizí, konferencí a publikační činnosti v odborných psychoanalytických časopisech. V rámci této diskuze jsou utvářeny určité teorie, které pomáhají analytikům lépe se orientovat v klinické situaci. Ve filosofickém prostředí existují různé názory na vědeckost psychoanalytické metody. V analytické filosofii převládá spíše kritický postoj (Grunbaum, 1985; Popper, 1997). V psychoanalytických kruzích se najdou autoři, kteří se pokouší vědeckost psychoanalytické metody obhájit (Brenner, 1968; Wallerstein, 2009), ale i takoví, kteří se naopak vůči snaze o ovlivňování psychoanalytického myšlení potřebou vědeckosti vymezují a definují psychoanalýzu spíše jako druh hermeneutického bádání (Cohler & Galatzer-Levy, 2007), nebo dokonce jako metodu založenou na sociálním konstruktivismu (Hoffman, 1991).

Ve třetí kapitole se zabývám vývojem psychoanalytického pohledu na narcismus. Ve zkratce shrnuji Freudovy myšlenky k tomuto tématu a první psychoanalytické koncepty narcistického charakteru. Následně představím pohled na podstatu narcistické

⁵ A podobný princip se může týkat i širě teoretických předpokladů, které v této práci prezentuji.

patologie a možnosti její léčby od nejznámějších psychoanalytických odborníků na tuto problematiku – Otto Kernberga a Heinze Kohuta.

Ve čtvrté kapitole shrnuji nejvýznamnější psychoanalytické texty zabývající se nejednoznačnou a proměnlivou definicí některých psychoanalytických konceptů používaných v klinické praxi a celkově složitým vztahem mezi abstraktními psychoanalytickými teoriemi a psychoanalytickou praxí. Vysvětluji myšlenku takzvaných implicitních teorií – konceptu, který je v posledních letech intenzivně zkoumán významnou skupinou psychoanalytiků sdružujících se při *European Psychoanalytical Federation (EPF)* (Canestri, 2006, 2018). Tito autoři se snaží co nejpřesněji popsat reálné myšlenkové vzorce, které psychoanalyticky v jejich klinické praxi ovlivňují a pomocí mapy implicitních teorií se pokouší zachytit různé faktory, které mají vliv na utváření těchto implicitních teorií (např. socializace s psychoanalytickým institutem, jehož je psychoanalytik členem, jeho osobnostní rysy, jeho vlastní zkušenost z výcvikové analýzy a supervize apod.), a to, jaký mají vztah k „oficiálním“ teoriím.

Pátou kapitolu věnuji rozboru konkrétního kazuistického materiálu. Vybral jsem kazuistiky ze dvou významných psychoanalytických směrů – kleiniánské psychoanalýzy a relační psychoanalýzy. Podle mnoha autorů by relační psychoanalytické kazuistiky měly mít v porovnání s kleiniánskými větší míru předeterminovanosti, tj. více zdůrazňovat komplexitu a mnohost významů v popisu klinické situace (Hoffman, 1991, 1992; Mitchell, 1995; Stolorow & Atwood, 1995; Stolorow, 2017). Z každého z těchto směrů jsem vybral dvě nejcitovanější kazuistiky zabývající se tématem narcismu z různých období vývoje tohoto směru. Následně shrnu obsah čtyř vybraných kazuistických textů a podle předem určených kritérií rozeberu, zda se v nich objevují prvky, které by bylo možné interpretovat jako znak vyšší či nižší míry předeterminovanosti. Na základě výsledku rozboru se pak pokusím zhodnotit, zda je používání konceptu předeterminovanosti v psychoanalýze napříč různými psychoanalytickými školami koherentní.

V šesté kapitole se pokusím hlouběji zdůvodnit výsledky rozboru psychoanalytického diskurzu. Některé z popsaných principů, na jejichž základě se tento diskurz formuje, je podle mého názoru možné sledovat i v jiných disciplínách.

Závěr práce samozřejmě shrnuje a systematizuje zjištěné výsledky.

1. Předeterminovanost jako sémiotický koncept

Koherenci psychoanalytického diskurzu, jak už jsem v úvodu naznačil, budu v této práci zkoumat na tom, jak se s ním pracuje s konceptem předeterminovanosti. V této kapitole se pokusím prozkoumat některé možné sémiotické aspekty toho konceptu a psychoanalytické teorie jako takové. Zaměřím se na otázku, zda vůbec je předeterminovanost sémiotický koncept, a pokud ano, čím je oproti jiným sémiotickým konceptům originální. Porovnáám ji především s Peircovým pojetím znaku a některými Deleuzovými koncepcemi.

Pojem předeterminovanosti původně odkazoval k faktu, že každý manifestní snový obsah vzniká jako důsledek mnoha latentních snových obsahů působících zároveň (Sigmund Freud, 1994). I když Freud při popisu snové práce používal mechanistický jazyk (jak bylo ostatně v dané době u vědeckých prací zvykem a dokonce i nutností, aby se daná práce mohla prosadit v tehdejší vědeckém a lékařském prostředí), ze kterého by mohlo vyplývat, že manifestní snový obsah je důsledkem lineární kauzality, opakovaně dodával, že prezentovaná schémata jsou pouze přibližná (Fulka, 2008). Celou dobu je zde podle něj přítomný takzvaný princip předeterminovanosti: „(...) základní rys etiologie neuros, spočívající v tom, že jejich vznik je většinou předeterminován, že se musí setkat několik faktorů, aby přivodily takovýto účinek“ (Freud, 1895, str. 208).

V současné psychoanalýze princip předeterminovanosti není spojován pouze se snovou prací a neurózami, jak tomu bylo původně, ale je považován za základ všech duševních dějů. Tento posun je možné vidět například v následující definici jednoho z nejuznávanějších a nejcitovanějších psychoanalytických slovníků současnosti od Salmana Akhtara (2018, str. 201): „Předeterminovanost: Sigmund Freud představil pojem *Überwertigkeit*⁶, aby vyjádřil fakt, že psychické fenomény jsou způsobeny mnoha faktory pracujícími zároveň. Síly konstituce a traumatu, scénáře minulosti a současnosti a tlaky různých psychických sil se pak sbíhají do společného útvaru, ze

⁶ Freud ve svém díle předeterminovanost většinou označoval pojmem *Überdeterminierung*. Nejsem si jistý, kde Akhtar přišel na variantu *Überwertigkeit*. Nicméně v rámci zachování přímé citace v textu ponechávám tuto variantu.

kterého vzniká daný fenomén. Freudova pozdější studie snů a chybných úkonů poskytla této myšlence silnou oporu. Načrtnutí tripartitní psychické struktury později vedlo k závěru, že neurotické symptomy nepředstavovaly jednoduché prosazení instinktivních impulzů, ale jednalo se o kompromis mezi požadavky id, ega a superega. Ludwig Eidelberg a Heinz Hartmann později přijali etiologický rozměr externí reality, když tvrdili, že nejen pouze neurotické symptomy, ale i všechny psychické fenomény reflektují kompromis mezi požadavky id, ega, superega a externí reality.“

Podle mého názoru nemůže být pochyb o tom, že předeterminovanost a s ní nevyhnutelně spojené pojmy latentní a manifestní obsah jsou ze své podstaty sémiotické koncepty. Ne náhodou Lacan aplikoval na psychoanalytickou teorii Saussurovo dyadické pojetí sémiotiky (signifikant v podstatě odpovídá manifestnímu obsahu a signifikát latentnímu obsahu). Freud hovoří o znacích jako psychickém manifestním obsahu, jenž odkazuje k určitému významu, který je skrytý v nevědomí, a psychoanalýzu vytvořil jako metodu, jak se k tomuto významu (signifikantu) „dostat“. Přesvědčivě o tom podrobněji píše Todorov (1984) ve své knize *Theories of the Symbol*, ve které vůči sobě staví dva opačné mechanismy – snovou práci (převod manifestního obsahu na latentní) a interpretativní práci (převod latentního obsahu na manifestní). Domnívá se, že samotná Freudova teorie symbolizace není příliš originální – jde podle něj jen o znovuobjevení lingvistických tropů. Za originální však Todorov považuje Freudovu metodu interpretace, která rozlišuje dvě interpretativní techniky. Symbolickou techniku, která je založena na předpokladu univerzálních konstantních symbolů, ke kterým je možné přiřadit univerzální nevědomý význam. Oproti tomu asociativní technika, jak z názvu vyplývá, je naopak založena na analyzandových subjektivních volných asociacích, které ho k danému tématu napadají a které pomáhají rozpoznat osobní nevědomý význam manifestního sdělovaného obsahu (Todorov, 1984).

Další otázkou je, zda je Freudova teorie originální sémiotickou teorií. Najdeme něco, co jiné sémiotické teorie nepřináší? Pokud ano, co je to? Za jeden ze specifických aspektů freudovské sémiotické teorie bychom mohli považovat její zaměření na lidskou psychiku, to jest, že je primárně využita v oblasti psychického aparátu, pro který byla vytvořena. Většina konceptů znaku předpokládá odkazování k něčemu, co

je součástí vnějšího světa. Naproti tomu freudovská sémiotická teorie popisuje znaky, které odkazují k něčemu, co je součástí vnitřního světa daného jedince. Potenciální kritik této teorie si může klást otázku, zda je možné vnitřní svět jedince (psychickou realitu) a vnější svět (externí realitu) jednoduše rozlišit. V samotné freudiánské teorii toto rozdělení patrně také není zcela možné. Jak však naznačuje výše uvedená Akhtarova definice, minimálně určité větve současné psychoanalýzy s tímto rozdělením pracují, a tudíž se ho budeme držet i v této práci. Je však nutné dodat, že zaměření se na lidskou psychiku není v sémiotice něčím originálním. Například takzvaný emocionální interpretant, který popsal Peirce (1960), je znak, který je také možno vnímat jako znak vzniklý ve vnitřním světě jedince v důsledku jiného znaku. A Deleuzeova raná koncepce symbolu jako symptomu či hieroglyfu (kterou blíže představím v další části textu) se např. v díle *Proust a znaky* (Deleuze, 1999) explicitně vztahuje k hledání důkazů lásky v gestech milované bytosti – tj. očividně ji je též možno aplikovat na vnitřní svět jedince.

Otázkou také může být, jak by při výše popsané latentnosti označovaného mohla probíhat komunikace. Důležité je rozumět tomu, že podle psychoanalýzy mezi nevědomím a vědomím neustále existuje interakce (která probíhá v takzvaném předvědomí) a interpersonální komunikace podle ní zároveň neprobíhá pouze na vědomé úrovni. Často jsme při komunikaci ovlivněni latentními obsahy a nevědomě (např. neverbálně) komunikujeme i něco, o čem vědomě vůbec nevíme. Nikdy není zcela možné uhlídat, co (především v živé komunikaci, ale do určité míry určitě i v komunikaci přes jiné komunikační prostředky a sociální sítě) všechno komunikujeme. Také je nutné poznamenat, že člověk, s kterým komunikujeme, rovněž nepřijímá celou komunikaci pouze vědomě. Často je ovlivněn něčím z naší komunikace a ani o tom sám neví, případně ví, že v něm daný člověk něco vzbuzuje, ale neví proč. To je jeden z důvodů, proč je v klinické psychoanalýze v posledních desetiletích tolik oblíbený koncept protipřenosu, který už není brán pouze jako překážka psychoanalýzy, ale naopak se aktivně využívá k hlubšímu pochopení analyzanda (Sandler et al., 1970). Psychoanalytik se v moderní psychoanalýze snaží všimnout si vlastních emocí a myšlenek, které v něm analyzand vyvolává, a pokouší se pochopit důvod, proč je v něm právě tento analyzand vyvolává. Hlubší pochopení psychoanalytikova protipřenosu pak často následně vede k vhledu do latentních obsahů, které analyzand nevědomě komunikuje. Myšlenka nevědomé komunikace je pěkně ilustrována

například v této Freudově citaci z textu *Nevědomí*: „Stojí velmi za povšimnutí, že nevědomí jednoho člověka může reagovat na nevědomí nějakého jiného člověka, přičemž obejde jeho vědomí. Tato skutečnost si заслужuje důkladnější prozkoumání, zejména v tom směru, zda lze přitom vyloučit předvědomou činnost, jakožto popis je však nepopiratelná.“ (Freud, 1913b, str. 254)

Dalším originálním aspektem Freudova pojetí znaku by mohl být jeho „rébusový“ charakter. Manifestní obsah je potřeba luštit, ale nikdy se nedá definitivně rozšifrovat. Význam znaku není primárně známý. Smyslem psychoanalytického znaku je původní význam zakrýt. Jak už jsem napsal výše, pomocí určitých psychoanalytických postupů (interpretace snu, interpretace přenosu apod.) se k němu můžeme propracovat, ale nikdy se ke konečnému absolutnímu významu nemůžeme dostat zcela. Podle Fulky (2008) se tímto Freudova teorie znaku paradoxně podobá teorii znaku jednoho z největších kritiků psychoanalýzy – Gillesse Deleuze. Ten například v již zmíněném díle *Proust a znaky* hovoří o milostných gestech jako znacích, které jsou přeplněné potenciálními signifikacemi, jež člověk musí jako hieroglyf luštit, přičemž je není možné nikdy zcela vyčerpát. Právě tato nevyčerpatelnost probouzí v člověku tendenci luštit jejich význam. Freud sice ve svém díle popisuje postup tvorby významu (u snu např. pomocí mechanismů zhuštění, přemístění, symbolizace a vizualizace), který, jak už jsem výše podotkl, na první pohled působí, že daný manifestní obsah má pouze jeden latentní význam. Nakonec však dodává, že zde funguje princip předeterminovanosti – latentních obsahů je vždy více a nikdy se z jejich podstaty nemůžeme dostat ke všem – pouze se můžeme přiblížit k některým z nich. A právě pokud zcela přijmeme princip předeterminovanosti, latentní obsah, ke kterému se pomocí psychoanalytické metody přiblížíme, je ze své podstaty (podobně jako podle zmíněného Deleuzova pojetí znaku) vždy neúplný. Jedno z pozdějších pojetí znaku v *Cinema 2* Deleuze (2005) založil na Peircově (1960) principu nekonečné semiózy (jenž však takto prvně pojmenoval Umberto Eco (2009) v *Teorii sémiotiky*). A tato koncepce už z principu nekonečné semiózy též zcela jasně předpokládá, že není možné dosáhnout absolutního významu⁷.

⁷ Koncept nekonečné semiózy by tedy mohl sloužit jako výborný rámec pro moderní psychoanalytickou klinickou praxi. Klinická praxe je totiž principiálně neuzavřená – v moderní psychoanalýze nejde o

Koncept předeterminovanosti si rovněž žádá také srovnání s v sémiotice a lingvistice hojně používaným konceptem redundance. Redundance byla často definována jako nadbytečná součást komunikace, která by v zájmu ekonomie komunikace měla být minimalizována (Noth, 1997). Později se však o ní začalo psát i jako o nezbytné součásti jazyka, která pomáhá v různých složitých komunikačních situacích zachovat význam sdělení. Objevují se i názory, že redundance může být využita například ke zdůraznění části sdělení, čímž obsah sdělení vlastně mění (Noth, 1997). Wit a Gillete (1999) ve své přehledové práci zanalyzovali velké množství definic redundance a rozlišili gramatickou redundanci, která je součástí jazyka a je pro všechny jeho uživatele povinná, a kontextuální redundanci, která vzniká způsobem, jakým mluvčí jazyk používá, a není součástí gramatiky. A jaký je vztah redundance k předeterminovanosti? Redundance je v těchto definicích pokaždé vztahována k interpersonální komunikaci. Psychoanalytické pojetí předeterminovanosti není na mezilidskou komunikaci primárně zaměřeno (i když ji samozřejmě ovlivňuje). Dalo by se však říct, že předeterminovanost je součástí komunikace mezi vědomím a nevědomím daného jedince. Každý konkrétní manifestní obsah je předeterminován mnoha latentními obsahy a zároveň konkrétní latentní obsah předeterminává mnoho manifestních obsahů. To ale neznamená, že by se z konkrétního manifestního obsahu dal vyvodit přesný latentní pevně daný absolutní význam (jak se o tom někdy uvažuje, když se píše o redundanci). Naopak další a další manifestní významy nám pouze mohou pomoci latentní význam více prohloubit a podívat se na něj z různých úhlů. V tomto kontextu je důležité zmínit další důležitý psychoanalytický pojem – propracování. Tedy jednu z hlavních součástí klinické psychoanalytické praxe. Jeden velký „aha efekt“ nemůže dlouhodobě vést k psychické změně daného jedince. Po určitém vhledu do latentního obsahu musí psychoanalytik s analyzandem ještě dlouhou dobu tento vhled propracovávat a dávat do kontextu dalších a dalších oblastí analyzandova života (tedy psychických fenoménů spojených s různými oblastmi analyzandova života, které s daným latentním obsahem souvisí). Podle zkušeností právě toto hlubší propracování (dalo by se to popsat i jako hlubší pochopení předeterminovanosti konkrétního latentního obsahu) vede k psychické změně

hledání jednoho definitivního významu, ale spíše o otevírání.

analyzanda. Witt a Gillete ve své přehledové studii zmiňují pouze redundanci u situací, kde je pevně daný absolutní význam komunikace (který redundance buď ve složitých komunikačních situacích „hlídá“, anebo je zvýrazňuje). O dlouhodobém „zkoumání“ dané redundance za účelem toho, aby se alespoň částečně přiblížili obsahu sdělení (který je ze své podstaty dokonale nedosažitelný), se však nezmiňují.

Ve shodě s Todorovem (1984) se na základě již uvedených argumentů domnívám, že Freudova sémiotická teorie není zcela originální. Podle mého názoru je originální právě způsob interpretace znaků pevně ukotvený v psychoanalytické praxi. Na základě dlouhodobé zkušenosti z psychoanalytické klinické praxe Freud a jeho následovníci vytvořili několik různých způsobů, jak význam interpretovat. Ať už jde o tradiční interpretaci snu, interpretaci přenosu, či třeba současnější důraz na práci s psychoanalytickým protipřenosem (který může být klíčem k pochopení analyzandova nevědomí) či strukturou osobnosti (na základě určitých znaků vypovídajících například o masochisticky strukturované osobnosti na neurotické úrovni může zkušený klinik se slušnou pravděpodobností velmi rychle odhadnout mnoho latentních obsahů ve formě vnitřních konfliktů, ke kterým se ještě v průběhu psychoanalýzy s analyzandem zatím nepřiblížili (Lingiardi & McWilliams, 2017)).

V této části práce jsem popsal argumenty, proč se domnívám, že předeterminovanost a s ní úzce spjaté teoretické koncepty jsou ze své podstaty sémiotické. Také jsem se zabýval specifiky tohoto pojetí znaku a porovnával je s jinými vybranými sémiotickými koncepty. Hlavní výjimečnost tohoto pojetí znaku ve shodě s Todorovem vidím především v propracovaném způsobu interpretace, který vychází z klinické praxe.

2. Specifika psychoanalýzy a psychoanalytické metody

Psychoanalýza má oproti jiným myšlenkovým směrům určitá specifika. Některá z těchto specifik nemusí být zcela zřejmá pro čtenáře, kteří nejsou příliš obeznámeni se současným psychoanalytickým myšlením, a přitom mohou být zásadní pro porozumění této práci. V této kapitole se tedy pokusím některá z nich více přiblížit. Zároveň také prozkoumám různé pohledy na vztah psychoanalýzy k vědecké metodě. Je pravda, že v této dizertační práci se zabývám psychoanalýzou jako diskurzem, nicméně i to, jak je v psychoanalytických kruzích základní metoda hlouběji reflektována (otázka, zda psychoanalytická metoda má blíže k hermeneutice, nebo k vědecké metodě), je svého druhu psychoanalytický diskurz. Kleiniánská a relační psychoanalýza, jež v této práci zkoumám, mají značně rozdílné teoretické předpoklady a odpověď na podobné základní teoretické otázky samozřejmě ovlivňuje, jakým způsobem je popisována psychoanalytická práce s pacientem na konkrétní úrovni⁸.

2.1. Zkoumání jednotlivých případů

Psychoanalytické myšlení se zaměřuje na co nejpodrobnější „průzkum“ jednoho konkrétního případu (Hinshelwood, 2013). Jde o to, co nejhlouběji pochopit souvislosti v psychice daného člověka – jak jeho narcistické problémy souvisí například s nemožností navázat hlubší vztah, jak ho ovlivňují v pracovním životě, jak souvisí s jeho životní historií a jak se tyto problémy projevují ve vztahu k psychoanalytikovi (přenosu). Tento druh idiografického zkoumání má v něčem blízko ke kvalitativnímu výzkumu nebo k umělecké tvorbě, kde jde o to, co nejpřesněji vystihnout daný idiosynkratický fenomén. Čím lépe se hloubka tohoto fenoménu (včetně jeho kontextu) vylíčí, tím lépe se k němu paradoxně mohou vztáhnout se svými prožitky i ostatní. Podobný princip funguje i v psychoanalýze. Velmi dobře popsaná psychoanalytická

⁸ Psychoanalytik vycházející z převážně sociálně-konstruktivistických předpokladů, se kterými jsou tradičně spojováni relační psychoanalytici, bude s předeterminovaností pravděpodobně pracovat jinak než psychoanalytik, jenž považuje psychoanalýzu za svého druhu přírodní vědu, tedy pojetí, které je zase bližší kleiniánské psychoanalýze.

kazuistika může zachytit něco, co ve své práci mohou vidět i ostatní psychoanalytici.

Zároveň je potřeba dodat, že moderní psychoanalýza se nezaměřuje pouze na zkoumání konkrétních případů, využívá i znalosti z neurověd (Solms, 2014), vývojových studií (Stern, 1985) a dalších vědeckých oborů. Například podle známého současného amerického psychoanalytika Lewise Arna spočívá síla psychoanalytického myšlení právě v propojení hermeneutiky s vědeckým myšlením (Safran, 2009).

2.2. Interpretace rozhovorů za „zavřenými dveřmi“

Psychoanalytik vede se svým analyzandem za „zavřenými dveřmi“⁹ 3–5krát týdně rozhovor, který splňuje určité náležitosti a je omezen určitými pevnými pravidly (psychoanalytický „frame“). Během této práce dochází k sledování zákonitostí lidské mysli a psychoanalytického procesu. Znalost vzniklou z tohoto pozorování psychoanalytik následně systematizuje v rámci odborné diskuze do určitých psychoanalytických teorií. Svou reflexi vzniklou v důsledku psychoanalytické situace následně může prezentovat ostatním psychoanalytikům a jiným intelektuálům například ve formě textu nebo konferenčního příspěvku. Některé z těchto osob mohou mít zkušenost s vlastní prací s analytickými pacienty, některé ne. Tímto způsobem se pohled daného psychoanalytika setkává s pohledem jiných osob, které na jeho text či konferenční příspěvek mohou určitým způsobem reagovat. Během této veřejné debaty se vykreslují a selektují teorie, které jsou považovány za pravdivé nebo v praxi užitečné. Některé teorie jsou považovány za všeobecně přijímané prakticky všemi psychoanalytiky (existence nevědomí, existence obranných mechanismů), některé jsou sdíleny jen určitou skupinou psychoanalytiků sdružujících se v rámci určité školy

⁹ Někdo se může zeptat, proč není možné, aby se psychoanalýzy daného člověka účastnil i další psychoanalytik. Ať už přímo v místnosti, nebo například za pomoci jednostranně průhledného skla. Nebo zda by například nebylo možné psychoanalytické sese nějakým způsobem nahrávat. V současném psychoanalytickém mainstreamu převládá názor, že pokud analyzand o sledování/nahrávání ví, tak to danou psychoanalytickou sesi výrazně ovlivní a analyzand se například neotevře emočně tak moc, jak by se jinak mohl otevřít. A sledování/nahrávání bez toho, aby o tom analyzand věděl, se z pochopitelných důvodů považuje za neetické. Nicméně je pravda, že existují některé specializované psychoterapeutické přístupy odvozené z psychoanalytické teorie (např. *Transference-focused therapy*), které v rámci supervizí s nahráváním psychoterapeutických setkání systematicky pracují. Jde však o značně odlišnou psychoterapeutickou metodu, jež oproti psychoanalýze nepředpokládá tak „jemnou“ práci s pacientovým nevědomím.

(např. pro lacanovské psychoanalytiku je jednou ze základních premis předpoklad, že nevědomí je strukturované jako řeč). Oproti filosofům píšícím o lidské přirozenosti mají psychoanalytici autoři většinou praktickou konkrétní zkušenost s množstvím pacientů, se kterými dlouhodobě několikrát týdně pracovali, a zážitek z vlastní psychoanalýzy (povinná součást psychoanalytického vzdělání). Intenzivní dlouhodobá klinická práce s rozličnými jedinci a její kritická reflexe s kolegy podle mě vede k tomu, že psychoanalytické vhledy do lidské duše jsou více ukotveny v „realitě“, místo toho, aby vycházely z relativně abstraktních intelektuálních ideí, které se daný autor pokouší „napasovat“ na celé lidské pokolení (jak to někdy vnímám u filosofů píšících o lidské přirozenosti). Odvěkou velkou otázkou psychoanalýzy je, do jaké míry je možné některé vhledy vzniklé v rámci psychoanalytické klinické situace zprostředkovat i filosofům a jiným intelektuálům, kteří nemají podobnou zkušenost (maximálně z pozice analyzanda). Zkušenost ukazuje, že to v některých případech možné je (Adorno & Horkheimer 2009; Habermas, 1970). Patrně jde tedy o otázku, nakolik jsou psychoanalytické vhledy ochotni přijmout filosofové. S tím pravděpodobně ruku v ruce souvisí často prezentovaná nedůvěra filosofů v psychoanalytickou metodu (Craig, 2000). Nutno dodat, že k podobné nedůvěře mohou přispívat i psychoanalytici svou častou uzavřeností ve svých vlastních odborných komunitách a ne příliš častou snahou obhájit svou metodu v jiných odborných komunitách.

2.3. Vztah k vědecké metodě

Důležitou otázkou je, jaký je vztah psychoanalytické metody k metodě vědecké. Mimo psychoanalytické kruhy (například v současné filosofii vědy) psychoanalýza většinou není považována za vědeckou metodu (Grunbaum, 1985; Popper, 2014). V psychoanalytických kruzích jsou názory různé. Freud sice psychoanalýzu považoval za specifickou vědu zkoumající lidskou mysl vycházející z biologických a evolučních předpokladů (Wallerstein, 2009), nicméně je pravda, že v současné době mají psychoanalytici na tuto otázku rozdílné názory. Někteří prosazují názor, že psychoanalýza není věda, ale má blíže spíše k hermeneutice (Cohler & Galatzer-Levy, 2007), jiní se naopak snaží stále pojímat psychoanalýzu jako vědeckou disciplínu (Wallerstein, 2009).

2.3.1. Pohled na vědeckost psychoanalýzy ve filosofických kruzích

Mimo psychoanalytické kruhy je velmi známá kritika psychoanalýzy Karla Poppera. Ten se domníval, že psychoanalýza stejně jako například astrologie nebo marxismus není falsifikovatelná, její teorie není možné vyvrátit, tudíž nejde o vědu (Popper, 1997). Tuto Popperovu kritiku paradoxně napadl další z kritiků psychoanalýzy analytický filosof a odborník na filosofii vědy Adolf Grünbaum. Podle něj je například Freudova teorie, že paranoia je důsledek vytěsněné homosexuality, testovatelná. Ve společnostech, kde se snížil negativní postoj vůči homosexualitě, by tím pádem měla klesnout i míra paranoie. Freud sám také některé ze svých teorií v průběhu svého intelektuálního vývoje zavrhl. Byl například schopen na základě důkazního materiálu (své rostoucí klinické zkušenosti) odstoupit od teorie svedení, podle které byli všichni psychicky traumatizovaní jedinci během svého dětství reálně svedeni, k teorii, podle které svedení často „proběhne“ pouze ve fantazii dítěte. Grünbaum (1985), který byl s reálnou podobou moderního psychoanalytického klinického myšlení podle mě obeznámen mnohem lépe než Popper, nicméně ve své významné knize *The Foundations of Psychoanalysis* pomocí takzvaného „tally argumentu“ ostře kritizuje údajné Freudovy předpoklady, že:

- Pouze psychoanalytická metoda může vnést vhled do analyzandových nevědomých patogenních přesvědčení.
- Analyzandův správný vhled do jeho patogenních přesvědčení je nezbytnou podmínkou pro dlouhodobé vyléčení analyzandovy neurózy.

Tyto předpoklady jsou podle Grünbauma (1985) neudržitelné, pokud člověk připustí, že existuje i spontánní remise u psychických onemocnění (v klinické praxi velmi často pozorovaný fenomén) nebo že i jiné terapeutické směry, které se neorientují na vhled, mají kurativní charakter.

2.3.2. Pohled na vědeckost psychoanalýzy uvnitř psychoanalytických kruhů

Jak jsem již zmínil, Freud považoval psychoanalýzu za vědu. Podobný pohled měl i známý newyorský egopsycholog a bývalý prezident *New York Psychoanalytic Institute* Charles Brenner. Podle něj je psychoanalýze i vědě společné to, co nazývá

skepticismus. Věda by podle Brennera neměla být dogmaticky definována tím, čím přesně by se měla zabývat či jak by měla vypadat její metoda. Je podle něj založena spíše na určitém skeptickém přístupu, který je možné zaměřit i na lidskou mysl. Nevědomé psychologické faktory ovlivňují psychoanalytika i vědce. Psychoanalytická metoda zkoumání lidské mysli se tedy může podle něj řadit i mezi vědecké metody (Brenner, 1968).

To, že psychoanalýza je věda (nebo se k ní blíží), si myslí také bývalý prezident *International Psychoanalytic Association* Robert Wallerstein. Jedním z důvodů, proč psychoanalýza není pojímána jako věda, je podle něj nahlížení na tyto kategorie spjaté s výzkumem a vědeckostí jako na vzájemně se vylučující dichotomie:

- hledání/výzkum,
- kvalitativní výzkum / kvantitativní výzkum,
- idiografické poznání / nomotetické poznání,
- znalost obecného typu / znalost skupinového typu,
- klinický výzkum / konceptuální výzkum / empirický výzkum,
- kontext objevu / kontext ospravedlnění.

„Výzkum“ týkající se psychoanalýzy v sobě podle Wallersteina obsahuje něco ze všech těchto kategorií. Psychoanalytická metoda tudíž dle něj ani není pevně oddělená od vědecké metody (Wallerstein, 2009). Na druhou stranu tento postoj dovedený až absurdum vede k velkému rozvolnění hranic vědy, věda je pak nakonec vlastně úplně všechno.

Americký psychoanalytik Rober Caper napsal v roce 2013 knihu s názvem *Building Out Into the Dark: Theory and Observation in Science and Psychoanalysis* zabývající se též (ne)vědeckostí psychoanalytické metody. Podle Capera psychoanalýza i věda formulují teorie a hypotézy, obě používají určitá kritéria k testování důkazu hypotéz. V psychoanalýze stejně jako v přírodních vědách funguje jen určité pozorování, které souhlasí s důkazy, je uznáno jako validní (Caper, 2013). Tam, kde věda používá kontrolované experimenty, psychoanalýza používá „přirozené pozorování“, tam, kde věda používá statistickou analýzu, psychoanalýza podle Capera používá v praxi intuitivní heuristické myšlení. (Caper, 2013)

Caper nakonec shrnuje, že „psychoanalýza nikdy nebude experimentální vědou. Ale je to pokus vytvořit metodu pozorování, která nám umožňuje vidět věci tak, jak bychom je jinak nemohli vidět. V tomto smyslu má v sobě ducha experimentální vědy.“ (Caper, 2013, str. 4)

Pojetí psychoanalýzy jako humanitní vědy obhajují v textu *What Kind of Science Is Psychoanalysis* Bertram Cohler s Galatzerem-Levym (2007). V textu se vymezují vůči pozitivistickému a redukcionistickému pojetí psychoanalýzy a vysvětlují svou tezi, proč by se psychoanalýza neměla zabírat fakty, ale hlavně narací, která se utváří v přítomnosti analytika. A dochází k následujícímu tvrzení: „Jaký druh vědy představuje psychoanalýza? Je to humanitní věda, která studuje významy self a ostatních tak, jak se vynořují ve vztahu mezi analytikem a analyzandem, v rámci něhož se pokouší o konstrukci životní historie (nebo osobního narativu), v konečném důsledku by to mělo vést k posílení pocitu pohody a životní spokojenosti oproti narativu, který měl analyzand před začátkem psychoanalýzy.“ (str. 573)

Izraelsko-švýcarský filosof a psychoanalytik Carlo Strenger v roce 1991 napsal dodnes velmi citovanou knihu *Between Hermeneutics and Science: An Essay on the Epistemology of Psychoanalysis*, ve které, jak už z názvu vyplývá, se zabývá epistemologickou podstatou psychoanalytické metody. Nachází určitou pozici mezi hermeneutickým pohledem, podle kterého je jediným kritériem psychoanalýzy vnitřní koherence narativu psychoanalytických analyzandů, a klasickou vědeckou metodou. Dochází k tomu, že při tvorbě psychoanalytických teorií by měla být určující kromě vnitřní koherence výkladu i ona „vnější koherence“. Pokud se například zjistí, že nějaká vnitřně koherentní teorie vzniklá během psychoanalytické praxe neodpovídá současnému (vědeckému) poznání (například když se mnozí nekleiniánští psychoanalytici domnívali, že dítě v raném věku žije čistě v primárním narcismu bez jakékoliv vlastní subjektivity, což ve svých výzkumech infant observation v podstatě vyvrátil psychoanalytik a výzkumník Daniel Stern (1985)), měl by tento výklad být zavržen, i když je v rámci hermeneutiky psychoanalytické situace koherentní.

Kanadský filosof a psychoanalytik Charles Hanly (1990) se ve svém známém článku *The Concept of Truth in Psychoanalysis* zamýšlí nad tím, zda psychoanalýza pojímá pravdu spíše jako koherenci, nebo korespondenci. Korespondenční pojetí pravdy popisuje pravdu jako soulad mezi objektem a jeho popisem. Předpokládá, že lidská

mysl je za normálních podmínek schopná pomocí observace získat a utřídit informace o objektech, přičemž takto získané informace mohou být použity k testování určitých přesvědčení a teorií. Tento pohled na pravdu se používá například převážně v přírodních vědách. Teorie koherence se nezabývá objekty takovými, jaké jsou, ale koherencí mezi objekty tak, jak jsou vykonstruovány. Jde v ní o to, jak jsou mezi sebou a zároveň s naším vnímáním koherentní určité propozice.

Freud podle Hanlyho převážně zastával korespondenční teorii pravdy, i když v některých jeho dílech je možné dohledat i argumentaci koherencí (např. v textu *Konstrukce v psychoanalýze* (Freud, 1964)). Různé větve psychoanalýzy kladou důraz na různé teorie pravdy. Klasická freudiánská a kleiniánská psychoanalýza pravděpodobně převážně odpovídá svým důrazem na jednu objektivní pravdu, které je možné pomocí interpretací dosáhnout (Freud, 1918; Klein, 2005), korespondenční teorii pravdy, relační a intersubjektivní psychoanalýza častým odkazováním se na sociální konstruktivismus a důrazem na společné spoluvytváření dějů v psychoanalytické situaci (Mitchell, 2009) zase koherentní teorii pravdy.

Hanly se zamýšlí nad tím, které z těchto pojetí pravdy je vhodnější pro psychoanalýzu, a dochází k názoru, že korespondenční. Aplikace koherenční teorie pravdy do klinické a aplikované psychoanalýzy obsahuje podle něj v sobě určité vnitřní rozpory. Zároveň v průběhu psychoanalýzy musíme předpokládat, že existuje nějaká osobní historická „korespondenční“ pravda, ke které se pomocí psychoanalytické techniky chceme přiblížit.

Zajímavým způsobem vědecké myšlení s hermeneutikou propojuje americký psychoanalytik Stephen Seligman (2005). Ten tvrdí, že teorie nelineárních dynamických systémů by se měla použít jako „metarámec“ pro psychoanalytické myšlení. Tato vědecká teorie popisuje velmi komplexní živé systémy, například počasí nebo vývoj populace určitých živočišných druhů, a je tedy využívána ve vědách, jako jsou biologie a fyzika. Podle Seligmana by ji bylo možné vztáhnout i na psychoanalýzu a tím propojit moderní vědecké myšlení s důrazem na složitost, komplexnost a mnohvrstevnatost psychoanalytické situace. Tvrdí, že „... psychoanalytici mohou psychoanalytické myšlení více propojit s přírodními vědami bez toho, aby podleli pozitivistickému redukcionismu. Nelineární systémy nabízejí perspektivu podporovanou vědami, které dávají do souladu současnou konstruktivisticko-

intersubjektivní perspektivu, jež klade důraz na proměňující se a dynamickou přirozenost reality a pravdy. Hlavně v psychoanalytické situaci.“ (str. 291)

Seligman se domnívá, že psychoanalytici na konferencích a v odborných člancích často celé psychoanalytické dění redukuje na jeden důležitý faktor v životě analyzanda místo toho, aby se jazykem snažili zachytit, co se celkově děje v mysli analyzanda a celé psychoanalytické situaci v její komplexitě.

Podle Seligmana tyto elementy zdůrazňující mnohost nebyly v psychoanalytické literatuře zcela ignorovány. Nicméně v relačních a intersubjektivních moderních psychoanalytických směrech jsou tyto nelineární kvality mnohem častější a jsou považovány za přednost spíše než za problém: „S intersubjektivním-relačním vývojem psychoanalytické teorie byly zdůrazněny rozdílné dimenze psychoanalytického pole, mezi nimi ambivalence, komplexita, epistemologická nejistota, multiperspektivismus a zájem o spolukonstruování a vývoj psychoanalytického procesu. Ačkoliv tyto kvality nebyly v předchozí psychoanalytické literatuře ignorovány, jsou zde považovány za ctnosti spíše než za politováníhodné překážky nebo (hůře) důsledky narušeného myšlení, špatné techniky či psychoanalytických osobních problémů. Místo toho, aby byly marginalizovány, se nyní staly základem klinického teoretizování.“ (Str. 316)

Seligman v tomto textu několikrát explicitně zmiňuje i Freudův koncept, který podobné charakteristiky velmi dobře popisuje – předeterminovanost: „Celkově nová klinická pozorování s těmito vlivy v pozadí vedla k dalšímu rozšíření perspektivy, která bývala v minulosti psychoanalýzy převážně jenom implicitní, podle níž je klinický psychoanalytický vztah obousměrný dvouosobnostní systém předeterminovaný charakteristikami analyzanda i analytika.“ (Str. 316)

2.4. Tenze mezi pozitivistickým a sociálně-konstruktivistickým přístupem k psychoanalýze

Jak už je pravděpodobně zřejmé z předchozího textu, v současné psychoanalýze vládne silná tenze mezi přístupem, který by bylo možné nazvat jako pozitivisticky orientovaný, a přístupem, který by bylo možné označit jako sociálně-konstruktivistický (Hoffman, 1991). Jde o otázku, zda klinická psychoanalýza je objektivní disciplína, ve které psychoanalytik pomocí exaktně definovaných postupů nezaujatě pozoruje

intrapsychická „objektivní“ psychická fakta, jejichž vztahy mezi sebou fungují na základě lineární kauzality, nebo zda je všečen význam, který vzniká v psychoanalytické situaci, vždy nevyhnutelně spoluvytvořen oběma účastníky. Důležité je dodat, že (alespoň podle mě) ve většině případů se nejedná o dichotomní kategorie, které se navzájem vylučují, ale spíše o určité kontinuum. Nicméně různí autoři zdůrazňují různý pohled na psychoanalytické myšlení. Předpoklady o epistemologickém rozměru psychoanalytické situace nevyhnutelně ovlivňují i psychoanalytickou praxi. Psychoanalytik předpokládající, že jeho znalost o pacientovi se přibližuje objektivní znalosti, může například v rámci protipřenosové dynamiky sklouzávat ke snižování významu předeterminovanosti a k odehrávání autoritativních objektivních vztahů, které mohou být součástí osobní historie některých analyzandů. Na druhou stranu analytik, který bude vycházet více ze sociálně-konstruktivistických předpokladů, může v rámci protipřenosu zase mít tendence sklouzávat k masochistickému sebeobviňování za analyzandovo psychické utrpení, ke kterému psychoanalytik může přispívat (tj. může mít pocit, že toto utrpení spoluvytváří například svou „neschopností“ psychoanalytický proces posunout dále).

Pojetí epistemologie psychoanalýzy, které se vyhýbá lineárně kauzálnímu pojetí psychických fenoménů, má také blíže k pojetí psychoanalýzy Wilfreda Biona (1967), který u psychoanalytiků považuje za důležitou psychoanalytickou schopnost nevědět a nemít prekoncepty o svém analyzandovi a jeho psychickém fungování. Předpoklad, že lidská psychika funguje čistě na základě lineárně-kauzálních principů, je ze své podstaty pravděpodobně neslučitelný také s bionovskou psychoanalytickou technikou.

V této kapitole jsem se pokusil vystihnout některé aspekty současného psychoanalytického myšlení, jež mají velký vliv na celkovou koherenci psychoanalytického diskurzu a pojetí předeterminovanosti v různých oblastech současné psychoanalýzy.

3. Koncept narcismu v psychoanalýze

(Tato kapitola byla v upravené podobě publikována na webu *PsychoanalyzaDnes.cz*.)

Vzhledem k tomu, že jsem se rozhodl výběr kazuistik zúžit na téma narcismu, domnívám se, že bude velmi vhodné čtenáře této dizertační práce podrobněji seznámit s psychoanalytickým pojetím tohoto v současné psychoanalýze velmi populárního konceptu. V odborných člancích je možné najít téměř nepřeborné množství pohledů na tento druh patologie. Nebudu se tedy snažit podat vyčerpávající přehled všech konceptualizací narcistické poruchy. V krátkém historickém úvodu stručně popíšu vývoj konceptu narcistické poruchy v psychoanalýze, představím definici z *Psychodynamického diagnostického manuálu 2* (PDM-2) a následně popíšu dvě pravděpodobně nejznámější pojetí narcistické poruchy – Kohutovo a Kernbergovo – a zamyslím se nad nimi. K tomu přidám několik vlastních myšlenek věnovaných těmto modelům a obecně narcistickým poruchám.

3.1. Historie pojmu narcismus v psychoanalýze

K současnému způsobu, jakým se slovo narcismus v běžné komunikaci používá, silně přispěl Sigmund Freud (2002a). Jako jeden z prvních ho použil v psychologickém významu ve své známé práci *K zavedení narcismu* z roku 1914. V té definuje narcismus primární a sekundární. Primární narcismus nastává, když je dítě „ponořeno“ do sebe po narození. Sekundární narcismus vzniká jako důsledek stažení libida z nějaké objektu. Freud dále rozděluje libido na narcistické a objektní. Tyto druhy libida jsou podle Freuda na sobě závislé a vzájemně se jedno v druhé „přelévá“ – např. když se člověk zamiluje, velká část jeho narcistického libida se „přelije“ do objektního libida (osoby, do které je člověk zamilovaný). Koncept narcistického charakteru (tj. popis prototypu osobnosti člověka, jehož psychické fungování je převážně ovlivněno narcistickými tématy) popsal Freud (2007) až v roce 1931 ve svém díle *O libidinózních typech*. Podle Akhtara (2018) však tento typ charakteru (nebo minimálně jemu velmi podobný) jako první popsal v roce 1923 Ernest Jones v textu *The God Complex* (Jones, 1964).

3.2. Co to vlastně narcistický charakter je?

Na začátku bude vhodné uvést některou z psychoanalytických definic narcistického charakteru. Nejvhodnější mi k tomuto účelu připadá deskripce z poslední verze *Psychodynamického diagnostického manuálu* (Lingiardi & McWilliams, 2017, str. 48):

Ústřední tenze: Nárůst nebo pokles sebeúcty.

Ústřední afekty: Stud, ponížení, opovržení, závist.

Charakteristické patogenické přesvědčení o self: „Potřebuji být perfektní, abych se cítil OK.“

Charakteristické patogenické přesvědčení o ostatních: „Ostatní uznávají bohatství, krásu, sílu a slávu. Čím více těchto atributů mám, tím se budu cítit lépe.“

Centrální obrany: Idealizace, devalvace.

3.3. Self-psychologie

Freud se původně domníval, že narcismus je ze své podstaty neanalyzovatelný (v důsledku toho, že jím postižení jedinci neinvestují libido do objektů, podle něj nevytvářejí ani přenos). Mezi následovníky Freuda se začali objevovat autoři, kteří se analýzou narcistických jedinců systematicky zabývali. Jedním ze směrů psychoanalytického myšlení, který se téměř výhradně zaměřoval na narcistickou stránku osobnosti člověka, byla self-psychologie. Založil ji americký psychoanalytik rakousko-židovského původu Heinz Kohut. Ten byl ještě do konce 60. let mezi tehdejšími americkými psychoanalytiky považován za jednoho z nejuznávanějších odborníků na dílo Sigmunda Freuda (Strozier, 2001). V první knize zabývající se narcismem s názvem *The Analysis of the Self* (Kohut, 1971) se ještě pokoušel navazovat na klasickou Freudovu teorii (oproti pudové teorii však narcistické libido nebylo podle něj propojené s objektním libidem – člověk tedy např. při zamilování nemusel podle Kohuta hned ztratit pocit vlastní hodnoty). Self podle tohoto pohledu bylo pořád pouze jednou z částí mentálního aparátu. Později v knize *The Restoration of the Self* (Kohut, 2009) však zcela opustil Freudovu pudovou teorii a začal self považovat za nadřazenou strukturu s vlastními vývojovými cíli. Oidipický komplex a

pudy jsou pro pozdního Kohuta druhořadé a možná až nepotřebné koncepty. Tyto Kohutovy závěry ve své době silně rozštěpily americkou psychoanalýzu. Kohutova self-psychologie dělá z empatie hlavní nástroj. V důsledku nevyhnutelných empatických selhání vzniká ruptura self (např. pacient se rozhněvá) a analytickým úkolem je to zachytit a přeformulovat danou intervenci tak, aby byla pro pacienta stravitelnější. Tím se posílí koheze self. Jeden z nejdůležitějších Kohutových pojmů je takzvaný selfobjekt – vnější objekt sloužící jako doplňková funkce self, která self dělá „silnější“. Podle Kohuta mělo self původně dva póly – pól ambic a pól cílů. Později byl dodán i třetí pól související s „blíženectvím“. S těmito póly blíže souvisí narcistické přenosy – zrcadlící (analyzand vyžaduje potvrzení své hodnoty), idealizující (analyzand vnímá svého analytika nepřiměřeně pozitivně – dodává si tím pocit vlastní hodnoty, když má tak „úžasného“ analytika) a twinship (blíženecský) přenos („já a můj úžasný analytik jsme si velmi blízko a sdílím s ním tedy i jeho hodnotu“). Analytikovo „sycení“ v rámci těchto přenosů pomůže nastartovat proces tzv. transmutující internalizace, který vede k posílení self, jedinec se začne více stávat „sám sebou“ a jeho závislost na self-objektech se začne snižovat.

3.4. Kernbergův přístup

Otto F. Kernberg (1993), který sám v knize *Severe Personality Disorders* svůj přístup k narcistické poruše nazývá „Ego-Psychology Object Relations Approach“, se domnívá, že narcistický charakter je druh takzvaného hraničně organizovaného charakteru¹⁰, jenž vzniká v důsledku patologického vývoje self. Self patologicky narcistického jedince je v průběhu vývoje nepřiměřeně determinováno agresí a díky tomu se uvnitř něj diferencují struktury reálného self, ideálního self a ideální reprezentace objektu. Devalvované části self a reprezentací objektů jsou projikovány nebo disociovány. Kernberg popisuje, že u těchto jedinců během analýzy může v místnosti být jenom jeden „hodnotný jedinec“. Buď psychoanalytik za něco stojí a analyzand ne, nebo naopak. Podle Kernberga by smyslem psychoanalýzy u těchto osob mělo být pomocí systematických konfrontací snížit rozštěpení mezi agresí a

¹⁰ Tj. druh osobnosti člověka, jejímž hlavním znakem je obraný mechanismus štěpení – zjednodušeně řečeno silné sklony k černobílému vidění světa.

libidem a špatnými a dobrými self-reprezentacemi.

Důležité mi také připadá Kernbergovo rozdělení na normální a patologický narcismus. Pro normální narcismus je podle něj charakteristický stabilní prožitek self, bezkonfliktní ambice, realistické cíle, schopnost milovat a radovat se z úspěchu blízkých, příbuzných a potomků. V pozdějším věku je člověk se zdravým narcismem schopen lépe zvládat ztráty a úzkosti spojené se stárnutím. Patologicky narcistický jedinec dělá všechno pro to, aby nemusel prožívat skryté pocity méněcennosti. V důsledku toho tento jedinec žije touhou po slávě, úspěchu a moci, která je ze své podstaty neukojitelná. Často o sobě pochybuje a závidí ostatním. Má sklony být vůči ostatním devalvující a opovržlivý. Někdy může mít pocit, že ostatní vlastně nepotřebuje, a stahuje se do takzvané „splendid isolation“. Touha po stále větším množství slávy a moci nabourává danému jedinci vztahy a může vést až k neetickému jednání. V pozdějším věku je pro tyto jedince náročnější zvládat stárnutí, což někdy může vést k nepřiměřeně mladistvému životnímu stylu (Kernberg, 1993).

3.5. Je možné skloubit Kohutův a Kernbergův přístup k narcismu?

Rozdílný pohled Kohuta a Kernberga na povahu narcismu vedl v 70. a na začátku 80. let ke slavné polemice mezi těmito psychoanalytiky. Když to velmi zjednoduším, Kohut se domníval, že narcističtí pacienti mají vývojový deficit, který psychoanalytik může „dosytit“, podle Kernberga šel celý jejich vývoj od určitého bodu patologickým směrem. Kohut doporučuje spíše méně interpretativní přístup, který se zaměřuje na hlubší empatické porozumění analyzandovým narcistickým ranám a snaží se o rozvinutí narcistických přenosů. Podle Kernberga se Kohut vyhýbá analyzandově agresi, nejlepší psychoanalytický způsob práce s těmito lidmi je podle něj systematická interpretace grandiozního self.

Psychodynamický diagnostický manuál 2 (Lingiardi & McWilliams, 2017) nebo Stephen Mitchell (Mitchell, 1986) hovoří o tom, že je možné tyto dva přístupy skloubit, což údajně stejně dělá většina dnešních psychoanalytiků. S tímto tvrzením souhlasím, ale pouze pokud se hovoří velmi hrubě o technickém přístupu k analyzandům. Dané teorie osobnosti vychází z velmi rozdílných předpokladů (Kohut např. velmi výrazně opustil Freudovu metapsychologii) a jejich spojením by pravděpodobně vznikl značně

nesourodý eklektický útvar.

Co se týče psychoanalytické techniky (pokud přijmeme předpoklad, že je ji možné oprostít od teorie osobnosti, ze které vychází), je mnohem větší šance, že se nám podaří dané přístupy k narcistické poruše úspěšně skloubit. Ale i tak musíme na psychoanalytickou techniku popisovanou podrobně Kohutem a Kernbergem nahlížet pouze velmi obecným způsobem ve stylu „empatické zaměření na narcistické rány“ vs. „systematická interpretace narcistických obran“. Každý analytik při práci s narcistickou patologií se, ať už to reflektuje, nebo ne, nějakým způsobem empaticky zaměřuje na narcistické pacientovy rány a zároveň nějakým způsobem interpretuje narcistickou stránku jedince. Individuální rozdíly mezi analytiky mohou být v tom, jak moc kladou důraz na jednu či druhou stranu této polaroty. Tato dialektika v podstatě odpovídá Strengerovu (1989) rozdělení psychoanalytických přístupů na klasické (považující za kurativní faktor vhléd) a romantické (považující za kurativní faktor empatii) směry.

Když to shrnu, dané teorie není možné skloubit, jejich technické přístupy, jsou-li pojaty na této úrovni obecnosti, však podle mne ano. Domnívám se, že ideální způsob práce je právě „balancování“ mezi empatickým postojem k jejich utrpení a interpretacemi jejich narcistických obran. U více empatického přístupu podle mne může být problémem přílišná identifikace s analyzandem, u více na interpretaci zaměřeného zase příliš kritický a pro analyzanda retraumatizující přístup. Tyto přístupy vnímám spíše dialekticky a vzájemně se vylučující rozdělení na interpretativní a empaticky zaměřenou techniku považuji za umělé rozštěpení (podle mne jsou „čisté“ formy těchto přístupů v praxi pouhá iluze).

3.6. Kde začíná a kde končí patologický narcismus?

V předchozí části práce jsem popisoval rozdíl mezi normální a patologickou formou narcismu, jenž poměrně přesně definoval Otto Kernberg. I tak se ale domnívám, že tato hranice není zcela ostrá a velmi záleží na psychoanalytikovi, který analyzanda hodnotí. Například psychoanalytici, jejichž osobnost je narcistickými tématy výrazněji ovlivněna, mohou mít tendenci nevědomky projíkovat svou narcistickou problematiku do analyzandů a výrazněji si všimnout patologicko-narcistických prvků osobnosti. Na druhou stranu depresivně-masochisticky založený analytik může mít sklony analyzandům „přilepšovat“, nepřiměřeně se s nimi identifikovat a nevnímat jejich

patologii jako příliš hlubokou.

Otázkou je, do jaké míry rozpoznání patologického narcismu ovlivní práci s daným pacientem. Psychoanalytik, který rozpozná narcistickou patologii, by se měl pravděpodobně více zaměřit na technická doporučení pro práci s těmito pacienty. Tyto prekoncepty někdy ale mohou narušit jeho schopnost volně zavěšené pozornosti, tím se může začít vzdalovat Bionově (1967) maximě „no memory, no desire“ a přibližovat se více technicky strukturovanému přístupu, který odpovídá spíše filosofii KBT. Tím ale patrně i snižují míru předeterminovanosti, jakou je klinický materiál vnímán. Nutno dodat, že určitá struktura je samozřejmě součástí psychoanalytické práce a „no memory, no desire“ je nedosažitelná maxima, která byla pravděpodobně doporučována především zkušeným psychoanalytikům, kteří se jí mohou maximálně pokoušet přibližovat, ale pravděpodobně ani ti ji nikdy nemohou zcela naplnit.

3.7. Další zajímavé koncepty narcistického charakteru

Z děl, která jsem bohužel v této kapitole neměl příliš prostor popsat, zmíním ve zkratce např. články britského kleiniánského psychoanalytika Herberta Rosenfelda (1964), jehož pohled budu hlouběji rozebírat v jedné z následujících částí této práce. Rosenfeld se domnívá, že narcistický charakter je obrana před závislostí pomocí omnipotentních objektních vztahů (někdy nazývaných také mafiánské objekty). Dalším podnětným konceptem je takzvaný narcisticko-masochistický charakter popsaný Arnoldem Cooperem (1989). Jak vyplývá z názvu, Cooper se zabývá narcistickým rozměrem sebeobětování se a zastává poněkud silnou a kontroverzní tezi, že narcistické osobnostní nastavení je nevyhnutelně propojené s masochismem (a vice versa).

3.8. Závěr

V této kapitole jsem ve zkratce popsal historický vznik konceptu narcistické patologie, definici z aktuálního PDM-2 a svými slovy shrnul především dílo dvou asi nejcitovanějších psychoanalytiků zabývajících se touto patologií Heinze Kohuta a Otto Kernberga. Zamyslel jsem se nad možnostmi skloubení těchto přístupů a povahou hranice mezi patologickým a zdravým narcismem.

Podle mého názoru hranice normálního a patologického narcismu, ale i volně pojatého Kohutova a Kernbergova technického přístupu nejsou pevné a výlučné, jak se v některých psychoanalytických diskuzích může jevit. Podobně jako Blegerovi a Faimbergové (2012) nebo Mitchellovi (1995) mi připadá užitečné nad podobnými rozděleními uvažovat spíše dialektickým způsobem, ve kterém se fluidně střídají dvě různé polarity. Tím je podle mého názoru i lépe zachycena komplexnost klinické situace než v rámci dvou (či více) vzájemně se vylučujících těžko propustných pevných kategorií.

4. Vztah mezi psychoanalytickou teorií a praxí & koncept implicitních teorií

Součástí psychoanalytického diskurzu jsou samozřejmě jak psychoanalytické teoretické texty, tak ty psychoanalytické kazuistické. Jak už jsem v této práci ukázal, předpokládám, že inkoherece v psychoanalytickém diskurzu může vznikat právě mezi těmito rozdílnými druhy textu¹¹, které popisují psychoanalytické fenomény na rozdílné úrovni abstrakce. Proto mi připadá důležité vztah psychoanalytické teorie a praxe podrobně v této kapitole prozkoumat a to včetně blízkého konceptu implicitních teorií, jenž byl vytvořen právě proto, aby zachytil nesoulad mezi oficiální psychoanalytickou teorií a tím, co se reálně děje v psychoanalytických ordinacích.

Jako každý člověk i psychoanalytik je ovlivňován vlastním nevědomím. Jeho vlastní výcviková psychoanalýza mu sice pomůže více porozumět nevědomé části jeho mysli, ale ať chce či nechce, je i přesto touto částí v práci se svými analyzandy neustále ovlivňován. A právě vliv psychoanalytikova nevědomí a dalších faktorů na vznik prvotního úsudku o analyzandovi, jenž bývá označován jako implicitní teorie, posledních několik systematicky let zkoumá několik psychoanalytiků, již se sdružují ve skupině *Working Party on Theoretical Issues* při *European Psychoanalytic Federation*. Mezi její členy a spolupracovníky patří velká jména současné psychoanalýzy – Peter Fonagy, Werner Bohleber, Charles Hanly a Jorge Canestri.

Klasické explicitní teoretické modely používané v klinické praxi (např. freudiánský, kleiniánský, self-psychologický) slouží jako „pevný bod“, jenž pomáhá psychoanalytikovi vyznat se ve složité klinické situaci, kterou s daným analyzandem zažívá, a zpřehlednit ji. Podle výše zmíněných psychoanalytiků však tyto explicitní/oficiální teoretické modely z podstaty existence psychoanalytikova

¹¹ Nutno dodat, že hranice mezi teoretickými texty a těmi kazuistickými není vůbec jednoznačná. Existují psychoanalytické články, které jsou prakticky složeny jen z teoretického textu. Nicméně pravděpodobně neexistují psychoanalytické články, jež jsou složeny pouze z kazuistického textu. Každý psychoanalytik se pokouší děje v klinické praxi nevyhnutelně popsat pomocí určitého teoretického rámce – ještě k tomu, když tuto kazuistiku prezentuje před ostatními kolegy. Jde mi spíše o jednotlivé části článků, které prakticky neobsahují žádný kazuistický materiál (tj. jde o teoretický text) a části článků, které primárně popisují klinický materiál (tj. jde o kazuistický text). Jeden odborný článek může samozřejmě obsahovat jak primárně teoretické, tak primárně kazuistické části článků.

nevědomí (a dalších faktorů) nejsou vše, co ho v klinické praxi ovlivňuje. Psychoanalytik je v reálné klinické situaci ovlivňován právě i takzvanými implicitními (někdy též nazývanými osobními či předvědomými) teoriemi, které mu pomáhají vyznat se ve složité psychoanalytické klinické situaci, ale nemusí být zcela v souladu s explicitní oficiální psychoanalytickou teorií, se kterou se psychoanalytik na vědomé úrovni identifikuje a pomocí které klinické fenomény explicitně vykládá. Na vznik implicitních teorií má samozřejmě vliv i samotný oficiální teoretický rámec, ale kromě toho je ovlivňují zkušenosti z osobní psychoanalýzy a supervize, míra identifikace s psychoanalytickou společností, které je členem, psychoanalytikova osobnost (např. narcisticky orientovaný analytik bude pravděpodobně častěji všímavý k tématům týkajícím se sebeúcty, hysterický k otázkám genderu a svádění, schizoidní k otázkám blízkosti, depresivní k pocitům viny apod.) a mnoho dalších faktorů. Jeden z prvních psychoanalytiků, který se implicitními teoriemi zabýval, byl pozdější prezident *International Psychoanalytic Association* (IPA) Joseph Sandler, který v roce 1983 napsal na toto téma důležitý a dodnes velmi citovaný text *Reflections on some relations between psychoanalytic concepts and psychoanalytic practice*. Jeho myšlenky později rozvinul Peter Fonagy (2003) a zbytek členů *Working Party on Theoretical Issues* při *European Psychoanalytic Federation* (Canestri, 2006, 2018).

4.1. Vztah psychoanalytické teorie a praxe podle Josepha Sandlera

Joseph Sandler v již zmiňovaném textu *Reflections on Some Relations Between Psychoanalytic Concepts and Psychoanalytic Practice* vybídl psychoanalytickou komunitu k výzkumu implicitních teorií. Psychoanalytická teorie se od svého vzniku neustále vyvíjí. Tím se podle Sandlera i neustále mění a rozšiřují některé z jejích konceptů. A pokaždé to nemusí být zcela reflektováno. Například přenos byl původně podle Freuda jeden z druhů odporu, během kterého se původní vztah s rodičem přenesl na analytika (Sandler, 1983). Později se však z analýzy přenosu stal hlavní cíl psychoanalýzy. Ale i tak přenos dnes různé školy chápou různě – například egopsychologické pojetí úzce vymezeného přenosu je značně odlišné od kleiniánského pojetí takzvaného totálního přenosu, podle kterého je přenos v podstatě vše, co se děje v průběhu psychoanalýzy. U psychoanalytických konceptů (a to nejen u přenosu) tedy v dnešní době podle Sandlera dochází ke vzniku mnoha dimenzí

možných významů, u kterých velmi záleží na kontextu jejich použití. Různí psychoanalytici si daný koncept mohou vykládat velmi rozdílně. V komunikaci mezi námi tak může někdy docházet ke „zmatení jazyků“. Podle Josepha Sandlera je velmi důležité se těmito „soukromými“ významy zabývat.

Další z otázek, kterou se Sandler též zabýval, bylo, za jakých podmínek se mohou implicitní teorie stát plně oficiálními. Dokonale k tomu určitě nemůže z důvodu existence nevědomí dojít nikdy, ale můžeme se alespoň snažit tuto diskrepanci mezi implicitními a oficiálními teoriemi snižovat. Na nesoulad mezi implicitními a oficiálními teoriemi může podle Sandlera mít vliv mnoho faktorů. Jmenuje například i strach ze selhání před ostatními kolegy.

Sandler poznamenává, že oficiální psychoanalytická teorie sice může být aplikována i na jevy mimo psychoanalytickou klinickou praxi, ale neměla by aspirovat na to, aby se z ní stala vševysvětlující psychologická teorie. Primárně by se měla orientovat právě na psychoanalytickou klinickou praxi. To by podle něj v konečném důsledku mělo vést i k tomu, že by se diskrepance mezi „oficiálními“ teoriemi a těmi „implicitními“ snížila.

4.2. Vztah psychoanalytické teorie a praxe podle Petera Fonagyho

Fonagy v roce 2003 v textu *Some complexities in the relationship of psychoanalytic theory to technique* na svého učitele Josepha Sandlera navázal. V tomto článku udává, že hlavním problémem běžně užívaných psychoanalytických teorií je jejich abstrakce a tím pádem i určité oddělení od praxe. Jejich propojení s technikou je často pouze iluzorní. Snaha o dodržování některých poměrně abstraktních teoretických předpokladů může zabraňovat rozvoji psychoanalytické techniky.

Abstraktnost teorie je též důvodem, proč v psychoanalytickém světě existuje stále větší množství izolovaných skupin autorů, kteří o sobě prakticky neví a netuší, o čem píší členové jiných psychoanalytických skupin, natož aby se mezi sebou citovali. Z dlouhodobého hlediska je tento trend podle Fonagyho škodlivý a mohl by vést k dalšímu schizmatu psychoanalýzy.

Jedna z hlavních příčin těchto problémů je podle Fonagyho takzvaný problém indukce,

jenž tkví v tom, že z omezeného počtu určitých případů vyvodíme, že dané pravidlo bude platit i dále. Je to možné popsat na případu, kdy člověk vidí jednu bílou labuť, další bílou labuť a po určitém množství labutí, které vidí, si řekne (vytvoří obecné pravidlo), že všechny labutě na světě jsou bílé. To ale samozřejmě není pravda. Existují i labutě černé! Podobné to je s rozvojem psychoanalytických teorií, které také vznikají jako důsledek indukce a nesou s sebou i tento problém nepřiměřeného zobecnění. Psychoanalytik vidí daný fenomén několikrát v určitém kontextu a poté na základě toho vytvoří obecnou teorii, ze které vyplývá, že tento fenomén platí pokaždé (špatná indukce!). S tím je spjata i takzvaná přílišná specifikace teorie. Jde o to, že při vzniku teorie jsou zobecněna i specifika, která nemusí být nutnou podmínkou pro vysvětlení daného jevu. Například Freud dost svázal vznik jakékoliv psychopatologie se sexualitou. Ta samozřejmě může hrát velkou roli při vzniku daného problému, ale určitě to nemusí být nutná podmínka k jejímu vzniku (samozřejmě je možné ji pojmout podobně jako Freud v její širší definici, podle které je sexualita skoro vše). Tak či tak byl Freud pravděpodobně velmi ovlivněn tehdejšími historickými klimatem. Ve značně konzervativní vídeňském prostředí konce 19. a začátku 20. století byla sexualita tabu a jakékoliv sexuální prožitky byly často potlačovány. Něco podobného se samozřejmě může dít i v současné době, ale díky výrazným změnám ve společnosti je mnohem méně pravděpodobné, že primární příčina bude úzce spjata pouze se sexualitou. Mnohem častěji dnes může psychopatologie vznikat například jako důsledek narcistické problematiky, potlačování agresivity a podobně. Celkově lze říci, že při podobných zobecněních jde pouze o pravděpodobnosti (které jsou ještě spojené s určitým kontextem). Psychoanalytici na to ale poměrně často ve svých úvahách bohužel zapomínají.

Dále Fonagy udává, že nesoulad mezi psychoanalytickou teorií a praxí vede k mnoha paradoxním situacím. Například dva psychoanalytici zaštiťující se stejnou teorií mohou v praxi pracovat velmi odlišně. Nebo naopak psychoanalytici zaštiťující se různými teoriemi mohou s daným typem pacientů praktikovat v podstatě totožnou psychoanalytickou techniku. Takovým příkladem může být podle Fonagyho Kernbergův (1993) a Steinerův (2018) přístup k hraničně organizovaným pacientům (Steinerem nazývaný jako patologická organizace osobnosti). Steiner rozvíjí kleiniánskou psychoanalýzu, Kernberg vychází ze svého integrativního psychoanalytického modelu založeného primárně na egopsychologii (je však potřeba

přiznat, že i tento model částečně vychází z kleiniánského myšlení). Oba v praxi s tímto typem pacientů podle Fonagyho pracují v podstatě stejným způsobem.

Největší význam psychoanalytické teorie spočívá v tom, že pomáhá porozumět složitým fenoménům v psychoanalytické praxi – především analyzandovým mentálním stavům. A právě tyto mentální stavy mohou následně být komunikovány pacientovi (což je podle Fonagyho základní princip freudiánské, ale i moderní psychoanalytické techniky).

Fonagy se domnívá, že při snaze o aplikaci svých poznatků mimo klinický rámec psychoanalytici často zapomínají na kognitivní asketismus – to jest snahu vysvětlovat psychoanalytické teorie a jejich význam co nejúsporněji – a zůstávají v modu myšlení, že to, co je užitečné jako metafora pro klinickou praxi, je objektivní vědecká pravda, kterou je možné propojit s vědeckými poznatky z jiných disciplín.

Větší přiblížení teorie ke konkrétnější klinické zkušenosti, na které se psychoanalytici různých škol shodnou bez potřeby abstraktních teorií, by podle Fonagyho mělo pomoci ke snížení napětí mezi různými psychoanalytickými směry. Psychoanalýze by také pomohlo, kdyby měla větší vliv na psychiatrickou léčbu ve 21. století.

4.3. Working Party on Theoretical Issues

Na tento Fonagyho text navázala již výše zmíněná *Working Party on Theoretical Issues* při *European Psychoanalytic Federation*, která se začala implicitními teoriemi v psychoanalýze systematicky zabývat. Podle jejích členů (Canestri, 2006, 2018) bylo v posledních letech mnoho energie v psychoanalytické obci věnováno zkoumání psychoanalytického pluralismu – tedy tomu, jak mají někdy velmi rozdílné psychoanalytické teorie společný základ, v čem se liší a jak (a zda vůbec) mohou koexistovat vedle sebe. Toto téma vnesl do psychoanalýzy Robert Wallerstein, tehdejší prezident IPA, na kongresu v Montrealu v roce 1987, kde přednesl svůj keynote příspěvek s výmluvným názvem *One psychoanalysis or many?* (Wallerstein, 1988). Pouze malá část úsilí psychoanalytické komunity byla podle Canestriho a dalších v posledních letech věnována vztahu psychoanalytické teorie a reálné psychoanalytické klinické praxe (až na výše zmíněného Sandlera, jehož výzva však tehdy zůstala spíše nevyslyšena). Canestri, Bohleber a Fonagy se začali zabývat tím,

jaký mají oficiální psychoanalytické teorie vztah k tomu, co se reálně v psychoanalytické praxi děje. První články těchto autorů o vztahu psychoanalytické teorie a psychoanalytické praxe vzbudily v psychoanalytické obci velký ohlas. I to je podle těchto autorů jeden z důkazů toho, že hlubší zaměření se na téma implicitních teorií má v současné době velký význam (Canestri, 2006).

Když to shrnu, tato skupina autorů tvrdí, že implicitní teorie jsou z jejich definice blíže reálné psychoanalytické klinické zkušenosti než teorie oficiální. Jejich přesnější formulací se k psychoanalytické klinické zkušenosti tedy můžeme více přiblížit. Ve svých textech zdůrazňují, že na vzniku implicitních teorií se podílí mnoho elementů – emoční vztah k dané teorii, mezigenerační přenosy, vztahy mezi kolegy, výcvik v institutu, včetně jeho charakteristik (do jaké míry je demokratický, autokratický, kritický nebo submisivní).

4.4. Typologie psychoanalytických intervencí

Velmi stručně zde ještě představím i další nástroj, který je příbuzný mapě implicitních teorií a do určité míry pro ni byl inspirací. Jde o typologii psychoanalytických intervencí. Vytvořila ji skupina autorů sdružující se tentokrát v rámci *Working Party on Comparative Clinical Methods* v čele s Davidem Tuckettem (Tuckett, 2008). Rozlišuje těchto pět druhů intervencí:

- 1) Intervence zaměřené na základní setting.
- 2) Intervence zaměřené přímo na facilitování psychoanalytického procesu.
- 3) Intervence zaměřené na tady a teď emoční a fantazijní význam situace setkání s analytikem.
- 4) Intervence zaměřené na popsání sdíleného významu „tady a teď“ zkušenosti s analytikem během konkrétního sezení.
- 5) Intervence zaměřené na popsání sdíleného významu toho, čím se analytik a analyzand zrovna zabývají – ne nutně zcela spjaté s „tady a teď“ zkušeností analytika v dané sesi.

Zároveň tato typologie rozlišuje několik oblastí, které ovlivňují psychoanalytickou intervenci:

- 1) Způsob, jakým analytik poslouchá nevědomý obsah.

- 2) Analytikův pohled na další průběh psychoanalytického procesu.
- 3) Analytikova představa o „tady a teď“ vztahu s pacientem v konkrétní sesi.
- 4) Analytikova teorie změny.
- 5) Analytikova teorie patologie.

4.5. Mapa soukromých (implicitních, předvědomých) teorií v klinické praxi

V této části se konečně dostáváme k již avizované mapě soukromých (implicitních, předvědomých) teorií v psychoanalytické praxi. Zkoumat implicitní teorie, které jsou ze své podstaty částečně nevědomé, a tudíž je nelze zcela exaktně popsat, je náročný úkol. Jorge Canestri, Werner Bohleber, Paul Denis a Peter Fonagy pro tento účel vytvořili nástroj, jenž pojmenovali Mapa implicitních teorií. Jak z názvu vyplývá, úkolem tohoto nástroje je implicitní teorie v psychoanalytické praxi systematicky zachytit a popsat. Při vzniku tohoto nástroje jeho autoři vycházeli z mnoha a mnoha hodin rozboru klinického materiálu.

Autoři se po rozebrání velkého množství klinického materiálu rozhodli, že implicitní teorie zorganizují do několika dimenzí, které nazvali vektory. Těchto vektorů popsali šest: topografický, koncepční, akční, objektivní vztah k teorii, koherence vs. kontradikce, vývojový. Je nutné dodat, že tyto vektory na sobě nejsou zcela nezávislé (částečně se překrývají) a jejich funkce je pouze heuristická. Zároveň výčet vektorů není vyčerpávající, a co přesně spadá pod každý vektor, není exaktně definováno. Jde spíše o náčrt pro pochopení určitých aspektů daného vektoru, který by se přibližoval tomu, jak vektoru při jeho vytváření rozuměli autoři této mapy.

Podle autorů mapy je důležité nezapomínat, že jde o nástroj otevřený neustálé evaluaci. Je pro ně důležitý fakt, že mapa vznikla analýzou konkrétního klinického materiálu (a tedy nevychází primárně z toho, jak by podle „oficiálních“ teorií měly terapeutické fenomény vypadat).

4.5.1. Topografický vektor (tří-komponentní model)

Jak už název napovídá, tento vektor vychází z topografického modelu a popisuje to, jak teoretické myšlení probíhá na různých úrovních mysli – vědomé, předvědomé a

nevědomé.

Může jít například o:

4.5.1.1. Vědomé, ale neveřejné teoretizování

Psychoanalytici mohou uvažovat explicitně v kategoriích, které si nechávají pro sebe před svými kolegy. Suportivní intervence často nejsou mezi psychoanalytiky brány jako ta správná cesta, jak praktikovat psychoanalýzu. Přesto je v reálné praxi velké množství psychoanalytiků pravděpodobně využívá, ale nechávají si je pro sebe a veřejně o nich při popisu psychoanalytických případů nerefekují.

4.5.1.2. Předvědomé teorie

Mohou být důsledkem osobních, hodnotových, kulturních, politických faktorů, které nakonec dávají vzniknout danému konkrétnímu pochopení klinického materiálu. Důležitou roli také hraje takzvaný „selský rozum“ – tedy předvědomý způsob aplikace oficiálních teorií na konkrétní klinický materiál.

4.5.1.3. Nevědomé determinanty

Tato část teoretického myšlení je samozřejmě ze své definice nejhůře dosažitelná. Tyto nevědomé determinanty je buď možné nahlédnout během supervize, nebo je podle autorů teoreticky možné je zkoumat pomocí konceptuálního psychoanalytického výzkumu.

Mezi nevědomé aspekty ovlivňující vznik implicitní teorie může patřit:

Vytěsněná ideace (neurotická kvalita)

Analytikův protipřenosový afekt vůči analyzandovi může být vytěsněn a nevědomky umístěn do teorie. Např. analytikova depresivní úzkost z pacientova paranoidně-schizoidního nastavení může vést k tomu, že je mu nakonec interpretována depresivní úzkostí. Podobné nevědomé fenomény mohou probíhat i jako obrana před analytikovým zranitelným narcismem nebo jeho pocity bezmoci (potom může tyto fenomény analyzandovi nepřiměřeně často interpretovat).

Rozštěpení teorie (hraniční kvalita)

Autoři pro popis hraničního rozštěpení mezi teorií a praxí používají příklad fyzika, který

studuje laser a při experimentu rozštěpí (disociuje) to, jak laser funguje, a nechá si jím useknout prsty. Něco podobného se může projevit v analyticky intervenci, během které je z nějakého důvodu určitá naprosto zřejmá znalost naprosto popřena. Někteří psychoanalytici mohou například zcela popřít negativní důsledky sexu s pacientem, kvůli čemuž si pak tento velmi neetický a škodlivý čin mohou zracionalizovat a doopravdy uskutečnit.

Teorie jako odpor

Způsob použití teorie, během kterého teorie neprodukuje nové vhledy v analyticky mysli, ale spíše primárně redukuje jeho úzkosti.

4.5.2. Konceptuální vektor

Součástí tohoto vektoru je analyticky „osobní filosofie“, jeho pohled na klinickou psychoanalytickou techniku a teorii psychické změny. Někteří psychoanalyticky například mohou mít blíže k sociálnímu konstruktivismu, jiní k naturalismu, někdo může považovat za hlavní kurativní faktor psychoanalýzy vhlad, další empatii.

S tímto vektorem souvisí tato témata:

- Analyticky světónázor,
- oblíbené klinické koncepty,
- pohled na obecná klinická pravidla,
- pohled na psychoanalytický proces,
- pohled na teorie změny.

Mezi příklady patřící do této kategorie spadají zobecnění, že pacientův první sen vždy přinese úplný vhlad do podstaty jeho problému. Nebo že i když pacient mluví o zdánlivě nesouvisejících věcech, pokaždé vlastně nevědomky mluví o aktuálním vztahu s analytikem (širší takzvané „totální“ pojetí přenosu – součást moderní kleiniánské psychoanalýzy).

4.5.3. Akční vektor

Jak název vypovídá, tento vektor se zabývá intervencemi, které psychoanalytik provádí.

Poslouchání (*listening*) – zachycení obsahu pomocí volné pozornosti neuchopené do oficiálních teorií. Má blíže k implicitním teoriím.

Formulování (*formulating*) – mentální zpracovávání klinického materiálu směřující k jeho uchopení již pomocí oficiálních teorií, které směřuje k jeho následné interpretaci.

Znění (*wording*) – konkrétní verbalizování dané formulace. Zahrnuje v sobě například i tón hlasu, rytmus řeči.

Chování (*behaving*) – další aspekty chování evidentní v komunikaci naživo.

4.5.4. Vektor objektního vztahu k teorii

Psychoanalytikův postoj k teoriím, modelům a konceptům. Teorie může pro psychoanalytika představovat specifický druh objektu – jedná se potom také o druh objektního vztahu. K teorii může mít psychoanalytik „bezpečný attachment“, který mu může dovolovat teorii kriticky zkoumat. Naopak méně kvalitní attachment ve vztahu k teorii může psychoanalytika vést k tomu, že celou teorii může rychle zamítnout, nebo se jí naopak velmi nekriticky držet. Vliv na to mohou mít sociální aspekty fungování psychoanalytických institutů např. analytici vyučující teorii mohou určité teorie idealizovat a jiné devalvovat.

4.5.5. Vektor koherence vs. kontradikce

Jde o to, jak analytik zachází v klinické praxi s kontradikcemi v teorii. Někteří analytici se pokouší o maximálně koherentní myšlení, kde je vše integrované. Další se naopak nesnaží skloubit kontradikce a jednou jsou schopni používat jeden teoretický rámec a podruhé zase úplně jiný, který se s tím prvním i vylučuje. Jinými slovy někteří se při uvažování o pacientovi pevně drží racionálně logického myšlení, jiní jsou zase schopni tolerovat teoretické ambivalence – nebo dokonce tyto ambivalence vnímají i jako obohacující.

Když se vrátíme k předchozímu akčnímu vektoru, během fáze poslouchání se kontradikce většinou neřeší, ale během formulování či verbalizování už to bývá nutné. Samotné procesy formulování a verbalizování převádějí materiál více do sekundárního procesu a podporují jeho větší koherenci.

4.5.6. Vývojový vektor

Zaměřuje se na to, jak psychoanalytik pracuje s analyzandovým psychologickým vývojem. Psychoanalytici se mohou orientovat podle lineárně vývojových modelů (např. klasický freudiánský pudový model), nebo vnímat vývoj několika stadií, která se mezi sebou neustále střídají (např. paranoidně-schizoidní pozice vs. depresivní pozice). Existují i psychoanalytici, kteří vnímají vývojová stadia značně komplexně a domnívají se, že v nich vlastně ani nelze definovat pevné kategorie.

4.6. Shrnutí implicitní teorie & vztah psychoanalytické teorie a praxe

Vztah psychoanalytické teorie a psychoanalytické praxe je jedním z velkých témat psychoanalýzy, kterému zatím nebylo věnováno příliš pozornosti. Jedním z prvních autorů, který na toto téma upozornil, byl Joseph Sandler. Dnes existuje skupina významných psychoanalytiků, kteří se tímto tématem zabývají. Konkrétně je zajímaví „implicitní teorie“ a pokouší se co nejprecizněji popsat reálně psychoanalytické teorie, které psychoanalytika v jeho praxi ovlivňují. Zabývají se tedy něčím, co je velmi blízké tématu mé práce, ve které pomocí analýzy diskurzu zkoumám, jak vybraní psychoanalytici nevědomě pracují při popisu kazuistik s mírou předeterminovanosti, a zjišťuji, zda je tento důraz v souladu s tím, jak se tématem předeterminovanosti zabývají explicitně ve svých „oficiálních“ teoriích. Předpokládám, že koherence psychoanalytického diskurzu je silně ovlivněna propracováním vztahu mezi psychoanalytickou teorií a praxí.

5. Rozbor kazuistik

V této části dizertační práce se zaměřím na rozbor konkrétních kazuistik. Nejdříve popíšu metodologii výběru a následně konkrétní kazuistiky vyberu. Také zmíním kritéria, podle kterých hodnotím, jakou míru předeterminovanosti tyto kazuistiky vykazují. Každou z kazuistik následně podrobně shrnu a na základě popsaných kritérií zanalyzuji.

5.1. Metodologie výběru kazuistik

Tato práce je psychoanalyticky orientovaná. Vzhledem k mému dlouhodobého zájmu o psychoanalýzu a vzdělávání v České psychoanalytické společnosti (součást International Psychoanalytical Association) jsem se jí celou rozhodl orientovat primárně tímto směrem. Vycházím z psychoanalytického myšlení, z psychoanalytických textů a konceptů a rozebírám psychoanalytické kazuistiky. Pro účely této práce mi připadá psychoanalytické myšlení vhodné i kvůli míře abstrakce psychoanalytické teorie (v jejímž důsledku je „gap“ mezi psychoterapeutickou teorií a praxí výraznější) a intelektuální propracovanosti psychoanalytického myšlení – při letmé rešerši jsem například u jiných psychoterapeutických směrů nenašel prakticky žádné podobné odborné publikace zabývající se do hloubky vztahem mezi psychoterapeutickou teorií a praxí.

Současná psychoanalýza se skládá z mnoha psychoanalytických směrů (Mitchell, 1984; Wallerstein, 1988). Tyto směry se zároveň někdy částečně překrývají a různí autoři je vymezují rozdílnými způsoby (Kuchař, 2015). Použiji rozdělení psychoanalytických škol, které na svém webu uvádí *International Psychoanalytical Association* (asi celosvětově nejuznávanější psychoanalytická asociace, která byla založena samotným Freudem a dnes má po celém světě přibližně 12 tisíc členů):

- Klasičtí a současní freudiáni
- Sándor Ferenczi a budapešťská škola
- Ego-psychologie
- Klasičtí a současní kleiniáni
- Bioniánská psychoanalýza
- Winnicott, objektní vztahy

- Francouzská psychoanalýza
- Self-psychologie
- Vztahová (relační) psychoanalýza

(The International Psychoanalytical Association, n.d.)

Nejnámější a nejrozsáhlejší databáze psychoanalytických textů PEP Web (Psychoanalytic Electronic Publishing Web) obsahuje v současné době (24. 3. 2019) neuvěřitelných 122 380 článků a mnoho z těchto textů obsahuje i kazuistické části. Jak z takového množství článků psaných autory různých psychoanalytických škol vybrat vhodné kazuistické texty pro mou práci?

5.2. Výběr kazuistiky podle psychoanalytických směrů

Rozhodl jsem se, že pokud budu chtít co nejlépe porovnat vztah psychoanalytické teorie a praxe, bude nejlepší vybrat psychoanalytické kazuistiky ze směrů, které jsou vůči sobě ve vztahu teorie a praxe kontrastní – v důsledku toho jsem se rozhodl porovnávat kleiniánské kazuistiky s kazuistikami ze směru, který se nazývá vztahová (někdy též relační) psychoanalýza. (I když by název vztahová psychoanalýza mohl konotovat párovou psychoanalyticky orientovanou terapii, není tomu tak. Jedná se o samostatný moderní psychoanalytický směr zaměřující se na individuální hlubinnou terapii.)

Vztahoví psychoanalytici se často vymezují vůči tradičním psychoanalytickým směrům (tj. i kleiniánské psychoanalýze) pro jejich tendence k objektivistickému lineárně-kauzálnímu myšlení a sklonům k pozitivismu (Hoffman, 1991, 1992; Stolorow, 2017). Konkrétně o kleiniánském myšlení někteří z nich dokonce hovoří jako o „*kleiniánském redukcionismu*“ (Stolorow & Atwood, 1995, str. 255) a spojují ho s mýtem izolované dekontextualizované mysli: „Jelikož jsme kontextualisti, tak věříme, že významy zakotvené v teoretických nápadech nemohou být zcela pochopeny bez zkoumání kontextu jejich historických a osobních kořenů. Kleiniánská metapsychologie, již je projektní identifikace neoddělitelným komponentem, je naopak monadická pudová teorie, která popisuje psychologický život v pojmech práce vnitřních agresivních pudů lokalizovaných hluboko v izolované mysli.“ (Stolorow et al., 1998, str. 724) Sami se ve své teorii naopak často odkazují k postmodernímu myšlení

a sociálnímu konstruktivismu a dávají velký důraz na komplexitu (Hoffman, 1991; Mitchell, 2009, 2014). V jejich textech je často zmiňován fakt, že každý fenomén, který se během psychoterapeutického setkání v přenos-protipřenosové dynamice objeví, je spoluvytvořen mnoha rozdílnými vlivy (ať už na straně psychoanalytika, analyzanda, či jejich interakce; Aron, 2006; Mitchell & Aron, 1999). Další faktor, který hrál při výběru těchto směrů rolí, spočívá v tom, že v rámci obou z nich bylo napsáno velké množství kazuistických textů, které je možné pro účel této práce využít.

Stručně tady oba tyto psychoanalytické směry představím.

5.2.1. Kleiniánská psychoanalýza

Tato psychoanalytická škola, jak už z jejího názvu vyplývá, vychází z díla Melanie Klein (1882–1960). Jedná se o jednu z nejvýznamnějších psychoanalytiček, která výrazně ovlivnila další směřování psychoanalytického myšlení, a to především svým důrazem na velmi rané psychické procesy a vztah kojence s jeho rodiči (Melanie Klein Trust – Discover Klein's concepts and clinical technique, and how her ideas have been taken forward by new generations of clinicians and writers, n.d.).

Klein v roce 1914 podstoupila osobní analýzu u Sandora Ferencziho a v roce 1924 absolvovala další analýzu u Karla Abrahama. Oba tyto psychoanalytici významně ovlivnili vývoj jejího myšlení. Část svého života pobývala v Budapešti, část v Berlíně. V roce 1926 se na pozvání Ernesta Jonese usadila v Londýně. Zaměřovala se na analýzu malých dětí. Díky tomu se dostala i do konfliktu s Annou Freud, jež se též orientovala na práci s malými dětmi. Největší konflikty mezi nimi vznikaly především při debatách týkajících se psychoanalytické techniky při práci s dětmi. Anna Freud zdůrazňovala spíše edukativní práci. Oproti tomu Klein se držela více klasické psychoanalytické techniky (včetně interpretací). Tento konflikt vyvrcholil mezi lety 1942 až 1944 takzvanými „kontroverzními diskuzemi“, které vedly v rámci Britské psychoanalytické společnosti ke vzniku tří oddělených skupin – kleiniáni, freudiáni a „middle group“ (Mitchell & Black, 1999).

Mezi nejdůležitější koncepty, se kterými Klein přišla, patří rozdělení na paranoidně-schizoidní a depresivní pozici. V těchto pozicích jde o „nastavení“ vůči vnějšímu světu. Buď ho vidíme černobíle a máme strach, že odněkud „schyťáme“ něco negativního,

nebo jsme převážně „smutní“ a provinilí z toho, že vůči jednomu objektu (osobě, věci, čemukoliv) prožíváme zároveň pozitivní i negativní impulsy. Tato ambivalence nás vede ke snaze o reparaci (když jsem k tomu milovanému objektu byl zlý, tak to přece musím „odčinit“).

Popsané pozice je možné poprvé zaznamenat u malého dítěte za situace během kojení. Prs, kterým je dítě zrovna kojeno, pro něj v daný okamžik ztělesňuje maximální dobro („*dobrý prs*“). Pokud ale dítě potřebuje nakojit a matka mu nevyhoví, prs se pro něj naopak stane ztělesněním zla („*špatný prs*“). Tato situace pak vede i ke vnímání celého světa podobným černobílým prizmatem. Později dítěti často dojde, že to stejné prso je dobré i zlé – v obou případech patří jeho matce. Tu stejnou bytost chvílemi miluje a chvílemi nenávidí. Podobné zjištění vede k pocitům viny a smutku – proto depresivní pozice (Klein, 1975).

Jeden z důležitých poznatků Melanie Klein je, že nejde o fixní vývojová stadia, ale o dynamické pozice, které se mohou u daného člověka poměrně rychle střídát (klidně i mnohokrát za hodinu). Slovníkem klasické psychiatrie můžeme osoby, u kterých převažuje „paranoidně-schizoidní“ nastavení, označit diagnózou poruchy osobnosti.

Z dalších do dnešních dnů důležitých konceptů, se kterými Klein přišla, můžeme zmínit například projektivní identifikaci (uložení vlastních nestravitelných částí do ostatních) či závist (snahu zničit či poškodit to dobré, co já nemohu mít; Mitchell & Black, 1999).

Kleiniánské myšlení se samozřejmě vyvíjelo i po smrti Melanie Klein v roce 1960. Kleiniánská psychoanalýza dodnes patří k jednomu z nejvýznamnějších směrů psychoanalytického myšlení.

Největší popularity se kleiniánské myšlení těšilo (a dodnes těší) pravděpodobně ve Velké Británii. Mezi nejznámější psychoanalyticky, již rozvíjeli kleiniánskou psychoanalýzu, patří Herbert Rosenfeld, který rozpracoval psychoanalytickou techniku pro práci s těžce narcistickými pacienty, Betty Joseph, která především rozpracovala důležitost tady a teď vztahu mezi psychoanalytikem a pacientem, a Hanna Segal, která nejvěrněji následovala učení své učitelky Klein a rozpracovala kleiniánské pojetí symbolizace a také se proslavila svou aplikací psychoanalytického myšlení do umění a sociopolitického dění. Wilfred Bion, další z žáků Klein, se kromě

mnoha jiných témat zabýval primitivním až psychotickým narušením lidského myšlení. Byl to sice rovněž žák Klein, dnes však mnohdy nebývá spojován přímo s kleiniány, ale často je považován v podstatě za zakladatele své vlastní psychoanalytické školy. Mezi současné kleiniány patří například John Steiner, autor konceptu psychických útočišť, nebo Ronald Britton, který se zabýval především otázkou psychické reality a oidipského komplexu.

V USA nemá kleiniánská psychoanalýza příliš dlouhou tradici. Do 80. let tam dominovala egopsychologie. Prezentace čehokoliv, co se týkalo kleiniánského myšlení, tam byla vnímána velmi negativně (Mitchell & Black, 1999).

Poměrně dost populární byla kleiniánská psychoanalýza v Jižní Americe. V Argentíně působil kleinián Horacio Etchegoyen, bývalý prezident *International Psychoanalytic Association*, který napsal známou (značně kleiniánsky orientovanou) knihu o psychoanalytické technice *The Fundamentals of Psychoanalytic Technique* (Horacio Etchegoyen, 2018). Mezi další významné jihoamerické kleiniány se řadí například i současná prezidentka *International Psychoanalytic Association* Victoria Ungar.

Klein při popisu psychoanalytické praxe opakovaně zmiňuje, že úzce vychází z Freudovy techniky. Důležitá pro ni byla pravidelnost a stabilita settingu. Ve své práci dbala na volně zavěšenou pozornost a hlavním psychoanalytickým nástrojem pro ni byly interpretace. Snažila se v nejvyšší možné míře pozorovat přenos. Psala o takzvané „totální situaci“, podle které je přenos v podstatě všechno, co se v psychoanalýze objeví. Porozumění pacientově úzkosti pro ni byla cesta k hlubšímu porozumění jeho nevědomé fantazii. Oproti Freudovi se vyhýbala práci s abstraktními koncepty, a když už je používala (např. pud smrti), vždy je vztahovala ke konkrétní psychoanalytické klinické praxi (Spillius et al., 2011).

Pozdější kleiniáni v čele s výše zmíněnou Betty Joseph začali klást mnohem větší důraz na „tady a teď“ rozměr vztahu analytik-pacient a začali si více všimnout takzvaných „enactmentů“ – nevědomých odehrání určitých vztahových vzorců mezi analyzandem a klientem. Také opustili nahlížení na protipřenos jako na nezpracovanou patologii psychoanalytika a začali ho používat jako důležitý zdroj informací o pacientovi (Spillius et al., 2011).

Stephen A. Mitchell shrnuje svůj pohled na kleiniánskou psychoanalýzu takto: „Až donedávna představovala kleiniánská psychoanalýza svět sám pro sebe. Sklon k častým, hlubokým interpretacím, hutnost odborného jazyka, imaginativní předpoklady o dětské mysli, neustálý důraz na infantilní agresivitu – všechny tyto vlastnosti oddělovaly kleiniánský přístup od jiných škol, hlavně od egopsychologie a interpersonální psychoanalýzy. Částečně vlivem Josephové došlo k výraznému posunu v dnešní kleiniánské literatuře, která se odklonila od imaginativních rekonstrukcí dětství, tajemného jazyka a extrémních interpretací agresivity směrem k většímu důrazu na přenosový vztah analytika v jazyce, který je přístupnější pacientovi.“ (Mitchell & Black, 1999)

5.2.2. Vztahová psychoanalýza

Vztahová psychoanalýza je v současné době jeden z nejpoblárnějších psychoanalytických směrů. Klade velký důraz na předpoklad, že lidská psyché je postavena primárně okolo vztahování se k ostatním. Člověka není možné posuzovat jako izolovanou entitu bez společenského, historického či politického kontextu. S tím souvisí přesvědčení, že psychoanalytické fenomény jsou vždy spoluvytvořeny oběma účastníky psychoanalýzy – psychoanalytikem i analyzandem. Vztahoví psychoanalytici se silně vymezují vůči představě, že psychoanalytik je nestranný pozorovatel analyzandova duševního života. Zároveň kladou velký důraz na nehierarchický přístup k pacientovi.

Tento psychoanalytický směr vznikl v USA jako reakce na tamější velmi konzervativní klasickou psychoanalýzu. Ta vycházela prakticky pouze z Freudovy strukturální teorie a egopsychologie. Ještě do počátku 80. let byla ve Spojených státech v podstatě jediným existujícím psychoanalytickým směrem. Podle Lewise Arona (2006) byla tehdejší americká psychoanalýza postavena na „pozitivistické epistemologii“. To je něco, vůči čemu se konstruktivisticky orientovaní vztahoví psychoanalytici dodnes silně vymezují.

V 60 a 70. letech se postupně vůči klasickému konzervativnímu pojetí psychoanalýzy začali vymezovat psychoanalytičtí autoři, mezi které patří například Roy Schafer, Hans Loewald, Harry Stack Sullivan či Erich Fromm.

V průběhu 80. let začala být americká psychoanalýza více ovlivněna postmodernismem, poststrukturalismem, sociálním konstruktivismem a feminismem a stávala se více pluralitní. I tamější egopsychologie se vyvinula do více vztahové formy, nicméně podle Arona je mezi egopsychologií a vztahovou psychoanalýzou stále výrazný rozdíl v jejich pojetí vztahovosti.

V New Yorku, ale i na jiných místech v USA se v té době postupně začaly objevovat školy, které kladly větší důraz na význam vztahu psychoanalytika s analyzandem a obecně i na vztahový rozměr lidské psychiky. Vymezovaly se též vůči autoritativnosti psychoanalytika a detailně zkoumaly jemné nuance interakce mezi analytikem a analyzandem.

V roce 1983 publikovali Stephen A. Mitchell s Jay Greenbergem v té době velmi významnou knihu *Object Relations in Psychoanalytic Theory*. Rozebírali v ní tehdy nejvýznamnější psychoanalytické teorie a rozdělili psychoanalytické školy na pudové a vztahové. Školy založené na pudech podle nich berou člověka primárně jako izolovanou bytost, zatímco vztahové školy, jak název vypovídá, považují člověka za primárně vztahově orientované stvoření.

Mezi dalšími autory, kteří již v té době publikovali texty, jež byly později označeny „labelem“ vztahová psychoanalýza, byli například Irwin Z. Hoffman, který již tehdy pomalu začínal rozvíjet své pojetí psychoanalýzy založené na sociálně-konstruktivistickém přístupu, či Stolorow a Atwood (Atwood & Stolorow, 1984), kteří v té době položili základy svému intersubjektivnímu pojetí psychoanalýzy – radikálně dvousobnostnímu a kontextuálně psychoanalytickému směru, podle kterého jsou všechny zdánlivě jednoosobnostní konstrukty (např. porucha osobnosti, odpor) vždy vytvořeny oběma členy psychoanalytické dyády.

V roce 1988 proběhlo setkání Stephena Mitchella, Phillipa Bromberga, Jamese L. Fosshage, Emmanuela Ghenta a Bernarda Friedlanda. Na New York University tehdy existovaly dva proudy. Klasický freudiánský proud, který se zabýval pouze jednoosobnostním rozměrem psychoanalýzy, a interpersonální psychoanalýza, která kladla důraz pouze na vnější vztahy. Uvedení autoři chtěli najít mezi těmito velmi rozdílnými (a k sobě v rámci „postdoc“ programu na New York University nepřátelskými) přístupy určitý „middle ground“ a poprvé vymezili vztahově-

psychoanalytickou tradici. Vztahová psychoanalýza by podle těchto psychoanalytiků (minimálně ve svých raných počátcích) měla propojovat intrapersonální rozměr jedince s interpersonálním (Aron, 2006). Aron ji připodobňuje k britské „middle group“, která také vznikla jako důsledek sporů dvou znesvářených skupin (příznivců Anny Freud a Melanie Klein).

Jednou z výrazných inspirací pro takto zaměřené psychoanalyticky byla osoba Sandora Ferencziho, psychoanalytika, který společně s Otto Rankem ve své době jako jeden z prvních psychoanalytiků dával důraz na vztahovost a domníval se, že psychoanalytická léčba neprobíhá pouze pomocí interpretací. Po konfliktu s Freudem byl však na mnoho dekád zapomenut, dokud nebyl poměrně nedávno znovuobjeven vztahovými psychoanalyticky (Harris, 2015).

Někteří vztahoví psychoanalyticky vychází z Kohutovy selfpsychologie (Lachmann či již zmínění Stolorow a Fosshage), která bývá některými považována za jednu z předchůdkyň vztahové psychoanalýzy. Někdy je self-psychologie dokonce řazena do směru vztahové psychoanalýzy. Další se zase zabývali primárně Donaldem Winnicottem, jiní se pokoušeli integrovat Biona, Lacana a Winnocotta (Aron, 2006).

Později vznikl i časopis vztahové psychoanalýzy s názvem *Psychoanalytic dialogues*, ve kterém jsou dodnes publikovány nejvýznamnější texty z oblasti vztahové psychoanalýzy. Ten dokonce v impakt faktoru v posledních letech několikrát předstihl nejprestižnější psychoanalytický časopis současnosti *International Journal of Psychoanalysis*.

Jak je z tohoto textu zřejmé, mezi jednotlivými vztahovými psychoanalyticky existují velké rozdíly. Sám Mitchell dlouhou dobu nehovořil o psychoanalýze jako o sjednocené škole, ale spíše jako o tradici mezi různými psychoanalytickými školami, která dává důraz na podobné aspekty. V současné době jde o jeden z nejvíce populárních psychoanalytických směrů. Svým důrazem na vztahový rozměr, kritiku tradiční psychoanalýzy a Freuda často bývá v trnem oku tradičnějším evropským, ale i americkým psychoanalytikům. Dodnes se vedou velké debaty, zda je kritika vztahových psychoanalytiků oprávněná a zda například už v samotné definici přenosu, tradičního psychoanalytického konceptu, není zakotven důraz na vztahový rozměr života jedince.

5.3. Tematické zaměření kazuistik – Narcismus

Z metodologických důvodů by bylo vhodné rozebírat články obsahující kazuistiky zaměřené na podobná témata. Rozhodl jsem se tedy velké množství možných kazuistik zúžit a vybrat jen ty, které, jak už jsem v předchozí části této práce uvedl, se zaobírají tématem narcismu. O ten se psychoanalýza zajímá již od doby Freuda a jeho slavného textu *K zavedení narcismu* (Sigmund Freud, 1913a). Velký vliv na popularitu tohoto konceptu nejen v psychoanalýze měla kniha *Kultura narcismu* od Christophera Lasche (2016). Více koncept narcismu a jeho vývoj v psychoanalytickém diskurzu rozebírám v jedné z předchozích kapitol.

5.4. Proč tyto konkrétní kazuistiky?

Rozhodl jsem se vybírat nejcitovanější kazuistiky výše popsaných psychoanalytických směrů, které se zabývají tématem narcismu a vytváří takzvaný kánon těchto psychoanalytických směrů. Z oblasti vztahové psychoanalýzy to je článek *The Wing of Icarus: Illusion and the Problem of Narcissism* napsaný Stephenem A. Mitchellem v roce 1986 a text z knihy Franka Lachmanna *Transforming Narcissism*. Z kleiniánské psychoanalýzy jsem vybral text *On the Psychopathology of Narcissism*, jenž napsal Herbert Rosenfeld v roce 1964, a text od Johna Steinera pojmenovaný *Seeing and being seen: narcissistic pride and narcissistic humiliation*. 5.5. Podle čeho v kazuistikách hodnotím míru předeterminovanosti?

5.5. Podle čeho v kazuistikách hodnotím míru předeterminovanosti?

Důležitou otázkou práce je, jak přesně koncept předeterminovanosti vztáhnout ke kazuistickým textům. V této podkapitole se to pokusím alespoň částečně vymezit.

5.5.1. Rozbor diskurzu

Je důležité v této části znovu připomenout, že tato práce se zabývá mírou předeterminovanosti, tak jak se projevuje v různých částech psychoanalytického diskurzu, a to předeterminovanosti jako takové v celém myšlení autora, které se dotýká jeho popisu aktuálního intrapsychického obsahu, interpsychického obsahu,

konstrukce minulosti analyzanda, analytikova protipřenosu, ale i celkově způsobu psaní, jakým popisuje kazuistiku.

5.5.2. Proč „míra předeterminovanosti“?

O předeterminovanosti podle mého názoru není v praxi správné příliš uvažovat v dichotomních kategoriích, tedy ve smyslu, zda fenomén buď je předeterminovaný, nebo není. Jako užitečnější pro tuto práci vidím popisovat něco, co nazývám „míra předeterminovanosti“, která se snaží spíše zachytit kvantitu, to, jak moc je daná věc předeterminovaná. Některé prvky jsou v popisu kazuistiky zřetelně předeterminované velkým množstvím všemožných elementů na straně psychoanalytika, analyzanda atd., některé jsou ovlivněny sotva jedním elementem. Když je z popisu zřejmé, že autor se domníval, že daný fenomén je vytvořen mnoha různými elementy, hovořím o větší míře předeterminovanosti oproti situacím, ve kterých se autor textu vyjadřuje více lineárně kauzálním způsobem *X způsobilo Y*.

5.5.3. Klasická intrapsychická předeterminovanost

Tento druh předeterminovanosti má nejbližší ke klasickému Freudovu pojetí předeterminovanosti, které poprvé použil při popisu principů snové práce. Každý manifestní obsah vznikl pomocí mechanismů kondenzace, přesunutí, reprezentability a sekundární revize z neurčitého počtu latentních obsahů. Podobné principy je možné vysledovat i u mnoha dalších intrapsychických fenoménů. Například aktuálně prožívaný subdepresivní stav může být důsledkem toho, že člověk se špatně vyspal, je špatné počasí, jeho manželka na něj ráno bylo nepříjemná, v práci nedostal přidáno a v novinách se dočetl, že jeho oblíbená politická strana by se podle aktuálních průzkumů nedostala do sněmovny. Některé z těchto prvků, které ovlivnily náladu tohoto člověka, mohou být více vědomé. Některé mohou být spíše nevědomé.

5.5.4. Zdůrazňování neobjektivity výkladu a perspektivy pozorujícího jako znak předeterminovanosti

Psychoanalytik zdůrazňuje, že jeho pohled na děje v psychoanalýze není objektivní, a uvádí, že „podle mého názoru“, „přišlo mi, že“, „vypadalo to tak, že“, „mohlo to znamenat XY“. Podobné poznámky se nemusejí týkat jen intrapsychických dějů, ale i dějů interpsychických (např. protipřenosu) a celkového popisu.

Této kategorie se týká i zdůrazňování pacientovy perspektivy. Pacient při popisu svého pohledu nemá patent na pravdu a je zdůrazněno, že jde pouze o jeho pohled: „*Pacient si myslel, že jsem na něj našťvaný.*“, „*Pacient se domníval, že kolega v jeho práci ho nemá rád.*“ Daný popis X může být pravdivý, ale nemusí. Z toho vyplývá, že daný popis je kromě obsahu ovlivněn i perspektivou popisujícího, který si jej mohl klidně vyfabulovat. V jednoznačném intrapsychickém jednoosobnostním popisu („*Pacientův kolega ho neměl rád*“) je determinanta perspektivy popisujícího ignorována. V popisu zdůrazňujícím perspektivu se tedy kromě čistého obsahu popisu nachází o jeden determinující prvek více (subjektivní pohled popisujícího). Proto kazuistické části zdůrazňující perspektivu a neobjektivitu považují za více předeterminované.

5.5.5. Zdůrazňování společného vytváření jako předeterminovanost

Někteří psychoanalytici mají tendenci popisovat, že společně došli k nějakému významu, ať už jde o intrapsychický latentní význam týkající se myslí analyzanda, nebo interpsychický vztahový význam vztahu analyzanda s psychoanalytikem. Tato společná konstrukce významu je většinou proces, který nějakou dobu probíhal a vedl k tomuto konečnému významu. Dvě osoby se navzájem delší dobu různě ovlivňovaly, aby došly k tomu, že X znamená Y. Z toho vyplývá, že jde o vliv dvou osob a popsané obsahy mají tedy větší míru předeterminovanosti.

5.5.6. Zdůrazňování různých přenos-protipřenosových dynamik

Jde o podobný princip jako u klasické intrapsychické předeterminovanosti, avšak vztáhnutý do interpsychického prostoru. Používám pojem přenos-protipřenosová dynamika, poněvadž je mi blízký pohled, že každý pacientův přenos vytváří nějakou reakci v psychoanalytikovi (nebo někdy dokonce určitá reakce psychoanalytika může vytvářet určité reakce v analyzandovi). Psychoanalytik zdůrazňující pouze jednu konkrétní přenos-protipřenosovou dynamiku (např. pacient byl v průběhu psychoanalýzy za sadistického otce a já za šikanovaného syna) ignoruje mnohost různých přenos-protipřenosových dynamik, a tím pádem i mnohost významů, co tohle konkrétní pacientovo chování může v rámci jeho přenosu znamenat. Někteří psychoanalytici hovoří o takzvané přenos-protipřenosové matrix– množině různých vztahových uspořádání, která se u daného člověka různě střídají (nebo mohou působit

zároveň, aniž by to v daný okamžik bylo zřejmé). Zdůrazňování mnohosti různých přenos-protipřenosových konfigurací, a tedy i interpsychických významů považují za více předeterminované než úzký pohled pouze pomocí jednoho přenos-protipřenosového schématu.

5.5.7. Zdůrazňování proměnlivosti lidské psychiky

Další aspekt, který považují za znak zvýšené míry předeterminovanosti, je poukazování na komplexnost a proměnlivost lidské psychiky. Například popis zdůrazňující určitou pevnou analyzandovu osobnostní strukturu („analyzandova narcistická osobnost“) považují za méně předeterminovaný než popis, který více reflektuje proměnlivost lidské psychiky (například zdůraznění kleiniánského rozdělení na fluktuující paranoidně schizoidní a depresivní pozice). Proměnlivost lidské psyché předpokládá, že v daný okamžik byl pacient ovlivněn svým psychickým nastavením, které později mohlo být jiné. Jedním z determinantů je proměnlivá lidská psychika. Proti tomu můžeme postavit pojetí, kdy je lidská osobnost vnímána konstantně a determinant aktuálního psychického rozpoložení (nacházel se analyzand zrovna v depresivní, nebo paranoidně schizoidní pozici?) není brán v potaz

5.6. The Wings of Icarus: Illusion and the Problem of Narcissism (Stephen A. Mitchell)

Tato kazuistika vycházející ze vztahové psychoanalýzy má ke dni 1. 5. 2019 jako samostatný text publikovaný v roce 1986 v časopisu *Contemporary Psychoanalysis* podle Google Scholaru 102 citací. Kniha s názvem *Relational Concepts in Psychoanalysis: An Integration*, jejíž jednou z pěti částí tento text je, má ke dni 1. 5. 2019 podle Google Scholaru 3 439 citací.

K významnosti tohoto textu kromě počtu citací přispívá i osoba autora Stephena A. Mitchella (1946–2000), jenž patřil mezi nejvýznamnější americké psychoanalytiky a je považován za zakladatele vztahové psychoanalýzy. Spoluzaložil také jeden ze dnes podle impact factoru nejvýznamnějších psychoanalytických časopisů nazývaný *Psychoanalytic Dialogues*. To všechno stihl ještě před tím, než naneštěstí zemřel ve velmi nízkém věku 54 let na srdeční selhání.

5.6.1. Shrnutí textu *The Wings of Icarus: Illusion and the Problem of Narcissism*

Tato část práce se do značné míry překrývá s obecným psychoanalytickým pohledem na narcismus, kterému jsem se věnoval ve zvláštní kapitole. Proto tuto Mitchellovu kapitolu shrnu velmi stručně. V úvodu textu hovoří o Freudově pojetí narcistické iluze jako obrany před skutečností. Jde o tenzi mezi principem reality a principem slasti, který Freud popsal v počátcích psychoanalýzy. Iluze je důsledek primitivního infantilního stavu mysli. Otto Kernberg, i když je značně ovlivněn kleiniánským pojetím psychoanalýzy, v podstatě pokračuje ve Freudově pojetí iluzí jako patologie, kterou je potřeba nahradit principem reality. Zakladatel interpersonální psychoanalýzy Harry Stuck Sullivan nahlíží na idealizace jako na nebezpečné sebevyčerpávající obranné operace a popisuje „cenu“, jakou analyzanda stojí idealizace jeho psychoanalytika. Doporučuje psychoanalytikovi idealizace pacienta systematicky nabourávat.

Podle Winnicotta jsou iluze zdrojem kreativity a rozvoje a ne něčím, co je potřeba za každou cenu konfrontovat s realitou. Winnicott sice přímo o narcismu explicitně nepíše, ale ve svých textech, jež se často zabývají přechodovým prostorem mezi realitou a iluzemi či falešným self, se tématu narcismu a narcistických iluzí v podstatě dotýká. Zdrojem kreativity je podle Winnicotta právě dialektika mezi iluzí a realitou – z ní vzniká hra.

Pro Kohuta představuje potřeba narcistických iluzí v psychoanalýze důsledek nenaplněné vývojové potřeby, kterou si analyzand snaží „donaplnit“. Tento pohled koresponduje s jeho pohledem na léčbu narcistické patologie spočívající do značné části v naplňování nenaplněných potřeb v rámci zrcadlícího, idealizujícího a blíženeckého přenosu.

Mitchell se domnívá, že většina psychoanalytiků nepracuje ani kernbergovsky ani kohutovsky/winnicotovsky, ale používá způsob práce, který balancuje mezi těmito přístupy. Interpretuje analyzandovy narcistické obrany, ale zároveň se empaticky identifikuje s obsahem jeho narcistického prožívání.

Mitchell popisuje integrovaný vztahový přístup. Hovoří o rozdílu mezi apollonským a dionýským typem člověka a popisuje je pomocí příkladu lidí, kteří staví hrady z písku v období, kdy je příliv. Jeden z nich se o to nakonec radši ani nepokusí, poněvadž ví,

že přijde příliv, který mu je zničí. Další zase nezřízeně staví hrady z písku a fakt, že přijde příliv, naprosto ignoruje. Zdravý narcismus má podle Mitchella člověk, který staví hrady z písku, i když ví, že jednou přijde příliv, který je zničí. Ideální rodičovská reakce není totální ponoření se do iluzí dítěte ani jejich ničení, ale něco mezi. Tento způsob vztahování se k iluzím, při kterém jsou iluze brány vážně, ale zároveň ne úplně zcela, nakonec vede k větší stabilitě iluzí a jejich produktivnímu a užitečnému využívání v životě člověka.

Následně Mitchell přichází s analogií pocházející z řecké mytologie. Ikarus by neměl létat ani moc vysoko, ani moc nízko. (Neměl by ničit hrady z písku ohrožené přílivem, ani totálně ignorovat fakt, že přijde příliv.)

To, jak různé psychoanalytické modely nahlíží na funkci a význam narcismu, je podle Mitchella nevyhnutelně spojeno s tím, jaký navrhuje postup pro léčbu narcistické problematiky. Mitchell jako vztahový psychoanalytik narcistické iluze vnímá jako formu kontaktu s ostatními. Potom podle něj narcistické iluze v psychoanalýze slouží jako pozvání do určité formy interakce. Nejlepší reakcí psychoanalytika je dialektika mezi ponořením se do analyzandových iluzí a jejich zpochybňování.

V klasické psychoanalytické tradici reprezentované Freudem a Kernbergem je doporučováno grandiózní iluze agresivně interpretovat. Kohut s Winnicottem naopak doporučují psychoanalytikovo nekritické ponoření se do narcistických iluzí. Obě tyto tradice poměrně nevyváženě akcentují jeden pól dialektické techniky popsané Mitchellem a podle Mitchella také minimalizují interakční komplexitu psychoanalytikovy odpovědi a domnívají se, že psychoanalytik může analyzandovi odpovědět z odměřené pozice „nezasažený“ jeho přenosem.

Součástí psychoanalytické práce by také mělo být prozkoumávat, co ve vztahu založeném na grandiozitě analyzandovi chybí. Podle Mitchella v takových vztazích z jejich podstaty vždy něco chybí. Problematické však může být, když psychoanalytik považuje grandiozitu a sklony k oprávněnosti („entitlementu“) za správnou součást života. Potom může v důsledku své vlastní závisti na tyto analyzandovy sklony nepřiměřeně útočit, nebo naopak je podporovat silně u analyzanda, když je sám u sebe popírá a samotný si je nedovolí užít.

Dále autor popisuje lidi, pro které je život extrémně složitý a nejlepší a nejbezpečnější strategií je najít někoho bezpečného a pevného, kdo „má“ na všechno odpověď, a stát se jeho „učněm“. Vztah k ideální postavě Boha v různých náboženstvích v sobě také může mít tento rozměr. Psychoanalytik by se u těchto lidí neměl přiklonit k moralistickému pohledu na tyto osoby a považovat jejich přání vše idealizovat za dětské, ale spíše se po vzoru Harryho Stucka Sullivana pokoušet s analyzandem prozkoumat to, co tyto sklony k idealizování v životě analyzanda stojí – pokud to je jediný způsob vztahování se k ostatním, pak u daného člověka výrazně omezuje možnosti, jakými se dá k lidem vztahovat.

Mitchell také zmiňuje, že je velký rozdíl v tom, jak autenticky je psychoanalytik schopen zapojit svůj vlastní narcismus do interakce s analyzandem. Zda psychoanalytik autenticky obdivuje analyzandovy vlohy, nebo se k němu chová pouze blahosklonně, zda si užívá idealizace pacienta, nebo se jí pouze snaží tolerovat.

V závěru teoretické části Mitchell píše, že se pokusí inspirován kohutovským rozdělením narcistických přenosů popsat v následujících kazuistikách tři různé formy narcistických iluzí: grandiozitu, vzájemný obdiv (takzvaný blíženecký přenos) a idealizaci. Účelem těchto kazuistik je ilustrovat způsob, jak organizace self strukturovaného okolo narcistických iluzí ovlivňují analyzandův vztahový matrix. Kazuistické fragmenty nemají sloužit jako prezentace ucelené historie daných psychoanalytických případů. Mnoho dimenzí psychoanalytické práce je vynecháno, aby byly zdůrazněny určité aspekty, které se Mitchell pokouší prezentovat.

Tento text obsahuje celkem čtyři kazuistické případy:

- John, člověk toužící po sebedokonalosti, který vlastní obtížně zvladatelnou filmovou společnost.
- Lucy, mladá malířka, která má touhu splynout s ostatními, ale zároveň si od nich v reálu připadá velmi odcizená.
- Diane, právnička se sklony si hluboce idealizovat své mentory, a to včetně svého analytika.
- Henry, muž s velmi náročným dětstvím a se sklony k pseudoidealizování.

Rozhodl jsem se vybrat kazuistiku Johna. Jedná se o nejdelší kazuistiku z této

nabídky, a tudíž předpokládám, že v ní bude i nejvíce materiálu na její rozbor.

5.6.2. Shrnutí kazuistiky Johna – Společnost, C'est Moi

V úvodním odstavci je popsána postava Johna. Je to filmař padesátník s vášní po dobrodružství. Vlastní firmu, která je neustále v chaosu, John musí neustále riskovat, jeho ambice jsou větší než jeho možnosti. Jeho osobní šarm mu pomáhá k tomu, aby jeho firma byla schopná fungovat. Jako zaměstnanec si vybírá mladé idealistické osoby, které nejsou dostatečně kompetentní, ale vzhlíží k němu jako ke svému vedoucímu. K psychoanalýze se dostal kvůli depresím a úzkostem spojeným s provozem firmy. Doufá, že mu pomůže zlepšit jeho manažerské schopnosti.

Druhý odstavec pojednává o tom, že jeho společnost je ztělesněním jeho ambic – je to celý jeho život. Jeho pohled na byznys je založen na dichotomii mezi stabilitou, pevností na jedné straně a uměleckou expresivitou a dobrodružstvím na straně druhé. John se domnívá, že když mezi těmito póly najde správný balanc, povede to k výraznému celospolečenskému pokroku. Porovnává se s výraznými společenskými figurami současnosti i historie. Během jedné krize ve společnosti si například představoval, že je Henry Kissinger, který vyjednával složitou dohodu mezi dvěma stranami válečného sporu.

Třetí odstavec hovoří o Johnových vztazích, hlavně o jeho problémech v nich. Vyhledává vztahy s lidmi, které může mentorovat a fungovat pro ně jako guru. Ve vztahu k nim je velmi štědrý a užívá si, že ostatním může pomáhat. Všichni ví, že se nedá spoléhat na to, zda na ně bude mít čas – je o něm známo, jaký je to extrémně zaneprázdňený člověk. Co se týče partnerských vztahů, ty jsou v jeho životě velmi vzácné. Připadají mu příliš komplikované. Jeho nejdelší vztah byl s mladší ženou, kterou se pokoušel zachránit od jejích přehnaně protektivních rodičů. Jakmile zjistil, že je to s ní náročné, a začala si nárokovat jeho čas, vztah postupně ukončil.

Ve čtvrtém odstavci se autor zabývá přenosem. John často hovoří o obchodních problémech a nedostatečné spolehlivosti svých zaměstnanců. Pokouší se najít řešení svých problémů v různých zdrojích – od self-help knih až po analytika. S nadšením objevuje skryté obsahy vlastní mysli a pracuje s nimi – pravděpodobně motivovaný snahou získat psychoanalyticky uznání.

Obsahem pátého odstavce je popis Johnových pocitů nedostatečnosti, které zažívá ve vztazích, které mají potenciál stát se dlouhodobými – má pocit, že by z nich postupně zmizel jeho počáteční šarm. S psychoanalytikem objevili a popsali jeho vnitřní přesvědčení, že vlastně není schopen si udržet bezpečný intimní vztah s druhým člověkem – především se ženou. Nevědomky si vyhledává ženy, se kterými se cítí trochu méněcenný. Proto se i cítí bezpečněji v prostředí mladších žen, které ho obdivují. John má pocit, že je v něm jako člověku něco vadného. Před těmito pocity utíká k práci – měl pocit, že pokud by jeho firma byla bezchybná, i jeho vlastní nedostatečnost by zmizela.

Šestý odstavec pojednává o významu Johnovy grandiozity. Podle Mitchella byla její funkcí snaha vyhnout se depresi. Soužití s ostatními má pro Johna velmi negativní nádechy. Všechny vnímal jako oběť všednosti. Cítí se jako člověk, který dokáže ostatní oživit, ale pouze na krátkou dobu. Tohle oživování ostatních byla grandiózní obrana, když však nefungovala, u Johna se začaly objevovat pocity prázdnoty, ponurosti a vlastní nedostatečnosti.

Další, sedmý odstavec dále rozebírá další významy Johnových grandiózních iluzí. Podle autora slouží i ke kontrole jeho agrese a představují pokus vnímat ostatní lidi, kteří ho často rozčilovali svými chybami a zradami, jako nepotřebné. Když si připadá, že je soběstačný a „nad ostatními“, tak od nich ani nemusí nic čekat a doufá, že ho nebudou rozčilovat.

Osmý odstavec pojednává o původu Johnových grandiózních iluzí. Podle Mitchella vznikly v důsledku Johnova rodinného prostředí, především kvůli ambicím a tužbám jeho matky. Prarodiče z matčiny strany se do USA přestěhovali ze Středozeří. I když pocházeli ze skromných podmínek, dokázali si vybudovat poměrně slušný společenský status a určité bohatství. O to ale kvůli sérii špatných rozhodnutí a smůle přišli. Matčin bratr byl veleúspěšný člověk – právník, který na tom byl finančně velmi dobře (což jeho rodiče těšilo). Později se však rozhodl věnovat svou energii především do veřejně prospěšných projektů. Cestoval do zajímavých zemí, měl zajímavé koníčky a se svou manželkou měl vztah, který zbytek rodiny považoval za ideální.

Popis Johnovy matky je obsahem devátého odstavce. Byla to inteligentní žena, která si pravděpodobně kvůli finanční nestabilitě svých rodičů našla velmi spolehlivého, ale

trochu nudného manžela – Johnova otce. První jejich dítě byl John a dále následovaly tři dcery. Matka věnovala svým nejnadanějším dětem, Johnovi a jedné z jeho sester, velkou pozornost. O další dvě ne tolik talentované dcery se staral převážně otec.

V desátém odstavci je popis vztahu matky s Johnem. Matka kladla velký důraz na nekonvenčnost. Její manžel (Johnův otec) ji velmi nudil. Domnívala se, že John by měl následovat život jejího bratra, a ne svého otce. Jezdil s ní a jejím bratrem a manželkou na dovolenou, kde ochutnal spoustu zajímavých exotických jídel a dozvěděl se hodně o cizích kulturách. Matka ho též naučila, jak správně vystupovat ve společnosti.

Jedenáctý odstavec se zaměřuje na postavu Johnova otce. Ten pocházel z chudého irského prostředí, otcův bratr byl silně věřící, jeho sestra naopak velmi bohémská. Johnův děda byl, i když neměl velké příjmy, velmi důležitá a stabilní suportivní figura (emočně i finančně) pro fungování rodiny Johnova otce.

Dvanáctý odstavec popisuje manželství Johnových rodičů. Když Johnův otec viděl nadšení jeho matky pro Johna, začal se od něj stahovat a vytvořil si blízký vztah k dalším dvěma dcerám. John cítil, že musí být za soudce ve sporech mezi jeho rodiči. Jejich manželství se postupně v atmosféře nepřátelství a nedůvěry rozpadlo.

Ve třináctém odstavci je zmíněno, jak si John připadal velmi jiný proti svým vrstevníkům. Považoval je za velmi konformní a konvenční. Jeho vlastní identita byla vybudována okolo toho, jak zidealizovaným způsobem jeho matka nahlížela na svého bratra. John přijal pozitivní stránku svého strýce a připadal si, že s ním sdílí jeho výjimečnost. Případně se někdy stavěl do role zbožňujícího žáka svého strýce. Na druhou stranu se propadal do stavů, ve kterých měl pocit, že nenaplnuje ambice své matky. Pocit selhání byl spojen i s nevědomou identifikací s jeho otcem.

Ve čtrnáctém odstavci Mitchell popisuje technické dilema, kterému v analýze Johna čelil. Do jaké míry interpretovat Johnovu grandiozitu? Pokud by ji interpretoval příliš, John by s největší pravděpodobností ukončil analýzu. Bylo pro něj velmi důležité ukazovat své talenty a schopnosti své matce a svému analytikovi a příliš mnoho interpretací by ho traumatizovalo. Na druhou stranu pokud by je vůbec interpretoval, hrozilo by, že by se pro něj osoba analytika stala nezajímavou – podobně

nezajímavou, jako byl pro Johna jeho otec.

Patnáctý odstavec uvádí, že pokud by analytik Johnova grandiózní prohlášení nechával pouze být, John se nikam neposune a zůstane zaseknutý ve svém přesvědčení, že ostatní žijí prázdné nudné životy a on je jedinečný.

V šestnáctém odstavci Mitchell popisuje, že pro průběh analýzy bylo nejužitečnější uznání Johnovy grandiozity kombinované se zkoumáním jejího původu. Důležité bylo brát Johna a jeho grandiózní požadavky, které na sebe měl, vážně. John se postupně začal smát i sám sobě, což byl podle Mitchella prognosticky velmi dobrý znak. Na Johna velmi zapůsobilo analytikovo konstatování, jak málo očekává spokojenost ve vztazích s ostatními. Došlo mu, o kolik toho v nich přichází kvůli svým neustálým snahám, aby byl považován za guru.

V posledním, sedmnáctém odstavci Mitchell shrnuje, že pro analýzu bylo důležité zkoumat původ a funkci Johnovy grandiozity – fungovala jako snaha o udržení vztahu s matkou. Pokud by o grandiózní iluze přišel, už by si o sobě nikdy nemohl myslet, že může být důležitým člověkem. Spolupráce s analytikem, společně vytvořené interpretace Johnova života a spoluúčast na jeho iluzích postupně vedly tomu, že Johnův vztah s analytikem začal být integrovanější. To Johnovi pomohlo fungovat i mimo jeho původně velmi narcistické charakterové vzorce. Naučil se užívat si svůj talent místo toho, aby jím byl spíše mučen.

5.6.3. Rozbor kazuistiky *The Wings of Icarus: Illusion and the Problem of Narcissism*

5.6.3.1. Popis intrapsychických fenoménů

Jeden z faktorů svědčících pro to, že Mitchell klade zvýšený důraz na předeterminovanost, spočívá v tom, že se o intrapsychických fenoménech velmi často vyjadřuje tak, že na ně přišli společně oba dva s Johnem. Zdůrazňuje tak vlastně předeterminovanost – oba dva společnou práci, při které se vzájemně ovlivňovali, došli k danému významu. Toto bádání bylo determinované oběma účastníky procesu, tedy předeterminované. Otázkou je, zda autor předpokládá, že společně došli k jednomu objektivnímu latentnímu významu, který by zde existoval i nezávisle bez této analytické práce, nebo zda tento význam společně vytvořili. Vzhledem k tomu, že

Mitchell a obecně vztahová psychoanalýza se často ve svých teoretických základech odkazuje na sociální konstruktivismus a postmodernismus, jde s největší pravděpodobností o společnou konstrukci daného významu.

Několik příkladů vět, ve kterých Mitchell zdůrazňuje, že k danému významu došli s analyzandem společně:

- „Firma byla celý jeho život, postupně jsme došli k tomu, že pro něj doopravdy byla vlastně prostředkem k většímu rozsahu jeho aktivit a naplnění ambic.“ (str. 213)
- „John a já jsme došli k porozumění tomu, že se obával, že je neschopný vydržet jakýkoliv druh osobního vztahu, především intimní vztah se ženou.“ (str. 214)
- „Společně jsme odhalili jeho pocit, že pokud jednou jeho firma bude bez chyby a stabilní, on sám se konečně bude moci stát nezávislým.“ (str. 215)

Zároveň hovoří o intrapsychických fenoménech způsobem, jenž zdůrazňuje komplexitu lidského psychického života – intrapsychické manifestní fenomény jsou totiž v popisu kazuistiky často způsobeny mnoha různými latentními obsahy. (Nejde tedy o „lineárně-kausální“ nepředeterminovaný popis psychických fenoménů.)

- „Být unikátně kompetentní a soběstačný pro něj znamenalo, že se nemusel vypořádávat se zranitelností a vztekem nebo tím, co zažíval jako konstantní zklamání a zradu.“ (str. 215)
- „Johnova grandiozita sloužila defenzivním funkcím. Z nich nejdůležitější byl její antidepresivní účinek.“ (str. 215)
- „Jeho pohled na svět byznysu a života obecně zahrnoval opakující se dichotomii mezi stabilitou, organizací a konformitou na jedné straně a uměleckou expresivitou, fluidností a dobrodružstvím na straně druhé.“ (str. 213)

Na druhou stranu Mitchell několikrát v textu zmiňuje, že „John si myslel, že...“, „Analyzand sám sebe pojímal tak, že...“. Podobné věty zřejmě vyjadřovaly manifestní obsah, o kterém John hovořil. V některých případech ale šlo očividně o psychoanalytikův výklad obsahu Johnových volných asociací. Z toho vyplývá, že Mitchell se musí domnívat, že chvílemi má náhled do Johnova vnitřního světa a dokáže jej objektivně popisovat. Příliš se v těchto sděleních nezaobírá tím, do jaké

míry je tento výklad ovlivněný jeho vlastním nevědomím. Jde tedy o něco, co by bylo možné nazvat sníženou předeterminovaností (explicitně nebere v potaz ovlivnění vlastním protipřenosem, potažmo vlastním nevědomím).

Podobným způsobem se v určitých částech vyjadřuje o Johnově vnitřním životě v pojmech, které působí, že jednoznačně ví, jaká daná věc měla pro Johna význam:

- „Sex byl příliš komplikovaný, měl příliš velký potenciál Johna do něčeho zaplést a jeho denní harmonogram byl příliš nepředvídatelný vzhledem k jakémukoliv plánování.“ (str. 214)
- „Postupně bylo jasné, že ačkoliv se cítil trýzněný a oslabovaný tlaky a starostmi svého života, tak se bál, že jakékoliv zpomalení v jeho tempu by vedlo k prázdnotě a nudě.“ (str. 214)

Také je potřeba si všimnout, že v určitých částech, které se zabývají především grandiózními iluzemi, Mitchell intrapsychický materiál popisuje poměrně jednostranně bez snahy o komplexnost.

- „Jeho pohled na sebe byl konsolidován matčíným pohledem na jeho osobu a modelován jejím pohledem na jejího skvělého bratra.“ (str. 217)
- „... pocit selhání byl propojen s tajnou identifikací s vlastním otcem, který byl považován za obyčejného nepotřebného člověka.“ (str. 217)

5.6.3.2. Popis interpsychických fenoménů

V jedné části svého textu (str. 214) Mitchell píše, že byl pro Johna organizován přenos k psychoanalytikovi podobným způsobem jako v předchozí části textu zaměřené na Johnovy objektní vztahy – v té je popisována Johnova tendence vyhledávat ženy, které může rozvíjet a být pro ně guru, a tím je i chránit před jejich nedokonalými a přehnaně protektivními rodiči (takzvaný „pygmalion efekt“). Psychoanalytik se v přenosu pro Johna chvílemi stával také podobným guru.

Mitchell popisuje přechody mezi Johnovým exhibováním – prezentací své grandiozity a snahou být za své úspěchy psychoanalytikem pochválen (zrcadlící přenos) – a možnými pocity, že psychoanalytik není dostatečně zajímavý (podobně jako byl nezajímavý jeho otec). Střídání mezi těmito přenosy vedlo Mitchella při popisu techniky, kterou při práci s Johnem využíval, ke zdůrazňování něčeho, co by se v

širším významu slova dalo nazvat jako dialektika. Nepopisoval jedno pevné jednoznačné technické doporučení, ale psal o dvou zdánlivě vzájemně opačných doporučeních (podporování iluzí a jejich nabourávání), jež by psychoanalytik měl praktikovat. Snažil se o ponoření se do Johnových grandiózních iluzí a přijetí jejich existence. Zmiňoval ale také potřebu jejich částečného zpochybňování a zkoumání původu jejich vzniku. Překonání tohoto zdánlivého paradoxu a správný balanc mezi oběma těmito doporučeními byly podle analytika klíčem k úspěchu terapie.

5.6.3.3. Další aspekty

Celá kazuistika je psána s minimálním počtem odborných pojmů a pomocí velmi „experience close“ jazyka (tj. Mitchell nepoužívá příliš mnoho abstraktních odborných konceptů, ale spíše se snaží podstatu svých myšlenek vystihnout pomocí pojmů, které jsou srozumitelné pro poměrně velké množství lidí a zachycují konkrétní zkušenost, kterou podle něj John prožíval). Kazuistika také obsahuje rozsáhlou část zaměřenou na popis osobní a rodinné historie klienta, která pomáhá k hlubšímu „experience close“ zachycení osobnosti Johna a problematiky, již se Mitchell v tomto textu snaží ilustrovat (narcistická grandiozita a zrcadlící přenos). S velkým prostorem pro osobní historii jde ruku v ruce i větší prostor pro (re)konstrukci – výklad toho, jak Johna jeho minulost mohla ovlivnit, tak, že se stal tím, kým dnes je. To čtivým způsobem dokresluje plastičtější a trojrozměrnější pohled na Johnovu osobnost.

Mitchell také v několika aspektech zdůrazňuje dialektický pohled na úkor dichotomie. Například píše, že „model všech jeho vztahů se pohyboval mezi všeznalým nekonečně vzrušujícím guru a žákem, který má tendence k uctívání autorit“. Přitom by Mitchell mohl Johna popsat jako člověka, který buď musí být vzrušujícím guru, nebo uctívajícím žákem. Tedy tak, že by zdůrazňoval obranný mechanismus štěpení, který je přítomen u hraničně organizovaných osobností, kam Johnova narcistická osobnost pravděpodobně také podle informací v textu spadá. Je otázkou, zda tímto popisem zdůrazňujícím dialektiku Mitchell nemění pravé jádro patologie a neposouvá jej z hraničně organizované osobnosti (založená na štěpení a černobílém dichotomickém vidění světa) na neuroticky organizovanou (která je schopná vnímat i „odstíny šedi“ a například i plynule „dialekticky“ přecházet mezi rozdílnými přenosy) (Lingiardi & McWilliams, 2017).

5.7. Transforming Narcissism: The Treatment of Nora (Frank Lachmann)

Kniha *Transforming Narcissism*, ve které byla publikována kazuistika, jíž se budu zabývat v této kapitole, vychází z relační psychoanalýzy a ke dni 8. 2. 2020 měla na Google Scholaru 114 citací.

Frank Lachmann je současný americký psychoanalytik, který se specializuje na výzkum interakce mezi rodiči a novorozenci, zároveň se zabývá i současnou self-psychologií (psychoanalytický směr vycházející z teorií chicagského psychoanalytika Heinze Kohuta). Publikoval velké množství odborných textů. Velkou část z nich napsal společně s významnou americkou psychoanalytičkou Beatrice Beebe. S touto autorkou také vypracoval takzvanou „*Dyadic systems view*“ (Beebe et al., 2005), teorii vycházející z jejich výzkumů interakce rodičů s malými dětmi. Oba dva tito autoři bývají řazeni do kategorie vztahová psychoanalýza. V roce 2003 společně napsali i text *The Relational Turn in Psychoanalysis: A Dyadic Systems View from Infant Research*, ve kterém se k tomuto modernímu psychoanalytickému směru explicitně hlásí (Beebe & Lachmann, 2003).

V roce 2011 Frank Lachmann napsal knihu s názvem *Transforming narcissism*. Ta vychází ze známého Kohutova článku *Forms and transformations of narcissism* z roku 1966, v němž Kohut tvrdí, že archaický narcismus se u člověka v průběhu života může „transformovat“ do kreativity, empatie, smyslu pro humor, moudrosti a schopnosti přijmout vlastní konečnost. Podle Lachmanna se však Kohut ve svém textu příliš nezajímá o to, jak tato transformace probíhá. Lachmann se proto ve své knize obrací právě k tomuto tématu a využívá k tomu svou bohatou znalost interakce mezi novorozenci a jejich rodiči. Mezi nimi (stejně tak jako mezi analytikem a analyzandem) je podle tohoto přístupu přenášen těžko verbalizovatelný afekt. Důležitý je vlastní psychoanalytikův afekt, jenž analyzanda samozřejmě také ovlivňuje a formuje jeho osobnost. Psychoanalytikova schopnost humoru, empatie a schopnost přijímání vlastní konečnosti se pomocí afektu „přenášší“ na analyzanda a může mu pomoci transformovat jeho archaický narcismus na zralejší výše popsané projevy. Velmi důležité je tedy právě to, jak má psychoanalytik sám zpracované autentické afekty týkající se těchto témat.

5.7.1. Humor v psychoanalytické léčbě

Lachmann v teoretické části této kapitoly hovoří například o situacích, kdy v klinické praxi psychoanalytikovo použití humoru vedlo k přeměně negativního depresivního afektu na pozitivnější afekt. Humor podle něj může pomoci psychoanalytikovi se na analyzanda napojit a transformovat jeho patologické self.

Dále zmiňuje například názor Fonagyho (2018) a dalších autorů knihy *Affect Regulation, Mentalization and the Development of the Self*, podle kterých je humor u matky vývojově velmi důležitý ba dokonce pro zdravý vývoj jedince nutný. Humor pomůže novorozenci v určitých matčiných reakcích porozumět, že její emoce není totožná s jeho emocí, ale právě díky určitému matčinému přehraní (tj. humoru) zjistí, že jde pouze o obdobnou „přehnanou“ emoci.

Podle Lachmanna je použití humoru v psychoanalytické obci příliš často vnímáno jako druh odporu, který zakrývá hostilitu, popírá úzkost nebo maskuje depresivitu. Úplné eliminování psychoanalytikova humoru podle Lachmanna vytváří z analyzandů „mrtvoly“.

5.7.2. Shrnutí textu *The Treatment of Nora*

V prvním odstavci Lachmann píše, že Nora by mohla být popsána jako grandiózní člověk se sklony k nafoukanosti. Do individuální terapie ji přivedla párová terapie. Její již třetí manželství prochází krizí a párový terapeut jí i jejímu manželovi doporučil zahájit i individuální terapii. Nora následně mnoho let v individuální terapii doopravdy strávila a podle svých slov z ní vůbec neprofitovala. Často se jí stávalo, že se dostávala do situací, ve kterých byla okolím ostrakizována a neuznána. Ať už v práci, nebo ve svém nepříliš šťastném manželství. Přesně z toho důvodu vyhledala i svého dalšího individuálního terapeuta, autora textu Franka Lachmanna.

Ve druhém odstavci je popsáno, jak pacientka nerozumí, proč se jí s lidmi okolo ní dějí tyto opakované zkušenosti, když je přece spolehlivá, zodpovědná, vtipná, charismatická! A podle Lachmanna na ni tyto vlastnosti doopravdy sedí.

Ve třetím odstavci je stručně popsáno několik Nořiných snů. Většinou v nich jsou zachyceny pacientčiny touhy po tom, jak by o ni mělo být pečováno, což její manžel

podle Nory dostatečně nedělá. Jeden sen byl o krátkém mileneckém vztahu, který před nějakou dobou měla s jedním mužem. V tomto snu se objevil i někdo, kdo jí dal najevo, že o této její aférce ví. Šlo údajně o projev jejího strachu, že ostatními bude odhalena její tendence se před ostatními ukazovat, snažit se být hvězdou a s každým flirtovat. A Nora tyto své stránky nechtěla vidět. Chtěla si raději uchovat představu své „nevinnosti“.

Čtvrtý odstavec popisuje především Nořino dětství. Její otec opustil její matku, když byla ještě nemluvně. Byla se svými sourozenci vychovávána babičkou z matčiny strany. Její matka hodně pracovala a noci trávila u svého tehdejšího přítele. Nora si pamatuje, jak se neúspěšně snažila přesvědčit svou matku o tom, aby zůstávala doma. Analytik spolu s Norou došli k tomu, že tato rodinná historie Noru vedla k vyhledávání nedostupných osob, které se Nora snažila přesvědčit, aby s ní zůstali.

V pátém odstavci autor popisuje, jak analyzandka viděla své problémy jako důsledek toho, že v minulém životě byla arogantní k ostatním lidem. Psychoanalytik jí řekl, že tohle vysvětlení vycházející z minulých životů nebudou používat. Bravurně se tím podle něj akorát vyhýbá současným důležitým věcem. Nato se pacientka rozplakala, že chtěla mít románek s jedním kolegou, ale on chtěl něco vážnějšího, takže z toho nebylo vůbec nic. Nakonec se divila, jak vůbec někdy mohla mít zájem mít nějaký románek s tímto člověkem.

V šestém odstavci Nora popisuje, jak se cítí být labutí obklopenou kachnami, jež ji neuznávají a nerozumí jí. Ostatní vnímala jako iracionálně kritické. S manželem chtěla mít děti, ale nějak se to nedařilo. Ona si nechala otestovat svou plodnost, on však své otestování dlouho odkládal. Také ho nudil sex s ní. Při dalším rozhovoru o kachnách Lachmann poznamenal, že teď už rozumí, proč se žádný balet nejmenuje Kachní jezero. Psychoanalytik i jeho pacientka se po této větě údajně začali srdečně smát.

Sedmý odstavec popisuje tuto Lachmannovu intervenci, během které zareagoval na Nořinu grandiozitu humorem, místo toho, aby ji konfrontoval (což by podle něj vedlo k tomu, že by se Nora cítila zostuzena). Ani explicitně nepopsal interpersonální rovinu Nořina výcviku. Na to byl Lachmann upozorněn na psychoanalytické konferenci, kde tento případ prezentoval. Nora podle přítomných psychoanalytiků udělala i z Lachmanna jednu z kachen, která dostatečně nezrcadlila její grandiozitu. Pokud by

ale něco podobného Noře řekl, vedlo by to podle něj nevyhnutelně ke konfrontaci.

V osmém odstavci Lachmann tvrdí, že podobné intervence předpokládají, že důležité je odhalit skrytou grandiozitu vůči psychoanalytikovi. To by vedlo k úplně jinému vývoji psychoanalytické sese. Psychoanalytik stejně jako ostatní osoby v Nořině životě by byl považován za člověka, který jí nerozumí. A podobné intervence by nabouraly rozvíjející se idealizující přenos. (Ten je v self-psychologii vnímán jako pozitivní kurativní faktor a ne něco, co by se mělo nutně interpretovat.)

V devátém odstavci Lachmann popisuje, že to, že se Nora popsala jako labuť, vnímal do určité míry jako ironii. Tento její komentář se objevil ve chvíli, kdy mezi nimi vznikala blízkost. Podle Lachmanna byly za tím, že se klientka popsala jako labuť, spíše její skryté pocity studu. Touto intervencí Lachmann podle svého názoru pomohl, aby se její pozitivní kvality, které její spolupracovníci nedokázali ocenit, mohly pro Noru stát zdrojem osobní síly a zdravé pýchy.

Desátý odstavec popisuje situace, během kterých „kachny“ z práce Noře opět nerozuměly. Vyznala se ve vínu, a jednou když byla s kolegy venku, řekla jim, že by nepila kalifornská vína, poněvadž mají chuť po dubových sudech. Ostatní tuto její poznámku nepřijali příliš kladně. Přitom kdyby kolegové věděli o víně více, ona si prý od nich podobné poznámky velmi ráda vyslechne.

V jedenáctém odstavci je popsán další příklad hlouběji popisující její vztah s kolegy. Jeden z nich hovořil o tom, že měl nedávno k jídlu foie gras (ztučnělá kachní játra) a Nora k tomu hned dodala, že si k tomu měl dát jeden specifický druh vína. Od té doby se jí daný spolupracovník začal vyhýbat.

Dvanáctý odstavec se zabývá velmi podobnou situací, kdy Noru rozčílilo to, že kolegové pozvali jednoho firemního hosta na oběd do nepříliš dobré restaurace.

Podle třináctého odstavce Nora byla ve všech výše popsáných případech zděšena omezeností a nedostatkem sofistikovanosti svých kolegů. Nerozuměla tomu, proč se od ní lidé z jejího okolí (kachny) začnou vždy odtahovat. A to už je potřetí vdaná a několikrát změnila práci!

Podle čtrnáctého odstavce Nora těmito situacím nerozuměla. Mluvila o nich vážně, ale

zároveň v jejím popisu byla trochu cítit i určitá hravost a nadsázka. Lachmann začínal mít pocit, že brzy bude moci tyto situace doopravdy pořádně prozkoumat. Její chování se mu také spojovalo s výzkumem komunikace novorozenců s rodiči, ve kterém jde vždy o dyádu self a objekt. V Nořině případě jde hlavně o dyádu „labuť-kachna“. Následně se Lachmann pokusil tuto Nořinu situaci zachytit pomocí imaginativní scény, ve které od ní její matka nepřijímá dar. Nora se s tímto analytickým imaginativním popisem naprosto ztotožňovala. Podle jejích slov velmi reálně odpovídal některým jejím vzpomínkám z dětství.

Podle patnáctého odstavce od tohoto momentu mohla Nora zkoumat obě strany této dyády – kachnu (malá kritizovaná holčička), ale i labuť (hvězda ve vztahu ke svým nedostatečným kachním kolegům). Podle Lachmanna tomu pomohlo právě to, že byl schopen „užívat si“ jejích „labutích“ aspektů a nemusel v ní podporovat pocity studu interpretacemi, které by zdůrazňovaly její grandiozitu.

V šestnáctém odstavci Lachmann začíná shrnovat kazuistiku. Popsal podle něj mezi Norou a jím dynamiku, kterou s Norou zažíval a která byla odrazem jejích problémů.

Oba byli schopni přijmout „komickou“ verzi reality, jež odrážela Nořiny problémy. V této realitě se ona snažila najít naději a štěstí v nových začátcích – ať už v práci, nebo ve vztazích.

Podle sedmnáctého odstavce humor a hra nemusí být zásadní pro vytvoření komické verze reality, ale v Nořině případě vytvořily terapeutickou atmosféru, která jí pomohla více prozkoumat její vlastní aspekty, za které se styděla.

V osmnáctém odstavci Lachmann tvrdí, že Nora se zpočátku nechtěla svými problematickými vztahovými vzorci příliš zabývat, ale spíše jimi chtěla ilustrovat, jak je svým okolím nepochopena. Nicméně díky humoru a hravosti, jež byly v sesích přítomné, je následně mohla začít i zkoumat a vidět z různých perspektiv.

Devatenáctý odstavec se zabývá již popsanými informacemi, podle kterých humor a spontaneita pomohly k tomu, že Nora měla pocit, že je jí rozuměno. A to podpořilo její sebereflexi. Zajímavé také je, že výše popsaný klinický materiál se týká pouze prvních pěti měsíců léčby.

Ve dvacátém odstavci je popsána situace, kdy Nořin manžel přišel domů z práce až pozdě ráno. Ona mu příliš nedůvěřovala, a tak zavolala do zaměstnání a zjistila, že tam doopravdy je. Nudila se tedy sama doma a pokusila se spojit s bývalým přítelem. Nepodařilo se jí to a trochu toho litovala. Hovořila s psychoanalytikem o tom, že má ráda napětí a tohle by nějaké napětí určitě přineslo. Psychoanalytik to okomentoval, že by to bylo, jako když labuť pozve domů na večeři supa. „Peří by lítalo, ale je to lepší než nuda.“

Jedenadvacátý odstavec rozebírá používání společného jazyka mezi analytikem a analyzandkou. Postava supa byl rozšířením tohoto sdíleného imaginativního světa. Tato implicitní komunikace přidávala na bohatosti terapeutické zkušenosti a umožnila podle Lachmanna přiblížit se k nějakým tématům (spíše než aby zakrývala přenosovou a protipřenosovou dynamiku či charakterovou problematiku).

Dvaadvacátý odstavec zaznamenává Nořiny myšlenky o tom, co to pro ni je nuda. Když byla malá, její matka často nebyla doma. Kvůli přehnaně protektivní babičce ale nemohla nikdy chodit ven a pravděpodobně se doma dost nudila. Babiččina přehnaná protektivnost vedla i k tomu, že ji ze školy občas vozil taxík. Díky tomu si ostatní děti myslely, že je bohatá. Podobné cesty domů z ní udělaly i „dobrého pasažéra“, který vždy správně poslouchal.

Podle tříadvacátého odstavce tato témata otevřela dvě důležité věci, kterých by podle analytiků, již vnímají humor jako odklon od správné techniky, jinak bez správných konfrontací nebylo dosaženo. Nora popsala, jak moc potřebuje vnější stimulaci bez toho, aby z toho ve vztahové rovině něco měla. A také to, jak se postupně stala panovačným „pasažérem“.

Když Nora chodila na vysokou školu, chtěla podle čtyřadvacátého odstavce kamarádit s nejhezčími holkami a randit s nejhezčími kluky a chtěla se stát herečkou. Chtěla být milenkou mocných mužů. Nicméně Nora podle svých slov neuměla hrát – neuměla být milá na pouhé sekretářky, neuměla se stát milenkou mocných mužů. Měla nabídky od ženatých mužů, ale nemohla je prostě přijmout. Místo toho se třikrát vdala. Doufala, že v těchto manželstvích najde někoho, kdo má tak dobrodružnou povahu jako její matka a bude se o ni (oproti její matce) zajímat. Nikoho takového však nenašla, nakonec jí připadali všichni manželé nudní a restriktivní, takže je opustila.

V pětadvacátém odstavci je zaznamenáno, jak Nora a Lachmann popsali její dlouhodobý strach, podle kterého naděje a očekávání budou zneuznané. Nora bude opět znuděná a bude se snažit najít nové vzrušující objekty. A také bude pronásledována strachem z kritiky. Postupně se zvyšovala její sebereflexe a její grandiozita se proměňovala v potřebu dívat se na sebe a svůj život z různých perspektiv.

V posledním, dvacátém šestém odstavci Lachmann uvádí, že když tento případ prezentoval na psychoanalytické konferenci, někteří kolegové ve svých komentářích zmiňovali, že labutě jsou v tomto kontextu „zlá“ stvoření a že něco takového mělo být Lachmannem v průběhu analýzy s Norou vysloveno. Podle těchto analytiků byla Lachmannova práce velmi povrchní a vůbec se nedotkla Nořiny agrese. Další kolegové zase kritizovali, že se Lachmann více nezabýval tím, jak Nora hovořila o ošklivých kachnách. Podle Lachmanna by však tyto intervence Noru retraumatizovaly. Pouze by jí připomněly situace z jejího dětství, ve kterých se k ní její matka chovala velmi neempaticky. Podobné intervence by zabránily Nořinu dalšímu osobnímu rozvoji. Jejich užitečnost by podle něj byla jen malá. Věřící, že tím, že „zůstal“ s Nořinou zkušeností, jí pomohl reflektovat samu sebe způsobem, který by jinak nebyl možný.

5.7.3. Rozbor kazuistiky

5.7.3.1. Popis intrapsychických fenoménů

Při popisu mnoha fenoménů Frank Lachmann opakovaně zdůrazňuje, že se jedná o jeho nebo Nořinu perspektivu. Tím podle mě zdůrazňuje předeterminovanost – jde pouze o jeden ze subjektivních výkladů fenoménů a teoreticky je možné najít i jiné výklady. (Výklad fenoménu není pouze jediný – vyčerpaný, definitivní a objektivní. Pokaždé zde mohou být i další latentní obsahy, o kterých nevíme.)

Můžeme si toho všimnout například v následujících formulacích, které se v kazuistice objevují:

- „Nora viděla problémy ve svém životě jako důsledek (...)“ (str. 100)
- „(...) navštěvovala individuální terapii, do které se Nora podle svých slov nikdy zcela neponořila“ (str. 99)
- „V následující sesi Nora oznámila, že se cítí jako labuť obklopená kachnami,

kterými myslela limitované lidi v jejím okolí, kteří si jí dostatečně nevážili a nerozuměli jí.“ (str. 100)

- „Domnívám se, že můj humor a hravost Noře nabídly trochu jinou překvapivou perspektivu.“ (str. 104)
- „Věřím, že to, že jsem zůstal s Nořinou zkušeností, jí dovolilo reflektovat samu sebe způsoby, které by jinak nebyly možné.“ (str. 106)

Lachmann se i v místech, kde nezdůrazňuje perspektivu, v kazuistice také často vyjadřuje způsobem, podle kterého je vidět, že jde jen o jeho subjektivní výklad, že by to tak mohlo být, a že nejde o objektivní výklad daného fenoménu, čímž vlastně také zdůrazňuje předeterminovanost. Implicitně dává najevo, že výklad může být ten i ten, takže jsou zde faktory (latentní obsahy), které nedokáže přesně zachytit. Je to vidět třeba na tomto příkladu:

„Teď popíšu použití humoru v práci s Norou, která by mohla být popsána jako člověk trpící grandiozitou a nafoukaností.“ (str. 99)

Zdůrazňuje, že je potřeba určitý čas, aby dokázal posoudit, zda na ni daný popis sedí:

„Když jsem ji po množství sezení poznal hlouběji, tak jsem měl pocit, že úsudek, který má o sobě, na ni docela sedí.“ (str. 99)

Zajímavé také je, že Lachmann zdůrazňuje i Nořino porozumění předeterminovanosti – tj. vnímal jako kurativní efekt, když i ona začala rozumět, že přispívá do svých vztahových problémů (tj. když pochopila, že její problémy jsou částečně determinované i jí samotnou):

- „(...) a že i Nora přispívala k tomu, jak ji ostatní vnímají.“ (str. 99)
- „Nyní Nora mohla vidět, že ona byla na obou stranách scény. Porozuměla, že v sobě měla malou holku, kachnu, která chtěla uznání a pochvalu od své kritické matky, labutě.“ (str. 103)

Nicméně i v této kazuistice je několik částí, o kterých by bylo možné říct, že dávají najevo nízkou předeterminovanost:

„Pro nás oba implicitní komunikace přidala na bohatosti terapeutické zkušenosti. Nebylo tomu tak, že by kvalita této komunikace přispěla přehlížení přenos-

protipřenosové dynamiky a charakterových poruch. Opak byl pravdou.“ (str. 104)

„V průběhu léčby se Nora posunula ke zvýšené sebereflexi a sebeuznání. Její grandiozita se proměnila na schopnost dívat se na věci z různých perspektiv.“ (str. 106)

5.7.3.2. Popis interpsychických fenoménů

Jedna ze základních tezí v této kazuistice zní, že Lachmannův způsob práce, který není příliš konfrontativní, pomůže udržet druhy přenosu, ve kterých Nora může produktivně zkoumat své vlastní prožívání. Tento způsob práce je výrazně poznamenán kohutovskou self-psychologií, ke které se Lachmann hlásí. Během kazuistiky dokonce zmiňuje, že by jedna intervence zabránila rozvoji self-objektního přenosu (self-psychologický koncept). Přenos-protipřenosovou dynamiku Lachmann reflektuje, nicméně ji explicitně v průběhu psychoanalýzy pravděpodobně neinterpretoval. Pouze o ní mluvil v náznacích pomocí jejich společného „tajného“ jazyku. Opakovaně v textu přemýšlí o tom, co negativního by do přenosové-protipřenosové dynamiky jeho více konfrontativní styl přinesl:

- „To by znamenalo, že já jsem další z těch, kdo jí nerozumí a bere ty věci doslova. Což by zabránilo rozvoji self-objektního přenosu.“ (str. 101)
- „V obou těchto případech by terapeut znovuobnovoval Nořiny traumatické dětské zkušenosti, které jsem se snažil zachytit popisem scény s její matkou.“ (str. 106)

A vyzdvihuje pozitivní efekt jeho použití humoru, hravosti a nekonfrontačních intervencí:

- „Věřím, že moje užívání si její labuťovitostí pomohlo tomu, že se tím mohla zabývat bez pocitů studu a toho, aby to nabouralo její sebepojetí.“ (str. 103)
- „Domnívám se, že můj humor a hravost Noře nabídly trochu jinou a překvapivou perspektivu.“ (str. 104)
- „Věřím, že to, že jsem zůstal s Nořinou zkušeností, jí umožnilo reflektovat samu sebe způsoby, které by jinak nebyly možné.“ (str. 106)

Lachmann také v kazuistice opakovaně zdůrazňuje, že k něčemu došli s Norou oba

dva společně, čímž opět zdůrazňuje předeterminovanost daného vzhledu oběma členy psychoanalytické dyády:

- „Společně jsme porozuměli snu, ve kterém vyjadřovala strach, že bude zjištěno, že není tak nevinná, jak se zvnějšku může zdát.“ (str. 99)
- „Došli jsme k tomu, že to, že ji oba rodiče opustili, vedlo k tomu, že ve svém životě vyhledávala nedostupné osoby a snažila se je přesvědčit, aby s ní zůstaly.“ (str. 100)

Zajímavé ale je, že Lachmann celou přenosovou dynamiku v popisované kazuistice redukuje pouze na dyádu labuť vs. kachna:

- „Nyní Nora mohla vidět, že ona byla na obou stranách scény. Porozuměla, že v sobě měla malou holku, kachnu, která chtěla uznání a pochvalu od své kritické matky, labutě.“ (str. 103)

V praxi se ale ukazuje, že každý člověk má většinou schopnost v průběhu psychoanalýzy vytvářet různorodé druhy přenosu. Ty se někdy ale poměrně rychle mohou měnit. Lachmannův důraz pouze na dyádu labuť vs. kachna přispívá k tomu, že všechny fenomény, které autor popisuje, jsou interpretovány pouze podle tohoto schématu, tj. determinovány pouze tímto Nořiným objektním vztahem. Žádné jiné Nořiny objektní vztahy, které by ovlivňovaly její chování, bohužel v textu nejsou popsány.

5.7.3.3. Další aspekty

V Lachmannově textu je zřejmá snaha vyhnout se objektivizujícímu popisu osobnosti Nory a procesu práce s ní. Autor neustále zdůrazňuje, že jde pouze o Nořinu či jeho perspektivu.

Hodně velké množství textu je též věnováno snaze o zachycení Nořiných současných neanalytických vztahů – především s jejími kolegy. Jen relativně malé množství textu se zaobírá pacientčinou historií.

Podobně jako Mitchell (avšak pravděpodobně ne až tak často) Lachmann zmiňuje společné objevování a prozkoumávání určitého psychického fenoménu.

Lachmann zjevně preferuje neortodoxní způsob psychoanalytické práce a nebojí se to ve svém popisu dát najevo. Někdy to při jeho popisu velké důležitosti humoru a hravosti v terapii působí až skoro jako určitý druh idealizace těchto prvků.

Velmi zajímavá byla jeho níže popsaná intervence. Jde o dost netypickou direktivní intervenci, která by mnohými psychoanalytiky byla vnímána dokonce jako nepсихоanalytická:

- „Řekl jsem jí, že my tady nebudeme používat tato vysvětlení vycházející z minulých životů.“ (str. 100)

Je ale pravda, že hned v následující větě Lachmann dává najevo, že se vrátil do analytické pozice a pokusil se tuto její tendenci hned zinterpretovat:

- „Myslím si, že to, co jste popisovala, souvisí s vašimi velkými očekáváními (...)“

Zajímavým faktorem je Lachmannovo vymezování se vůči tradičnějším psychoanalytickým kolegům, kteří na konferencích jeho práci s Norou kritizovali a doporučovali mu tradičnější způsob psychoanalytické práce. Někdy se tvrdí, že americké relační psychoanalytické hnutí je jenom vzdor vůči tradiční „ortodoxní“ psychoanalýze (Aron et al., 2018), to jest vzdor vůči autoritativnímu otci. Nutno dodat, že i Lachmannův text je silně ovlivněn vymezením se vůči tradičnějším psychoanalytikům (negativní identifikací s nimi). V důsledku toho pravděpodobně mohl (vědomě či nevědomě) v této kazuistice zdůrazňovat netradiční psychoanalytický způsob práce.

Tvrzení, o kterém bylo možné říct, že působí nejvíce „nepředeterminovaně“, bylo vymezení se vůči výtkám jeho „ortodoxnějších“ kolegů:

- „Implicitní komunikace obohatila terapeutickou zkušenost nás obou. Nebylo tomu tak, že by kvalita této komunikace přispěla k přehlížení přenos-protipřenosové dynamiky a charakterových poruch. Opak byl pravdou.“ (str. 104)

5.8. On the Psychopathology of Narcissism: A Clinical Approach (Herbert Rosenfeld)

Tato kazuistika vycházející z kleiniánské psychoanalýzy a jako samostatný text publikovaná v roce 1964 v nejznámějším psychoanalytickém časopisu *International Journal of Psychoanalysis* má ke dni 1. 5. 2019 podle Google Scholaru 573 citací.

Text napsal britský psychoanalytik německo-židovského původu Herbert Rosenfeld (1910–1986). Ten byl analyzován samotnou Melanií Klein a po boku Hanny Segal, Betty Joseph a Wilfreda Biona byl považován za jednoho z jejích nástupců. Během své kariéry se zaměřil především na práci s psychotickými a narcistickými pacienty.

5.8.1. Shrnutí textu *On the Psychopathology of Narcissism: A Clinical Approach*

5.8.1.1. Úvodní teoretická část

V úvodu textu Herbert Rosenfeld zmiňuje, že Freud se domníval, že narcističtí pacienti nevytváří přenos. Už během Freudova života se však objevovali psychoanalytici, kteří s ním nesouhlasili a tvrdili, že i narcističtí pacienti přenos vytváří. Podle některých je jasně vymezená hranice mezi přenosovou neurózou (pacienti vytvářející přenos) a narcistickou neurózou (pacienti nevytvářející přenos) pouhá iluze a toto rozdělení by v praxi nemělo být bráno vážně. Někteří psychoanalytici zase psali o „doslova narcistickém“ („literally narcissistic“) přenosu, ve kterém je psychoanalytikovo self „promícháno“ s analyzandovým self. Psychoanalytik a analyzand poté mohou působit jako jedna nediferencovaná bytost. Rosenfeld považuje za důležité, že pozdější psychoanalytici kromě pojmu primární a sekundární narcismus začali používat i další pojmy spjaté s narcismem – omnipotence, zmatení self a objektu, introjekce objektu, projekce agrese do objektů, nenaplnitelné požadavky vůči objektům a podobně. Dodává však, že snahy jasněji vymezit narcistický druh vztahování se k objektům (spjaté s koncepty primárního a sekundárního narcismu) jsou stále velmi důležité. Podle Rosenfelda se v mnoha klinických situacích, které bývají popisovány jako projevy primárního narcismu, jedná vlastně spíše o primitivní druh objektních vztahů. Narcistickým objektním vztahům vévodí již výše zmíněná omnipotence – objekt (většinou částečný – to jest prs) je omnipotentně inkorporován dovnitř a považován za vlastnictví dítěte. Nebo objekt může být pomocí projekce využit k uložení nepřijatelných částí self. Rosenfeld tvrdí, že u narcistických objektních vztahů hraje výše zmíněné popření oddělenosti self a objektu ústřední roli. Přijmutí oddělenosti by

u narcistického analyzanda vedlo k pocitům závislosti a úzkosti. Závislost na objektu u něj vede k agresi, úzkosti a bolesti. Omnipotentní narcistické objektní vztahy vedou k vyhýbání se uvědomění si vlastní závisti. Pocity závisti jsou nepřijatelné, poněvadž potvrzují závislost na objektu. Tyto objektní vztahy se začínou u narcistických pacientů samozřejmě objevovat i v průběhu analýzy a pacient má potom například tendence považovat psychoanalytikovy vhledy za své vlastní.

5.8.1.2. Kazuistická část

První odstavec kazuistického materiálu Rosenfeld začíná slovy, že ilustruje problémy spojené se závažným narcismem na kazuistice pacienta, který není primárně psychotický, ale zároveň se u něj projevuje zjevný silný narcistický přenos. V historii tohoto pacienta nebylo nic, co by vysvětlovalo jeho narcistickou patologii. Pocházel z bohaté rodiny a měl dvě sestry. Jednalo se o inteligentního a vzdělaného muže, který vždy uměl na povrchní úrovni velmi dobře vycházet s lidmi. Na počátku psychoanalýzy se shodou okolností oženil. S manželkou si někdy připadal velmi propojený, někdy na ni ale intenzivně žárlil. Během analýzy byla odhalena závažnost analyzandových narcistických problémů. Ty spočívaly v emoční distanci od ostatních a sklonech k závistivosti. Pacient zahájil psychoanalýzu, aniž by podle svých slov cítil, že ji doopravdy potřebuje. Často v jejím průběhu projekoval své problémy do ostatních (včetně své manželky). Neodporoval analytikovým interpretacím, naopak je přijímal a přidával k nim své vlastní vhledy a následně o nich mluvil, jako by na celou interpretaci přišel sám. Psychoanalytik opakovaně poukazoval na to, že se vyhýbá osobnímu kontaktu s ním, ale i sám se sebou (neuvědomuje si například právě svůj vztek na psychoanalytika). To vedlo k tomu, že analyzand psychoanalytikovi oznámil, že se tedy chce dostat hlouběji ke svým problémům, a začal hovořit o snu. V tomto snu s ostatními lidmi cestoval vlakem. Poblíž přistál „surrealistický stroj“ a vyslal směrem ke vlaku nebezpečný plamen. Vlak před tímto ohněm naštěstí díky své rychlé jízdě ujel. Ve vzduchu nicméně zůstala možnost, že se útok může zopakovat. Analyzand se domníval, že přístroj byl k vlaku poslán z Ruska mužem, který očividně předtím žil v Anglii (kde se také tato Rosenfeldova psychoanalýza odehrála). Existovala možnost, že se v Anglii objeví další útoky na hotely, které mají v názvu slova královský, majestátní, palác apod. Analyzandovi nějak dojde, že útoky byly vlastně mířeny na jeho rodiče. Z nějakého důvodu se v tomto světě objeví nedostatek jídla. Nějaké ženy

se pak prostitutci snaží si jídlo obstarat. Když jedné z nich nabídne, že by mohl být jejím zákazníkem, vysměje se mu. Z toho je zklamaný. V následných asociacích se analyzand domnívá, že postava Rusa musí být on sám. Cítil, že Rus měl právo provést daný útok. V něčem mu byl i sympatický. Domníval se, že Rusův útok je důsledek ponížení, které zažíval od ostatních.

V druhém odstavci Rosenfeld tento sen interpretuje. Podle něj zcela jednoznačně ukazuje nebezpečnou stránku hostilní omnipotentní stránky analyzandovy osobnosti. Ta útočí na jeho rodiče, ale i na analyzanda samotného. Důvod k útokům vidí Rosenfeld v dětské závistí. Jeho rodiče ho také měli tendenci ponižovat. Postava Rusa má jednoznačně paranoidní nádech. Podle Rosenfelda jde o analyzandovy vlastní vytěšňované paranoidní tendence. Analyzand si také velmi váží rychlosti svého uvažování a intelektu. Rychlost vlaku ujíždějícího před nebezpečím je analogií jeho tendencí utíkat v myšlenkách kontaktu s jeho vytěšňovanou destruktivní částí. Podle snu kontakt s psychoanalytikem stejně jako s důležitou otcovskou figuru probouzí u analyzanda paranoidní tendence a pocity nebezpečí a závisti. Narcistické vztahy a závist jsou ve snu podle Rosenfelda jednoznačně odštěpeny. Část snu s prostitutkami a nedostatkem potravin ukazuje popírání důležitosti prsu a devalvací žen.

Krátký třetí odstavec Rosenfeld věnuje implikaci daného snu do přenosové roviny. Pacient v následující sesi oznámil, že se rozhodl pokračovat v analýze, což podle autora jednoznačně dokazuje, že prostitutky ve snu se netýkaly pouze pacientova vztahu k ženám, ale i jeho vztahu k psychoanalytikovi – chtěl k němu blíže, ale obával se, že bude odmítnut. Kvůli tomu se k němu někdy choval povýšeně. Kamenná zeď, o kterou se prostitutky ve snu opírají, podle Rosenfelda souvisí s analyzandovým narcistickým přenosem a jeho narcistickými objektními vztahy.

Ve čtvrtém odstavci se Rosenfeld zabývá dalším analyzandovým snem. První sen otevřel pacientovu agresivní nadřazenost vůči psychoanalytikovi, ale teprve druhý otevřel téma tendence ovládat a vlastnit probíhající psychoanalýzu. Analyzand v tomto snu byl na nákupu a byla mu nabídnuta velmi levná speciální sůl prodávaná v obalech, které vyrobil sám prodavač. Čtyry libry této soli stály devět penny. Analyzand se zeptal majitele obchodu, zda je tato sůl stejně dobrá jako normální, a ten ho ujistil, že ano. Analyzand mu však příliš nevěřil. Poté přišel domů o dvě hodiny později a měl pocity viny kvůli tomu, že jeho manželka na něj úzkostně čekala. Nakonec sůl koupil,

poněvadž jim doma došla. Byl si jistý, že sůl má něco společného s jeho psychoanalýzou. Ve snu se objevuje závislost na psychoanalytikovi a obecně nedůvěra k psychoanalýze. Tato závislost je potlačována a vytěšňována. To je ilustrováno na obalu, který si vyrobil sám prodejce. Narcističtí pacienti si často vytvářejí superiorní iluzi, že vlastní dobrý prs, který jim dává mnohem více dobrého než původní matčin prs. V průběhu analýzy se ale u těchto pacientů odhalí, že se nejedná o prs, ale o jeho výkaly, které jsou z nějakého důvodu rigidně idealizovány. Odhalení a propracování tohoto mechanismu, i když je pro pacienta hluboce nepříjemné, vede k vytvoření reálných objektivních vztahů.

V pátém odstavci je popsán další sen, ve kterém je vztah mezi psychoanalytikem a analyzandem otočený pomocí projektivních identifikací. Analyzand je v něm chirurgem, který zrovna provádí operaci. Zároveň v něm má dort a nějaké čtyři ženy se s ním chtějí potkat. Analyzand uvažuje o tom, že tyto ženy předstírají svou nemoc pouze proto, aby získaly jeho pozornost. Střecha budovy ve snu je nějak rozbitá a analyzand ji začal opravovat. Jakmile se začaly ozývat zvuky, podle kterých to vypadalo, že se budova rozpadá, dané ženy utekly. Analyzand je následně popisoval jako tlusté a chamtivé. Sen podle Rosenfelda ukazuje v nezakryté formě fakt, že pacient se postavil do pozice psychoanalytika – ten nejen vlastní dort (prs), ale také reparuje. Do čtyř žen byla projekována jeho vlastní chamtivost – chtěl z psychoanalýzy získat „jídlo“, ale nechtěl přijmout, že je nemocný, zároveň se chtěl stáhnout pokaždé, když analytik vytvořil interpretaci, která by se ho mohla dotknout. Ze snu vyplývá, že analyzand je více kritický ke své chamtivosti a váží si analytikovy reparativní práce. I tak ale svou neuspokojivou část stále promítá do psychoanalytika, který se ve snu transformoval do pacientova neuspokojivého já, zatímco pacient získal roli psychoanalytika, jehož obdivuje.

V šestém odstavci se Rosenfeld zabývá tématem odporu, který vzniká jako důsledek omnipotence a popírání potřeby závislosti a úzkosti, které jsou s tím spojené. Narcistický analyzand s velkou inteligencí může verbálně souhlasit s analytikem a velmi přesně intelektuálně shrnout obsah analýzy z minulých sezení. Tím se ale šikovně vyhýbá kontaktu s analytikem a dalšímu možnému progresu. Je to jeden z příkladů narcistického objektivního vztahu. Pacient používá analytické interpretace, ale zbaví je rychle jejich živosti a významu. Pacient má později pocit, že tato slova jsou v

jeho vlastnictví, jež je idealizováno a dává mu pocit nadřazenosti. Další z možných narcistických objektních vztahů, které se projevují v psychoanalýze, vypadá tak, že analyzand systematicky nepřijímá analyticky interpretace a vytváří si interpretace vlastní, které považuje za lepší.

Sedmý odstavec popisuje, že v prvním případě pacient krade interpretace zastupující prsu od analytika či matky a přeměňuje je na výkaly. V druhém případě pacient vlastní ty správné teorie, i když jde o zidealizované výkaly, které se snaží působit, že jsou lepší než jídlo z prsu, které analytik či matka nabízí. Pacientovo potlačování závislosti vůči analytikovi či matce (za to, že vlastní prso, kterým jej mohou nakrmit) vede k hlavnímu zdroji odporu. Pacient, jehož sny v kazuistice Rosenfeld prezentoval, postupně došel k tomu, že musel psychoanalytikův přínos minimalizovat. Reálná představa o tom, jaký měl analytik vliv, vede u analyzanda k pocitům ponížení, které nesnáší. Občas se tato nesnášenlivost „protrhla“ a analyzand se dostal do stavů, kdy měl pocit, že mu analytik nedává vše, co by mohl. Pacient před těmito pocity utíkal do fantazií, ve kterých vynikal. To bylo spojené se zidealizovaným sebeobrazem, který dával vzniknout odporu, jenž by bylo možné popsat slovy: „Chci se cítit dobře a mít k tobě perfektní vztah. Proč bych měl přijmout cokoliv špatného, co by nabouralo můj dobrý obraz sama sebe, který taky určitě obdivuješ?“

V krátkém osmém odstavci Rosenfeld tvrdí, že ideální sebeobraz blokuje jakýkoliv progres v psychoanalýze narcistických pacientů – vhléd je brán jako ohrožení. Tím pádem by ideální sebeobraz měl být brán jako patologický útvar založený na pacientově omnipotenci a narušeném kontaktu s realitou.

Poslední devátý odstavec se zaměřuje na to, jak výše popsaný pacient odmítal interpretace, aby si mohl udržet ideální sebeobraz. Postupně si ale začal všimnout, že si drží odstup od všeho, o čem spolu s analytikem hovořili. Podle Rosenfelda je to u narcistických pacientů běžné. Tento vhléd byl pro analyzanda bolestivý, což přirozeně vedlo ke snaze se mu vyhnout. Začal svou závislost promítat do manželky, kterou následně svými interpretacemi konfrontoval s touto závislostí a velmi ho rozzuřilo, když měl pocit, že manželka tyto jeho vhlédy ignoruje. Postupně si však svou tendenci vyhýbat se závislosti začal více a více uvědomovat. Psychoanalytik s analyzandem také propracovali častý fenomén spočívající v tom, že jakmile analyzand došel k nějakému vhlédu, objevila se u něj deprese a úzkostnost. Jednou se opět ocitl v

podobné situaci a z ničeho nic pronesl větu: „Toto je nebezpečné.“ Psychoanalytik pomohl interpretovat, že nebezpečné je analyzandovo onnipotentní bláznivé já. Vtom ho napadl obraz, ve kterém se v autě rozjel proti semaforu, na kterém svítila červená. Byl to samozřejmě signál, aby pacient zastavil, ale ten si to vykládal jako povel k tomu, ať se rozjede, a ještě stihne semaforem projet, což podle Rosenfelda znamenalo, že chce opět ujet před kontaktem s realitou do idealizované onnipotentní pozice.

V posledním odstavci s názvem *Klinická prognóza* Rosenfeld obecně popisuje to, jak analýza narcistických pacientů velmi záleží na tom, jak jsou schopni připustit si vztah k psychoanalytikovi jako k matce, která krmí dítě (syť analyzanda). To souvisí s vypořádáním se se separací a frustrací a s propracováním depresivní pozice. Rosenfeld připomíná, že i narcističtí pacienti mají často část osobnosti s relativně zdravými nepřilíš narcistickými objektními vztahy. Smyslem psychoanalýzy potom je integrovat narcistickou část s těmito zdravějšími částmi. Tento proces však není jednoduchý a často je pro analytika poměrně nesnesitelný. I když už to vypadá, že zdravá část převažuje, opět se objeví i onnipotentní část, která celou analýzu ovládne. I tak ale u spousty narcistických pacientů postupně začne převažovat zdravá část. Podle Rosenfelda je však potřeba narcismus nadále na teoretické i klinické úrovni zkoumat.

5.8.2. Rozbor kazuistiky *On the psychopathology of narcissism: A clinical approach*

5.8.2.1. Popis intrapsychických fenoménů

V textu Rosenfeld několikrát interpretuje intrapsychické fenomény použitím slov, která vytváří dojem, že daný manifestní obsah má objektivně zjistitelný latentní obsah (A znamená B a C místo více předeterminovaných vyjádření A může znamenat B i C):

- „(...) je zcela jasné, že sen ukazuje onnipotentní krutost extrémně hostilní onnipotentní části jeho osobnosti, která útočí na oba silné rodiče a zároveň i částečně na sebe.“ (str. 334)
- „Za touto kamennou zdí jsou patrně onnipotence, hostilita a závist, jež jsou pacientem kompletně potlačovány a je velmi obtížné je v klinickém materiálu demonstrovat.“ (str. 334)
- „(...) je jasné, že postava Rusa ve snu má paranoidní nádech, který je

důsledkem jeho paranoidního přístupu, který je na vědomé úrovni potlačován.“ (str. 335)

- „Sen ukazuje velmi jednoznačně omnipotentní jedovatost extrémně hostilní části jeho osobnosti, která útočí na důležité nadřazené rodiče a na sebe. Důvod k útokům je zřejmě důsledek jeho dětské závisti vůči důležitým dospělým osobám, která na základě jeho asociací pravděpodobně vznikla v důsledku toho, jak byl ponižován svými rodiči, kteří v něm též svým chováním vytvářeli pocit, že je malý.“ (str. 335)

Když Rosenfeld píše o pacientových intrapsychických fenoménech, často používá slovní spojení, která konotují jediný jasný výklad, jenž Rosenfeld rozluštil. Tímto způsobem vyjadřování Rosenfeld nezdůrazňuje mnohost významu daného manifestního fenoménu (A může znamenat B, C a třeba i D), ale dává ho do souvislosti s jedním latentním obsahem (A znamená B). To je vidět například i v následující ukázce:

- „Sen ilustruje, že pacient ještě nepřijal svou závislost na mně. Ta je potlačována a projikována.“

Na první pohled vylučující se kategorie se mohou v reálném světě prolínat. To se týká i rozdělení mezi intrapsychickými fenomény a těmi přenosovými, které používám v této práci. Například tyto věty svědčící pro to, že Rosenfeld implicitně pracoval s nižší mírou předeterminovanosti, a je možné je zařadit do intrapsychických fenoménů („*neustále své problémy projikoval na svou manželku a ostatní lidi*“) i přenosových fenoménů („včetně analytika“ – pravděpodobně jde o informaci, ke které psychoanalytik došel díky analýze přenosu):

- „On neustále projikoval své problémy na svou manželku a ostatní lidi včetně psychoanalytika a byl neschopný prožívat je způsobem, že patří jemu.“ (str. 334)

Nutno dodat, že v některých částech autor ale princip předeterminovanosti zdůrazňuje. Například v jednom z výše uvedených tvrzení zdůrazňuje mnohost a udává, že tato část osobnosti útočí na jeho rodiče i na sebe. V dalším tvrzení zase uvádí, že za kamennou zdí se skrývá omnipotence, hostilita a závist.

Dále například v závěrečné klinické prognóze Rosenfeld udává, že narcističtí pacienti (včetně pacienta popisovaného v textu) mají i zdravější části osobnosti, jež jsou orientovány na vnější objekty (jak by to u zdravých objektních vztahů mělo být). Psychoanalýza by měla vést k integraci těchto zdravějších částí s těmi narcistickými, které nejsou orientované na vnější objekty. Rosenfeld tedy připouští určitou fluktuaci mezi zdravějšími částmi osobnosti a těmi méně zdravými. (Nejde o nic nepodobného fluktuaci mezi depresivní a paranoidně schizoidní pozicí, tak jak je popsala Melanie Klein, ze které Rosenfeld teoreticky vychází.)

Rosenfeld se také v určitých částech vyjadřuje v tom smyslu, že něco vypadá, že by za tím „*mohl být*“ nějaký nevědomý význam. Tím také zdůrazňuje pravděpodobnost a připouští možnost mnohosti latentních významů (a tedy i předeterminovanosti).

5.8.2.2. Popis interpsychických fenoménů

Velmi podobně jako k intrapsychickým fenoménům se Rosenfeld vyjadřuje i k přenosovým fenoménům, které často propojuje s těmi intrapsychickými. Popisuje je poměrně často lineárně kauzálně, zdůrazňuje jen jeden jasný a srozumitelný výklad. To je možné vidět na následujících větách:

- „Je jasné, že sen neodhaluje pouze jeho přístup k ženám, ale i jeho přístup k analytikovi. Pojednává o jeho strachu, že ho odmítnu, když se ke mně přiblíží – a tak ze mě udělá prostitutku. Je zajímavé, že prostitutky se naklání ke kamenné stěně, což potvrzuje, že kamenná stěna narcistického přenosu musí být spojena s narcistickými objektními vztahy, které se v analýze objevují.“ (str. 335)
- „(...) sen ilustruje, že pacient zatím nepřijal jeho závislost na mně, ta je potlačována a projikována a to postupně vede k odehrávání.“ (str. 335)
- „Ze snu vyplývá, že kontakt s analytikem jako důležitou přenosovou figurou v něm probouzí závistivé, paranoidní a nebezpečné impulzy.“ (str. 335)
- „Na začátku byl tento pokrok pouze útek a pacient se před těmito pocity bránil rychlým přesunem do nadřazené pozice vůči mně. Toho dosáhl přemýšlením o něčem, v čem exceloval. Byl zde také silný odpor z jeho ideálního sebeobrazu, který byl pomalu schopný popsat těmito slovy: ‚Chci se cítit dobře a mít k tobě perfektní vztah. Proč bych si připouštěl cokoliv špatného, co by zkazilo dobrý

obraz, který o sobě mám a o kterém se domnívám, že ho také musíš obdivovat?“ (str. 336)

- „Sen v nezakryté podobě ukazuje, že pacient se staví do role analytika, který nejenom vlastní dobrý objekt – tedy prs –, ale provádí i reparativní práci.“

Zajímavé je, že i když Rosenfeld zdůrazňuje jednoznačný skoro až objektivní výklad daného přenosového fenoménu, často v této oblasti zdůrazní mnohost (když hovoří o „závistivých, paranoidních i nebezpečných impulzech“; „nejenom vlastní dobrý objekt – tedy prs –, ale provádí i reparativní práci“).

5.8.2.3. Další aspekty

Pokud bychom na danou kazuistiku pohlíželi jako na klinický materiál, je velmi zajímavé, že Rosenfeld se v několika částech textu vyjadřuje poměrně superiorním intelektuálním způsobem s minimálním množstvím pochyb o sobě, který u analyzanda považuje za patologický. V psychoanalýze se tento fenomén někdy nazývá paralelní proces – jde o situaci, kdy při popisu kazuistiky psychoanalytickým kolegům se určitá intrapsychická kvalita analyzanda paralelně objeví i ve formě předávání reportování o případu. Například v krátké sotva dvoustránkové kazuistické části Rosenfeld pětkrát použije slovo „clear“ nebo „clearly“, jež by do češtiny bylo možné přeložit jako „jasně“, „zřejmě“, „jednoznačně“, „samozřejmě“. Častý výskyt těchto slov odráží Rosenfeldův způsob přemýšlení o psychoanalytických případech.

Rosenfeldovy sklony považovat se za arbitra, který dokáže o určitých situacích v klinické praxi „objektivně“ rozhodnout, popisuje Stephen A. Mitchell v knize *Ovlivňování a autonomie v psychoanalýze*, ve které rozebírá Rosenfeldův pohled na obdobnou kazuistiku, ve které Rosenfeld interpretuje sen, ve kterém bylo vrtáno do pacientových kostí, jako pacientův odpor místo toho, aby se hlouběji zamýšlel nad tím, jak sám danou situaci pomáhá spoluvytvářet : „Pokud Rosenfeld nemá pocit, že si v protipřenosu s analyzandem sadisticky pohrává (a předpokládá, že o tom může rozhodovat jako nejvyšší arbit), může být pacientův zážitek vrtání kostí, pouze odporem k pravdě.“ (Mitchell, 143)

Jako by Rosenfeld ve své implicitní teorii nepřipouštěl existenci vlastního nevědomí a měl dokonalý náhled na svůj protipřenos. Tato implicitní teorie může být ovlivněna mnoha faktory – od Rosenfeldovy osobnosti po kleiniánský teoretický rámec, ze

kterého vychází.

5.9. Seeing and Being Seen: Narcissistic Pride and Narcissistic Humiliation (John Steiner)

Článek *Seeing and being seen: Narcissistic pride and narcissistic* byl publikován v roce 2006 v *International Journal of Psychoanalysis* a ke dni 22. 2. 2020 měl na Google Scholaru 128 citací. Jeho součástí je kazuistika, již budu v této kapitole rozebírat. Celý text vychází z moderní kleiniánské psychoanalýzy.

John Steiner je jeden z nejznámějších žijících psychoanalytiků. Narodil se v roce 1934 v Praze, jeho rodina židovského původu však ještě před začátkem druhé světové války emigrovala. Většinu svého profesního života strávil v Anglii. Patří do skupiny současných britských kleiniánů. Vlastní psychoanalýzu podstoupil u Hanny Segal, supervidován byl Herbertem Rosenfeldem a Betty Joseph. Všichni tito jeho učitelé byli buď analyzováni, nebo supervidováni Melanií Klein. V roce 1993 vydal knihu *Psychic Retreats: Pathological Organisations in Psychotic, Neurotic and Borderline Patients*, která se stala mezinárodním psychoanalytickým bestsellerem. (Ke dni 22. 2. 2020 má na Google Scholaru 2 082 citací.) Nedávno ji Česká psychoanalytická společnost vydala i v České republice. Do současné psychoanalýzy vnesl Steiner dnes běžně používané koncepty psychické útočiště, patologická organizace osobnosti nebo na analytika orientované interpretace. Známé byly také jeho semináře *Borderline workshops*, které mnoho let vedl na Tavistock Clinic a rozebíral v nich se skupinou terapeutů psychoanalytickou práci s nejnáročnějšími pacienty.

V popsaném textu částečně navazuje na kapitolu z knihy *Psychická útočiště* s názvem *Narcistické objektní vztahy a projektivní identifikace*, ve které tento druh psychických útočišť popisuje. Text *Seeing and being seen: Narcissistic pride and narcissistic* na tuto kapitolu de facto navazuje a zabývá se tím, co se děje, když člověk z těchto útočišť začne „vylézat“. Ve zkratce zde shrnu i výše zmíněnou kapitolu *Narcistické objektní vztahy a projektivní identifikace*, ze které Steiner vycházel také při psaní rozebírané kazuistiky.

5.9.1. Shrnutí kapitoly Narcistické objektní vztahy a projektivní identifikace (z knihy *Psychická útočiště*)

Podle této kapitoly existují různé způsoby, jak nahlížet na druh psychického útočiště, kterému vévodí narcistické objektní vztahy. Například je možné na něj pohlížet perspektivou teorie mysli, kterou do psychoanalýzy vnesl Peter Fonagy. John Steiner se ale v textu zabývá především kleiniánskou linií myšlení a autory, jako je Freud, Abraham, Klein, Rosenfeld, Segal a Joseph. Vymezuje se vůči přechodovému prostoru, Winnicottově konceptu, který se podobá myšlence psychického útočiště. Steinerův koncept se zabývá negativními aspekty toho „být schovaný“, jež zabraňují růstu člověka. Winnicott oproti tomu popisuje přechodový prostor i jako pozitivní místo, jež například považuje za zdroj kreativity.

Podle Steinera je možné se na narcistická psychická útočiště dívat ze dvou různých úhlů pohledu – a to jako na projektivní identifikace a patologické organizace osobnosti.

Jako příklad projektivních identifikací zmiňuje Leonardovo vztahování se ke svým učedníkům, jako by se jednalo o jeho samého v mladší verzi. Dále popisuje Rosenfeldovu teorii patologického narcismu, podle které je u těchto lidí náročné připustit si vlastní separovanost a závislost na druhém objektu. Závislost na objektu s sebou nutně nese lásku k němu a uznání jeho hodnoty. Tomu se tito analyzandi vyhýbají právě pomocí projektivních identifikací, které z jejich definice potlačují rozdíl mezi jedincem a objektem. Podle Rosenfelda vševědoucí tyranská část člověka vytváří dojem, že ho chrání před nebezpečím a bolestí. Tato vševědoucí onnipotentní struktura může nabývat až psychotický charakter a kontakt s realitou může být u daného člověka značně omezen. Tento způsob obrany zabraňuje pokroku v psychoanalýze. Steiner opakovaně zdůrazňuje, že jde o vysoce organizovaný systém obran ke zvládnutí vnitřní destruktivity. Nutno dodat, že vysoce organizovaný systém obran pravděpodobně implikuje, že duševní život těchto analyzandů je poměrně komplexní a děje v něm jsou předeterminované. Nedají se popsat pomocí jednoho jednoduchého přehledného „schématu“, které by se přehledně dalo „naroubovat“ na všechny analyzandy s podobnou psychickou problematikou.

V části kapitoly nazývané se Patologické organizace osobnosti Steiner udává, že tento typ osobnosti by možná bylo jednodušší nazývat narcistické osobnosti. Nicméně

název Patologické organizace zdůrazňuje, že jde o organizaci obranných procesů, které jsou založeny na patologickém štěpení a projektivní identifikaci. Různí autoři se podle Steinera na tuto problematiku dívali rozdílnými způsoby. Rivierová tvrdí, že jde o manické obrany před depresivní úzkostí, Segalová psala o bludné omnipotenci až psychotického charakteru, která vede k nemožnosti kontaktu s matčnými aspekty, které v sobě analyzand má, a potlačování slabších závislých částí osobnosti, které jsou s těmito aspekty spojené. Někdy to může vést k perverznímu vztahování se k sobě a ostatním (Steiner, 2018).

5.9.2. Shrnutí teoretické části textu Seeing and being seen: Narcissistic pride and narcissistic humiliation

Základní teze tohoto textu zní, že pohled ostatních (obecně situace, ve které člověk ví, že je něco viděno) v nás může probouzet různé emoce – pýchu, stud, ponížení. Pro mnoho psychoanalytických pacientů je ponížení nesnesitelné a snaží se mu maximálně vyhnout. Někteří pacienti se začnou schovávat v nových útočištích, někteří se snaží situaci obrátit a snaží se vzbudit v ostatních spíše obdiv a někteří zase začnou zahánět vlastní ponížení tak, že začnou vytvářet pocity ponížení v lidech okolo. V přenosové dynamice s psychoanalytikem se může objevit třeba i boj o dominanci.

Pacienti, kteří udělali něco, za co jsou na sebe narcisticky hrdí, mohou mít často strach, že ostatní jejich skrytou nejistotu prokouknou a budou se jí snažit využít a ponížit je.

Steiner navazuje na Rosenfelda, který tvrdil, že nejdůležitější funkcí narcistického vztahování se je popřít oddělenost subjektu a objektu. Projektivní identifikace pomáhají člověku získat požadované vlastnosti objektu a ty vlastní nepřijatelné vlastnosti umístit do objektu. Narcistický analyzand popírá závislost a vztahuje se k druhému s iluzí, že ho vlastně nepotřebuje a je zcela soběstačný. Když ho vnější objekt frustruje a nechová se, jak by chtěl, tak to v narcistických pacientech může probouzet pocity vzteku, ale i úzkost.

Tyto úzkosti ale znamenají, že narcistická organizace osobnosti slábne a vnější objekt je viděn více realisticky. I tak se ale pacient pořád snaží nějak se vypořádat s tím, že

je viděn, což v něm může někdy probouzet ještě silnější narcistickou obranu.

Obnaženost a s ní spjatá narcistická zranitelnost je podle Steinera tématem i mnoha kulturních a náboženských počinů. Jako jeden z nich zmiňuje například vyhnání z ráje. Steiner se domnívá, že kleiniánští autoři téma studu a ponížení dost zanedbávali. To je i jeden z důvodů, proč se rozhodl tento text napsat.

Steinerovi připadá užitečné rozdělení na primární a observující objekt, které navrhl známý kleiniánský psychoanalytik Ronald Britton (Britton et al., 2018). Dítě se nejdřív začne vztahovat k rodiči jako k primárnímu objektu, který v něm může probouzet pocity viny. Nicméně časem si uvědomí i přítomnost dalšího observujícího objektu, který hodnotí a posuzuje jeho vztah k primárnímu objektu, čímž v něm může vytvářet pocity studu. Chválení a odměňování za dobré chování jsou funkce observujícího objektu, ze kterých postupně vznikne superego. A jedna z největších hrozeb je, když v pohledu této observující (rodičovské) figury selžeme a nejsme dostatečně dobří. Tato situace je spjata právě s pocity ponížení.

Pocity studu zabraňují dalšímu vývoji primitivního superega, které pak nemůže dosáhnout depresivní pozice. Aby to nebylo moc jednoduché, část primárního objektu se může změnit na observující objekt a z observujícího objektu se může zase stát primární objekt.

Jeden z mála, kdo se ponížením v psychoanalýze zabýval, byl právě Herbert Rosenfeld, který popisoval, jak je pro některé analyzandy těžké přijmout, že ten druhý má nějaké vlastnosti, které on nemá. Další z osob, na které Steiner také částečně v tomto textu navazuje, je jeho psychoanalytička Hanna Segal, která psala o vztahu zdravé zvědavosti a onipotentního voyeurismu (i když přímo pocity ponížení se nezabývala). Steiner (2004) se tomuto tématu také věnoval v jednom ze svých předchozích textů, ve kterém rozebíral slavný Freudův případ Schrebera, ve kterém podle něj hrály důležitou roli právě pocity ponížení.

Někteří pacienti náchylní k pocitům ponížení se v průběhu psychoanalýzy mohou zablokovat v pokroku. Běžné situace, jako když je pacient viděn v čekárně jinými pacienty, nebo to, jak je viděn na gauči, ale i to, jak je psychoanalytikem rozuměno jeho nejnítějším prožitkům, v něm probouzí nepříjemné pocity, že je viděn. A ty

mohou právě blokovat další progres v psychoanalýze. V některých psychoanalyticích mohou tito pacienti velmi senzitivní vůči ponížení probouzet pocity viny, z čehož může vzniknout další nepříjemný technický problém zabraňující psychoanalytickému pokroku.

5.9.3. Shrnutí klinického materiálu v textu Seeing and being seen: Narcissistic pride and narcissistic humiliation

V prvním odstavci Steiner popisuje pana A, který se velmi zaobíral tím, jak bude viděn ostatními. Snažil se často zakrýt své pocity studu a trapnosti. Ovlivnilo ho mnoho těžkých dětských zkušeností (včetně deprese jeho matky). Začal pochybovat, zda byl doopravdy někdy milován. Zda není divný.

Podle druhého odstavce byl pacient ve třetím roce psychoanalýzy o frekvenci setkávání pětkrát týdně. Před svými pocity ponížení utíkal k přehnané žoviálnosti, která na okolí působila uměle. Když Steiner na tuto žoviálnost nereagoval podobně, pacient se cítil rozpačitý a zklamaný. Steiner pak protipřenosově prožíval špatný pocit, jako by byl na pacienta zlý a nějak mu ublížil.

Ve třetím odstavci Steiner popisuje, jak se snažil všimnout si způsobu, jakým se na něj pacient dívá. Nejdříve se pan A pokoušel dostat přes analyticky osobní bariéry, potom se do něj snažil něco projíkat a následně si podle Steinera kontroloval, zda byla daná projekce úspěšná. Steinerovi to bylo nepříjemné, ale vnímal to jako analyzandovu snahu zbavit se nepříjemných pocitů vlastní „malosti“. Při úspěšné projekci se analyzand začal chovat vůči analytikovi povýšeně a zároveň se v něm pokoušel vyvolávat pocity obdivu. Když mu to nevyšlo, bál se, že bude považován za intruzivního voyeura.

Ve čtvrtém odstavci Steiner píše o tom, jak analyzanda zajímal Steinerův osobní a profesionální život. Když mu o těchto věcech nic neřekl, cítil se zklamaný.

Pátý odstavec popisuje epizodu, kdy údajně Steiner nechal lehce pootvřené dveře na toaletu a pacient prý viděl prkýnko nahoře a domyslel si, že tam jeho analytik stojí a močí do mísy. Přemýšlel, zda Steiner během této situace přemýšlí o něm, stejně jako on teď přemýšlí o Steinerovi. Cítil, že má nad Steinerem navrch, což snížilo pocity studu, které zažíval, když musel čekat na psychoanalytickou sesi nebo když se na něj

Steiner díval „svrchu“, když ležel na pohovce.

Podle šestého odstavce mě Steiner pocít, že kromě „obrácení“ ponižující pozice byl pacient ovlivňován strachem, že mu to Steiner nakonec vrátí a potvrdí svou nadřazenost. Důležité bylo, aby si zažil vztah s pozorujícím objektem, který ho neutlačuje a ani on není schopný „utlačit“ jeho.

V sedmém odstavci popisuje situaci, jak si pacient při předávání šeku Steinerovi všiml, kolik má jeho analytik okolo sebe různých papírů. Na chvíli si připadal nekomfortně, když se na něj díval. Divil se, proč si ony papíry nedá analytik na stůl. Připomněly mu staré účty, které má v obýváku na stole. V jeho osobním životě se věci také často neorganizovaně akumulují.

V osmém odstavci Steiner pacientovi navrhl výklad, že když se na něj pacient díval shora dolů, připadal si s ním podobný. Cítil, že mají podobné problémy. Nato pacienta napadlo, že lidi si vždy mysleli, že pro něj byla matčina deprese náročná. On tomu ale nerozuměl, nicméně začal docházet k tomu, že na tom asi něco bylo, hlavně v situacích, kdy se matka snažila přetvařovat, že je všechno v pořádku. Dále analyzand trochu hlouběji hovořil o svých rodičích. Zmínil, že jeho matka velmi ráda psala a měla okolo sebe pořád spoustu papírů. Nikdy moc nerozuměl tomu, proč si je neuklidila.

V devátém odstavci Steiner líčí svou interpretaci, podle níž papíry sice vzbudily analyzandův zájem, avšak ten věděl, že Steiner bude rezervovaný a nic mu o nich neřekne. Pacient se podle této interpretace snažil najít nějakou skulinu v psychoanalytických obranách. Ta by mu pomohla se něco o těch papírech dozvědět a on by si pak nepřipadal vyčleněn. Měl by pocít, že se ke Steinerovi přibližuje.

Podle desátého odstavce nejdříve interakce Steinera s panem A vypadala jako jeho běžná interakce s observujícím objektem, která je silně ovlivněna jeho strachem z ponížení. Nicméně téma hromady papírů a jejich propojení s jeho matkou a jejím psaním tuto atmosféru něčím změnilo a Steiner cítil, že se klient tentokrát nesnaží otočit dynamiku mezi nimi a ponížít ho, jak to běžně dělal. Tentokrát byl schopný se k psychoanalytikovi vztahovat jako k hodnotnému objektu a dostat se do kontaktu se vzpomínkami na svou matku a pocity lítosti a ztráty.

V dalším, jedenáctém odstavce jsou popsány příklady, ve kterých pro analyzanda

nebylo jednoduché tolerovat nesouměrnost a jinakost. V jednom snu vyměňoval prkna v podlaze a nebyl je tam schopný dát tak, aby do sebe zapadala správně a nebyla mezi nimi mezera. Což mu připomnělo situaci, kdy se svým kamarádem doma měnil ubrus a nebyl schopný ho narovnat správně, aby to bylo symetrické. Steiner to interpretoval tak, že si analyzand je vědomý asymetrie a toho, že jsou dobré a špatné způsoby, jak některé věci do sebe pasují. A Steiner jako jeho analytik pacientovi pomáhá, aby do sebe lépe pasovaly.

Ve dvanáctém odstavci Steiner popisuje, že během tohoto společného sezení mohli prozkoumat hranice a omezení, které analyzand v životě má. Například to, že už není dítě. Díky tomu se pak mohl dostat do kontaktu s pocity ztráty, které vznikaly, když do sebe prkna v podlaze nepasovala, kvůli čemuž v nich pak byla mezera. Ta byla nicméně úplně jiná než mezera ve dveřích na toaletu, kterou popisoval s nadšením. Mezeru mezi prkny popisoval naopak se smutkem.

Třináctý odstavec hovoří o tom, že tato přemýšlivá nálada mu nevydržela dlouho a brzy ji opět vystřídala žoviálnost. Dokonce na analýzu přišel ve výrazném nevázně a hravě vypadajícím saku. Po cestě na analýzu potkal ve vlaku kolegyni, se kterou navázal žoviální rozhovor. Byl dost rád, že se ho nezeptala, kam jede. Bylo by to trapné. Ale nebyl si jistý, zda ona náhodou vlastně neví, že dochází na psychoanalýzu.

Čtrnáctý odstavec popisuje jednu příhodu, kterou měl pacient spjatou s tímto sakem. Kvůli své žárlivosti během ní málem přišel o jedno hodnotné přátelství. Steiner mu to interpretoval, že jeho sklony k žoviálnosti souvisí s pocity, že je z něčeho vynechán, a tendencemi k žárlivosti, tedy pocity, které si podle Steinera poslední dobou pacient stále více a více uvědomuje. Mohou být i reakcí na sese, které poslední dobou měli – tyto sese šly více do hloubky –, a také pocit, že Steiner sese s ním je schopný užívat.

V patnáctém odstavci je uvedena další epizoda, která následovala nějakou dobu po těch předchozích. Analyzand měl doma drobný instalatérský problém a nedokázal si s ním poradit. V jednu ráno dostal od kamaráda SMS, ve které mu psal, jak situaci vyřešit. Byl dost překvapený. Úplně zapomněl na to, že se mu vlastně předtím se žádostí o pomoc ozýval. Pocitů závislosti na ostatních se snažil rychle zbavit a nečekal, že na ně jeho kamarád bude reagovat. A ještě k tomu v jednu ráno!

V šestnáctém odstavci je popsáno, jak byla jeho práce vybrána k tomu, aby byla prezentována na konferenci. Pacient z toho nebyl příliš nadšený, ale snažil se prezentovat pocity spokojenosti. Steiner mu navrhl výklad, že projevy nadšení z tohoto úspěchu, ale třeba i z toho, jak se mu nakonec podařilo vyřešit onen instalátorský problém, není schopen sám ocenit do té doby, dokud necítí, že je oceňuje i Steiner.

Následuje rozbor tohoto textu, ve kterém Steiner udává, že zrak má v životě speciální roli, která není spojená pouze se získáváním informací z vnějšího světa. Pacienti, kteří jsou citliví na pocity ponížení, mohou při pozorování ostatními začít používat různé agresivní obranné strategie. Například se mohou pokusit otočit svou prožívanou podřazenost na nadřazenost. Chuť, dotek a propriorecepce jsou fylogeneticky starší smysly, které jsou používány primárně v rané fázi vývoje a jsou spjaté se vztahováním se k ostatním jako k částečným objektům. Oproti tomu zrak vyžaduje oddělenost od objektu a je více spjatý s pozdějším vývojem a celými objekty. Základy našeho života – potrava, vyměšování, nemoci, smrt a sex – jsou původně spjaty s fylogeneticky staršími smysly, avšak vývojově později začnou být asociovány převážně se zrakem. Když jsou pocity ponížení příliš silné, zrak podle Steinera začne mít určité funkce chuti, doteku a propriorepce, které zabraňují oddělenosti od objektu. Důležitým objevem, který zažívá většina malých dětí, je podle Steinera například i to, že pohled může mít svádívou moc. Může jím upoutat pozornost matky a přimět ji udělat něco, co si dítě přeje.

Následně Steiner pokračuje v diskuzi pěti odstavci, ve kterých výše zaznamenaný klinický materiál rozvíjí.

V první části diskuze se věnuje klinickému materiálu a tvrdí, že tento analyzand prožíval skoro každý aspekt psychoanalýzy jako ponížení. Postupně opouštěl narcistickou organizaci a byl schopný Steinera vidět stále více jako celý objekt. Chvillemi to ale nemohl tolerovat, a tak se Steinera snažil ponížit, aby se role obrátily. Ponížit se ho snažil právě svými pokusy dostat se do Steinerova osobního života. Během těchto voyeuristických tendencí byl nadšený, poněvadž obnovoval své vztahování se k částečným objektům a cítil se během toho méně vyčleněn a ponížen.

Pohled na toaletu a Steinerovy papíry mu otevřel něco, co se v psychoanalýze nazývá „primární scéna“. Tyto fantazie znamenaly, že ho pacient měl možnost voyeursky

pozorovat, což vedlo k tomu, že se s ním dokonce díky tomu později mohl i identifikovat. Obě popsané situace souvisely s místem, odkud pacient pochází.

Voyeurismus sloužil k tomu, že analyzand měl pocit, že může získat kvality, které u ostatních lidí obdivoval. Potom by se mohl těmito vlastnostmi prezentovat před ostatními. Snažil se vstoupit do primárního objektu a „okrást“ ho, nicméně ho pořád silně ovlivňovalo vnímání analytika jako observujícího objektu, který v něm může vyvolat pocity ponížení.

Ve čtvrtém diskuzním odstavci Steiner popisuje, že se mu postava jeho matky, která ráda a často psala, spojila s papíry, které pacient viděl u Steinera v kanceláři. Znamenalo to podle něj, že začínal být stále více a více schopen tolerovat oddělenost a rozdílnost. Byl schopen hovořit o úspěšné kariéře své matky. Té si díky tomu vážil, ale zároveň jí záviděl. Vyčítal si, že se dříve nedozvěděl více o matčině depresi. V těchto věcech šlo o jeho vztah k primárnímu objektu. Postupně však začínal být schopný používat svůj „zrak“ jako něco, co v něm může probouzet smutek kvůli přijetí ztráty něčeho. Zároveň však mohl zrak používat jako nástroj zájmu o vnější svět, který mu pomáhal v něm najít něco hodnotného a zajímavého. Jeho tendence k intruzivitě klesaly. Často se však stále po intenzivním kontaktu se Steinerem vracel do své žoviální exhibicionistické polohy. Nicméně si začal být pořád více a více vědom, jak se jeho sklony k exhibicionismu mísí s jeho tendencemi k intruzivnímu chování.

V pátém odstavci diskuze Steiner shrnuje výsledky, které psychoanalýza přinesla. Pacient se dostal více do kontaktu se svými pocity opuštění a potřebou kontaktu s ostatními. Díky tomu byl schopen ostatní vnímat více jako jako celé objekty, jež mají dobré i špatné aspekty. Byl dokonce schopen vnímat samotnou psychoanalýzu jako něco hodnotného. Tento pokrok, jak to vždy v psychoanalýze bývá, se projevoval cyklicky – pacient občas stále regredoval do svých předchozích stavů. Vztahování se k vnějšímu světu jako k celým objektům se však podle Steinera stávalo stále častější a častější. Díky tomu pacient zažíval méně a méně pocitů ponížení během vztahování se ke Steinerovi jako k observujícímu objektu.

5.9.4. Rozbor kazuistiky

5.9.4.1. Popis intrapsychických fenoménů

V kazuistice převažují interpsychické popisy. To pravděpodobně souvisí i s tím, že téma celého textu je ze své podstaty dost dvouosobnostní – vidět a být viděn. Když už jsou zde popisovány intrapsychické fenomény, jsou často úzce spjaty s fenomény interpsychickými:

- „Tady se dokázal vztahovat k psychoanalytikovi jako k hodnotnému objektu a dostat se do kontaktu se vzpomínkami na jeho matku, jež měl spojeny s pocity lítosti a ztráty.“ (str. 945)

Velmi frekventovaně Steiner při popisu intrapsychických fenoménů zdůrazňuje perspektivu daného člověka – ať už sebe, nebo svého analyzanda –, čímž se vyhýbá jejich objektivnímu nepředeterminovanému popisu:

- „Nicméně řekl, že se cítil pozorovaný a nekomfortní, když dělal toto. Což byl pravděpodobně důvod, proč si papíry prohlédl jen velmi krátce.“ (str. 944)
- „(...) ačkoliv jsem měl podezření, že jejich cílem bylo se vyhnout pocitům malosti, které byly asociovány (...)“ (str. 943).
- „Původně nás viděl oba sedět v našem bordelu z papírů, takže začal být méně citlivý na to, že se na něj někdo dívá svrchu – oba jsme totiž byli vnímáni jako sobě podobní.“ (str. 945)
- „(...) nebo naopak měl pocit, že úspěšně ponížil mne.“ (str. 944)

S tím souvisí, že i sám Steiner často zdůrazňuje, že jeho intervence byly pouze návrhy:

- „Navrhl jsem mu, že když se na mě dívá svrchu, tak se necítí tak malý a nedostatečný.“ (str. 944)
- „(...) navrhl jsem mu, že si byl více vědom své žárlivosti a škod, které svými intruzivními ataky někdy mohl vytvářet. Domníval jsem se, že jeho žárlivost, stejně tak jako její větší uvědomování, může být vyprovokována hlubšími sezeními, stejně jako jeho větším uvědomováním si těchto aspektů.“ (str. 946)

Také velmi často zmiňuje, že pouze něco nějak (z vnějšku) z jeho pohledu vypadalo

(ale „realita“ mohla být klidně jiná):

- „Když byly tyto projekce úspěšné, tak vypadal, že to prožívá, že se na mě může dívat „svrchu“, a zároveň se na mojí straně snažil najít potvrzení toho, že ve mně vyvolal obdiv.“ (str. 943)
- „Tady on vypadal, že se dokázal vztahovat k psychoanalytikovi jako k hodnotnému objektu a dostat se do kontaktu se vzpomínkami jeho matky spojenými s pocity lítosti a ztráty.“ (str. 945)
- „Byly zde náznaky, že jeho sklony ke klaunskému chování mohou také sloužit jako manická obrana proti pocitům smutku a prázdnoty.“ (str. 944)

I když předeterminovaná forma popisu jednoznačně převažuje, v některých částech se objeví i poměrně jednoznačná až lineárně kauzální propojení mezi jeho dětskou zkušeností a současnými problémy, respektive mezi jeho sklony voyeurismu a dalšími ne zcela uvědomovanými částmi jeho psyché:

- „Různé dětské zkušenosti, včetně deprese jeho matky, nahlodaly jeho pocit, zda byl vůbec někdy milován. To vedlo k nejistotě, v důsledku které se bál, že si o něm ostatní budou myslet, že je podivný.“ (str. 943)
- „Cílem jeho voyeurismu bylo získat kvality, které mohl obdivovat a které by ho vedly k možnosti pyšně prezentovat své úspěchy s očekáváním, že vyvolá obdiv, ale se strachem, že může být ponížen.“ (str. 948)

Při popisování patologické organizace osobnosti v knížce *Psychická útočiště* Steiner opakovaně zdůrazňuje vysokou organizovanost obran. Nejde o jeden jednoduchý obranný mechanismus, který by šlo jednoduchou interpretací změnit, ale o komplexní navzájem propojený systém mnoha psychických mechanismů, který si daný člověk vytvořil pro svoji ochranu. Tato komplexita je vidět i v těchto popisech psychické změny, které zdůrazňují její procesuální rozměr:

- „Frekvence jeho bojových snah se mnou jako observujícím objektem se postupně snižovala.“ (str. 949)
- „Pokrok, jak tomu vždy v analýze bývá, byl cyklický s obdobími vývoje, po kterých následovala zase regrese.“ (str. 949)

5.9.4.2. Popis interpsychických fenoménů

Jak už jsem zmínil, popisu interpsychických fenoménů věnuje Steiner velké množství prostoru. Když už zmiňuje intrapsychické fenomény, většinou je hned propojí s těmi interpsychickými (nutno dodat, že, jak tvrdí nejen na základě vztahové psychoanalýzy, ostré rozdělení mezi interpsychickým a intrapsychickým rozměrem člověka je do značné míry pouhá iluze).

V některých vyjádřeních popisuje přenosovou a protipřenosovou dynamiku poměrně jednoznačným úzkým výkladem, i když by pravděpodobně bylo možné o věcech přemýšlet i v jiných interpretačních schématech:

- „Po tom následovaly další pokusy, kde naopak na mě tlačil a snažil se mě dostat do pozice vyloučeného pozorovatele.“ (str. 949)
- „Začal jsem si všímat způsobu, jakým používá svůj zrak v interakcích se mnou. Na začátku to byl způsob, jak překonat bariéru, aby se dostal do mého soukromí, ve kterém by mě mohl pozorovat. Potom jej použil k tomu, aby do mě něco naprojikoval, a nakonec aby zkontroloval, zda projekce byla úspěšná.“ (str. 943)
- „V důsledku fantazií, kvůli kterým se dostal více do mého nitra, se cítil méně vyčleněný a méně ponížený. Jeho schopnost najít díru nebo chybu v tom, co vnímal jako můj protektivní krunýř, mu dala pocit triumfu a možnost dívat se na mě svrchu.“ (str. 948)
- „Buď se cítil mnou ponížený, nebo naopak měl pocit, že úspěšně ponížil mne.“ (str. 944)
- „Co vypadalo jako běžná zvědavost, při které používal oči k objevování informací o mně, se postupně transformovalo ve vzrušení, které vedlo až k voyeurismu, během kterého mohl používat své oči jako něco, čím by do mě mohl proniknout a identifikovat se se mnou.“ (str. 944)

V určitých částech textu poměrně jednoznačně zdůrazňuje předeterminovanost:

- „Intruzivnost se snížila, ale kontakt nemohl být udržen, což vedlo k další exhibicionistické sesi, ve které si díky výraznému obleku připomněl klaunství a kontakt s analytikem byl pravidelně v cyklech následován energickým intruzivním chováním.“ (str. 948)

- „Nevědomky naplňoval svůj narcismus svedením, okradením a vstoupením do primárního objektu. Nedokázal se postavit následné vině a ztrátě, poněvadž byl primárně zaujat tím, že se ke mně musí vztahovat jako k observujícímu objektu.“ (str. 948)

Steiner se poměrně často vyjadřuje způsobem, o kterém není jednoznačně možné říct, zda je nepředeterminovaný („*A jednoznačně vedlo k B.*“), nebo předeterminovaný („*A mohlo souviset s B, C, ale třeba i D.*“):

- „Popsal jsem způsob, jakým nás měl tendence vidět identicky. A propojil ho se způsobem, jakým využil mezeru v pootevřených dveřích, skrz kterou mohl vstoupit dovnitř.“ (str. 944)
- „Když jsem mu neodpověděl, tak to ve mně probouzelo pocity, že jsem na něj zlý. On se pak cítil smutný a ve špatné náladě.“

5.9.4.3. Další aspekty

U této kazuistiky bylo velmi těžké najít jednoznačně předeterminovaný či nepředeterminovaný popis. Mnoho z výše uvedených příkladů může být interpretováno i zcela jinak.

Steiner se opakovaně vyhýbá jednoznačnému expertnímu popisu psychoanalytické situace a velmi často zmiňuje, že něco nějak vypadá, něco by nějak mohlo být.

Očividně je pro Steinera velmi důležitá přenos-protipřenosová dynamika a prakticky všechno, co popisuje, převádí na vztah mezi psychoanalytikem a analyzandem. Důraz na tady a teď, na přenos a protipřenos je i jeden z aspektů, na který moderní kleiniánští psychoanalytici kladou velký důraz (Robert Dayles Hinshelwood, 1989). Minimum prostoru je zde věnováno popisu analyzandovy osobní historie. Dozvíme se pouze pár velmi kusých informací o jeho matce (byla depresivní a měla ráda psaní). Značná část kazuistiky vychází z Brittonova rozdělení na primární a observační objekt. I když Steiner zmiňuje, že primární a observační objekt se mohou občas „překrývat“, můžeme si klást otázku, zda nejde o trochu falešnou dichotomii.

5.10. Porovnání rozebíraných kazuistik

V předchozí části jsem popsal a rozebral čtyři kazuistiky. Dvě z okruhu kleiniánské

psychoanalýzy a dvě z okruhu relační psychoanalýzy. V této části tyto kazuistiky porovnám mezi sebou.

5.10.1. Časové hledisko

Jedno z hledisek, na které je potřeba klást důraz, je čas, potažmo historicita. Oba směry, kterými se v této práci zabývám, se v průběhu posledních desetiletí samozřejmě vyvíjely. U obou z těchto směrů jedna kazuistika pochází z doby počátků daného směru a druhá více odpovídá jeho současné podobě.

První kleiniánská kazuistika z pera Herbera Rosenfelda pochází z roku 1964, tedy čtyři roky po smrti zakladatelky tohoto směru Melanie Klein. Klein se problematikou narcistické osobnosti nezabývala explicitně, rozhodl jsem se tedy vybrat nejstarší kleiniánský text, který se tímto tématem zabývá a je dodnes velmi významný a citovaný.

Vztahová psychoanalýza vznikla až v druhé polovině 80. let, výrazně později než kleiniánská psychoanalýza. Mitchellův text z roku 1986 tedy patří k prvním vztahově-psychoanalytickým textům zabývajícím se touto tematikou. Druhý kleiniánský text od Johna Steinera pochází z roku 2006 a druhý relačně-psychoanalytický text byl publikován v knize z roku 2007. Oba směry jsou tedy reprezentovány kazuistikou z období vzniku tohoto směru a zároveň modernější kazuistikou, která se blíží jejich současné podobě.

5.10.2. Intrapsychický rozměr

Při popisu intrapsychického rozměru je u relační psychoanalýzy znatelný důraz na společnou konstrukci psychických fenoménů. Latentní obsahy neexistují jen samy o sobě, ale jsou často „společně vytvořeny“ nebo „společně objeveny“. Stephen A. Mitchell tento aspekt ve své kazuistice velmi často zdůrazňuje. Lachmann občas též (ale určitě ne tak často jako Mitchell). To kontrastuje s kleiniánskými psychoanalytiky, kteří nic podobného ani v jednom z těchto textů nepopisují.

Jak by se dalo předpokládat podle více teoretických textů, intrapsychický materiál je ve vztahových kazuistikách často popisován poměrně komplexním předeterminovaným způsobem. Opakovaně je v nich zdůrazněno, že fenomén A je

způsoben fenomény B, C, D a ještě mnoha dalšími. V Rosenfeldově kazuistice je podobná mnohost motivačních sil zdůrazňována výrazně méně. U Steinera je podobný popis také znatelný. Nicméně je potřeba dodat, že i vztahoví psychoanalytici se v daných kazuistikách vyjadřují způsobem zdůrazňujícím pouze jednu motivační sílu: „A je způsobeno B.“ Podobný způsob vyjadřování neznamená, že by vůbec nebylo pracováno s komplexitou. Častější výskyt podobných popisů, jež jsou doprovázené ještě dodatkem, který konotuje, že A je způsobeno pouze B, by už však pro něco takového svědčil. Něco podobného je možné sledovat právě v Rosenfeldově kleiniánské kazuistice z roku 1964. Nicméně nic není černobílé a i tato kazuistika obsahuje prvky, které zdůrazňují větší komplexnost popisovaných jevů, a tím pádem i větší míru předeterminovanosti – například když hovoří o fluktuaci mezi zdravou a nezdravou částí osobnosti –, z čehož vyplývá, že významy latentních obsahů nejsou pevné a vztahování se k nim je silně ovlivněno tím, jaká část osobnosti je v daný okamžik aktivní.

I Mitchell ve své kazuistice chvílemi poměrně jednoznačně předpokládá znalost klientova nevědomí, jako by do něj měl přístup. Lachmann velmi často zdůrazňuje neobjektivitu svého výkladu. Jak již bylo naznačeno, Rosenfeld zase například při výkladu snu popisuje latentní psychické fenomény poměrně objektivizujícím pohledem. Steiner často píše jen o určité možné perspektivě a zmiňuje, že by to takhle nějak mohlo z vnějšku vypadat.

5.10.3. Interpsychický rozměr

Mitchell v popisu interpsychických fenoménů zdůrazňuje dialektiku mezi nabouráváním iluzí (interpretace pacientovy grandiozity) a jejich (můžeme říct self-psychologickým) sycením. Lachmann, který je výrazně ovlivněn Kohutovou self-psychologií, dával důraz pouze na jeden z těchto rozměrů – snahu udržet self-objektní přenos pomocí nižšího počtu interpretací přenosu a vyzdvihování hravosti a humoru při vztahování se k pacientovi. Lachmann přenos minimálně ve svých myšlenkách reflektuje, někdy ho redukuje pouze na dynamiku kachna vs. labuť. Často se také zamýšlí nad tím, co negativního by mohla nějaká analytikova reakce s přenosem udělat (místo toho, aby přenos aktivně interpretoval). Rosenfeld k interpsychickým fenoménům také přistupuje z expertní pozice dost lineárně-kauzálním způsobem. Na druhou stranu současný kleinián Steiner představuje úplný opak. Sice na přenos-

protipřenosovou dynamiku nahlíží jednoznačně podle schématu „vidět“ vs. „být viděn“ (podobně jako Lachmann všechno převádí na schéma labuť vs. kachna), ale následný popis je pak často značně předeterminovaný. Přenos může znamenat tohle i tohle a k tomu ještě často Steiner zdůrazní, že jde jen o jeho pohled na analyzandův přenos.

Celkově je v popisu interpsychických fenoménů vidět výrazný rozdíl mezi nepředeterminovanou starší kleiniánskou kazuistikou a současnější značně předeterminovanou Steinerovou kazuistikou. Vztahově se kazuistiky drží zhruba na podobné úrovni, Mitchell však v rámci své dialektiky zdůrazňuje i potřebu konfrontování a interpretování narcistických prvků pacientovy osobnosti, Lachmann se konfrontování a interpretování spíše vyhýbá.

5.10.4. Další aspekty

Mitchell používá velmi „experience close“ jazyk s minimem odborných termínů. Výraznou část prostoru věnuje popisu historie klienta a rekonstrukci psychických vlivů, které na něho v dětství působily. Lachmann se očividně snaží vyhýbat objektivnímu popisu osobnosti své pacientky. Klade větší důraz na současné vztahy. Oproti Mitchellovi věnuje nemalý prostor kritice techniky konzervativnějších psychoanalytiků a zdůvodňování používání své neortodoxní techniky. Rosenfeld se většinu kazuistiky o pacientovi vyjadřuje značně superiorním expertním způsobem, který paradoxně u svého pacienta popisuje jako znak narcistické patologie. Rosenfeldovu expertní pozici (ve vztahu k protipřenosu, ale nejen k němu) ostatně v některých knihách kritizuje i sám Mitchell. Občas to působí, že Rosenfeld nepřipouští existenci vlastního nevědomí (což je jedna z věcí, které u „klasických“ psychoanalytiků kritizují vztahoví psychoanalytici). Steinerův popis je velmi neexpertní. Není zcela jasné, zda je jednoznačně předeterminovaný či nepředeterminovaný. Prakticky všechno, co se v psychoanalýze děje, je převedeno do dvouosobnostní interpersonální roviny. Jde pravděpodobně o důsledek vývoje kleiniánského myšlení daný především prací Betty Joseph. Ta v průběhu 80. let svými texty vnesla do tohoto směru psychoanalýzy velký důraz na práci s „tady a teď“ aspekty přenosu.

Když to shrnu, u vztahových psychoanalytiků se projevuje výrazně větší míra předeterminovanosti než u Rosenfelda, nicméně je potřeba mít na mysli, že i vztahoví

psychoanalytici některé fenomény popisují jednoznačným „lineárně kauzálním“ způsobem. Paradoxně k takovému popisu často sklouznou, když se vymezují vůči „klasické“ psychoanalýze. V moderní kleiniánské kazuistice Steiner kladl poměrně velký důraz na elementy, které by bylo možné nazvat předeterminované. Otázkami, proč tomu tak je, se budu zabývat v další části práce.

6. Možná vysvětlení výsledků rozboru

Proč se v textech v předchozích kapitolách ukázala určitá inkoherece mezi teoretickými předpoklady různých směrů psychoanalýzy a tím, jak se tyto předpoklady projevují v rozpravě o konkrétním kazuistickém materiálu? Na tyto otázky se pokusím odpovědět v této kapitole.

6.1. Odstupování od původní metapsychologie

Změnu v míře předeterminovanosti mezi původnějším Rosenfeldovým kleiniánským textem a modernějším Steinerovým textem je možné vysvětlit jako důsledek částečného odstoupení kleiniánských psychoanalytiků od metapsychologie.

Metapsychologie je jeden z původních Freudových konceptů, kterými se snažil zachytit nejobecnější principy fungování lidské psychiky (Sigmund Freud, 1913b). Tradičně se do ní řadí topografická, dynamická, ekonomická a genetická hlediska. Freud mluví o takzvané spekulativní superstruktuře (Sigmund Freud & Strachey, 1935). Metapsychologie nedokáže vysvětlit klinické fenomény ani přiblížit prožitek těchto fenoménů. Funkce metapsychologie je organizovat klinická fakta a strukturovat je do určitého vztahu. Jde o konstrukt, který pomáhá psychoanalytikovi orientovat se v nových datech.

Předponou „meta“ Freud pravděpodobně částečně odkazoval na podobnost s Kantovým pojetím metafyziky (Laplanche & Pontalis, 2018). V několika svých významných textech Freud na Kantovy myšlenky přímo odkazuje (Freud, 1913b, 1994). Podle Leopolda Fulgencia (2005), brazilského akademického psychologa, který se mimo jiné zaměřuje na historii a epistemologii psychoanalytické teorie, byl Freud ve své myšlení filosofii Immanuela Kanta (a Ernesta Macha) prokazatelně ovlivněn. Freud si podle tohoto autora musel také být vědom spekulativnosti některých vlastních konceptů. Například reflektuje, že koncepty, jako jsou pudy, id, ego, superego, libido, jsou určité teoretické fikce, které nemají přímý empirický podklad, ale jsou užitečné k určitému porozumění klinickým fenoménům (Fulgencio, 2007).

Jedním z prvních kritiků metapsychologie byl Donald Winnicott (1965), který se vymezil vůči některým Freudovým metapsychologickým konceptům a snažil se klást

ve svém díle důraz na pojmy, které mají blíže ke klinické zkušenosti. Tím psychoanalytická teorie přestává být „v zajetí“ metapsychologie a otevírá se dalším možnostem vývoje (Fulgencio, 2007).

Princip odstoupení od metapsychologie a větší důraz na klinickou zkušenost, který je vlastní moderní psychoanalýze, popisuje ne jeden psychoanalytik (G. S. Klein, 1973). Například i psychoanalytik a odborník na Rorschachovu metodu Paul Lerner (2013, str 14) ve známé knize *Psychoanalytic Perspectives on the Rorschach* píše: „Ve shodě s tímto vývojem v teorii se (psychoanalýza) vzdaluje od zkušenosti vzdálené metapsychologie formulované mechanisticky pomocí neosobních struktur, sil a energií a směřuje k teoriím více klinickým, které se zabývají primárně zkušeností a subjektivními významy.“

Melanie Klein ve svém díle Freudovu metapsychologii zcela nepřijala, nicméně do značné míry jí byla výrazně ovlivněna (De Bianchedi et al., 1984). S pozdějším vývojem psychoanalýzy, například s rozvojem díla Betty Joseph (Mitchell & Black, 1999), kleiniánští psychoanalytici začali stále více a více od tradiční metapsychologie odstupovat, což podle některých autorů vedlo k možnosti dalšího vývoje moderní kleiniánské psychoanalytické techniky (Schafer, 1997, 1999).

Relační psychoanalytici se vůči metapsychologii vymezují od svých počátků a dávají důraz na „experience close“ klinickou zkušenost (Mitchell, 2009), což v důsledku může vést k více předeterminovaným popisům klinické zkušenosti, které nemusí potvrzovat abstraktní metapsychologické předpoklady, jež psychoanalytik vymyslel „od stolu“.

Rozdílné zacházení s předeterminovaností v moderní kleiniánské kazuistice od Johna Steinera oproti rané kleiniánské kazuistice od Herberta Rosenfelda, který byl ještě silně ovlivněn samotnou Melanií Klein, je pravděpodobně do značné míry důsledkem významných změn v kleiniánské psychoanalýze. Zástupci tohoto směru stále více odstupovali od původní freudiánské metapsychologie (Schafer, 1997). Jde pravděpodobně o trend ve vývoji psychoanalytického myšlení, ve kterém se částečně odstupuje od některých Freudových abstraktních konceptů a teorie je utvářena více „zespoda“ na základě klinické zkušenosti. To následně vede i k větší koherenci mezi teoretickými a kazuisticky orientovanými texty.

6.2. Narcismus malých rozdílů

Další možnost, jak vysvětlit inkoherenci, jak se v psychoanalytickém diskurzu zachází s předeterminovaností, je pomocí takzvaného narcismu malých rozdílů. Psychoanalýza se částečně rozdělila do mnoha menších škol (Wallerstein, 1988), které mezi sebou v důsledku principu narcismu malých rozdílů soupeří, což vede k častému používání „straw man“ (slaměný panák) argumentačního klamu, jenž je založen na silném zjednodušení argumentace protistrany. Z druhého, vůči kterému se člověk vymezuje, se stane slaměný panák, který neodpovídá realitě a jsou mu podsouvány značně zjednodušené argumenty. Tohoto slaměného panáka je následně velmi jednoduché efektivně přeargumentovat. Využití této argumentační strategie v podobných situacích vede k posílení identity vlastního směru a devalvací směru konkurenčního.

Narcismus malých rozdílů tedy představuje tendenci k vymezování se vůči lidem a skupinám, které nám jsou podobné, k soupeření s nimi. Máme mnohem větší šanci se cítit ohrožení někým (a následně se vůči němu vymezit a ukázat, že naše hodnota je vyšší nebo alespoň srovnatelná), kdo se nám relativně podobá (např. kolega na stejné pracovní pozici), než někým, kdo s námi nemá moc společného (např. člověk, jenž pracuje na úplně jiné pozici v úplně jiném oboru).

Freud narcismus malých rozdílů poprvé popsal ve svém spisu z roku 1918 s názvem *Tabu panenství*: „... každý jedinec se odděluje od těch druhých prostřednictvím ‚taboo of personal isolation‘ a že právě malé rozdíly při jinak existující podobnosti odůvodňují pocity cizoty a nepřátelství mezi nimi. Bylo by lákavé sledovat tuto myšlenku a odvodit z tohoto ‚narcismu drobných rozdílů‘ to nepřátelství, které vidíme ve všech lidských vztazích úspěšně zápasit s pocity sounáležitosti a vítězit nad přikázáním všeobecné lásky mezi lidmi.“ (Freud, 2002b, str. 126)

Tyto tendence fungují i mezi lidskými skupinami, které svou identitu částečně odvozují z vymezení se vůči jiné skupině. Podle Vamika Volkana (1986) je toto základ napětí mezi různými národy či etniky, které se sobě v něčem podobají. Tuto podobu mají právě tendence ve svých narrativech snižovat a zdůrazňovat rozdíly mezi nimi. Jako příklad je možné uvést například Srby a Chorvaty, africká etnika Hutu a Tutsi, Izraelce a Palestince a mnohé další. Podobný princip nefunguje jenom mezi etniky a národy,

ale například i mezi intelektuálními a akademickými směry. Podle mé zkušenosti například filosofové, kteří patří do různých škol, se často vůči těm ostatním mají sklony vymezovat. Určitá podobná nevraživost funguje i mezi zástupci různých psychotherapeutických směrů, ale i různých směrů v rámci psychoanalytického myšlení. To potom následně bohužel vede k tomu, že daní členové ve snaze udržet si vlastní identitu mohou sklouzávat k nepřesné iracionálně motivované „straw man“ argumentaci, která zcela neodpovídá reálné podobě. Ta následně vede k inkoherecím v teoretickém myšlení. Domnívám se, že kdyby tento aspekt lidské přirozenosti byl více systematicky reflektován v odborných teoretických akademických debatách, přispělo by to často k větší koherenci teoretického myšlení.

Tento fenomén je podle mě možné velmi dobře aplikovat i na tuto práci. Některé kritiky kleiniánství ze strany relačních psychoanalytiků (Hoffman, 1991, 1992; Stolorow & Atwood, 1995; R. D. Stolorow, 2017) mohou být ovlivněny přesně tímto fenoménem. Ostatně samotné základy relační psychoanalýzy stojí na určitém vymezení se vůči „klasickým“ psychoanalytickým směrům (Mitchell, 2009). V této dizertační práci jsem na rozboru implicitní práce s předeterminovaností v moderní kleiniánské kazuistice od Johna Steinera snad prokázal, že kritika výše popsaných relačních psychoanalytických autorů není zcela opodstatněná.

6.3. Vliv implicitních teorií

Inkohereci v psychoanalytickém diskurzu můžeme nahlížet také pod vlivem implicitních teorií, které jsem popsal v jedné z předchozích kapitol. Nutno dodat, že tento pohled se může obsahově částečně překrývat s pohledem odstupování od freudiánské metapsychologie. Nicméně implicitní teorie jsou v psychoanalýze oproti metapsychologii relativně nové téma a jsou zakotveny v určité teoretické konceptualizaci, kterou mohu pro účely této práce využít. Konkrétně jde především mapu implicitních teorií.

Podle topografického vektoru mapy implicitních teorií psychoanalytika ovlivňují předvědomé teorie, které používá k tomu, aby pomocí „oficiálních teorií“ uchopil konkrétní klinický materiál. Mají na ně vliv kulturní a společenské aspekty, které psychoanalytika v dané době nevyhnutelně ovlivňují. Tyto aspekty se pravděpodobně v průběhu 42 let mezi vznikem Rosenfeldovy a Steinerovy kazuistiky výrazně

posunuly, ať už pokud jde celkově o společnost v Británii, nebo co se týče čistě Britské psychoanalytické společnosti. Kulturní a společenský rozdíl 25 let mezi první a druhou relační kazuistikou by měl mít mnohem menší vliv. (Nicméně je potřeba dodat, že relační psychoanalýza je oproti kleiniánské psychoanalýze mladší směr s kratší historií.)

Součástí topografického vektoru je i pojmání teorií jako něčeho, co sice dočasně redukuje psychoanalytickou úzkost, ale omezuje jeho schopnost produkovat nové vhledy o jeho analyzandovi. Je možné, že některé teorie z podstaty svého „designu“ mohou svádět k podobnému využití, jež vede při popisu klinického materiálu k nižší míře předeterminovanosti. Pravděpodobně jde o teorie popisující pouze osobu analyzanda (tzv. jednoosobnostní), které v psychoanalytikovi mohou vytvářet pocit, že jde o objektivní fakta o duševním fungování jedince, na které přítomnost psychoanalytika nemá žádný vliv. K něčemu podobnému mohou vést například, jak jsem již zmínil, teorie vycházející silně z klasické metapsychologie. Předpokládám, že je to i jedna z příčin, proč jsem v Rosenfeldově kazuistice zaznamenal ze všech rozebíraných kazuistik nejmenší míru předeterminovanosti. Ta totiž vychází z původní kleiniánské psychoanalýzy, která byla v té době poměrně značně ovlivněna ještě Freudovou metapsychologií, což mohlo vést k tomu, že mohla být jednodušeji využita jako odpor. S tím může souviset to, že některé principy narcistické dynamiky, které Rosenfeld popisuje, se nepřímo, jak jsem v této práci popsal, dostaly i do způsobu, jakým je prezentován klinický materiál. Teorie popisující analyzanda mohla sloužit do určité míry jako odpor, který bránil psychoanalytikovi na jeho pacienta nahlížet i jiným způsobem, který by pro samotného Rosenfelda mohl být z nějakého důvodu ohrožující. Určité kvality byly potlačeny, což vedlo k tomu, že i samotný Rosenfeld následně popisoval (pravděpodobně ne zcela vědomě) tento psychoanalytický případ způsobem, který v rámci analyzandova fungování považoval za patologický. Pokud by v tomto případě nebyla teorie využita jako psychoanalytikův odpor, předpokládám bych větší explicitní reflektování podobného paralelního procesu, který ovlivnil způsob, jakým Rosenfeld popsal celý tento psychoanalytický případ.

Dále je možné se nad výsledky rozboru zamýšlet pomocí konceptuálního vektoru, který se snaží zachytit analytikův osobní pohled na objektivitu psychoanalytické techniky, teorii psychické změny apod. Podle mě osobně se tento vektor poměrně dost

prolíná s částí topografického vektoru o předvědomých teoriích. (Němčů samotní autoři přiznávají, že různé vektory mapy implicitních teorií se navzájem nevyklučují.) Kleiniánští psychoanalytici obecně mívali poměrně striktní a exaktní pohled na některá psychoanalytická pravidla (např. odehrávání bylo dlouho považováno za něco negativního, vzniklého v důsledku špatně zpracovaného protipřenosu; Klein, 1975). Oproti tomu relační psychoanalytici ze své podstaty jsou velmi liberální a kladou důraz na mnohost výkladů a pohledů na psychoanalytickou techniku, proces, dodržování psychoanalytického settingu apod (Mitchell, 2002). Tento způsob nastavení psychoanalytika pravděpodobně otevírá možnost vidět i více významů, které jsou skryty za manifestním obsahem, a tudíž i zvyšuje míru předeterminovanosti, kterou takto orientovaní psychoanalytici popisují. Do určité míry podobný trend je možné zaznamenat i ve vývoji kleiniánské psychoanalýzy (Mitchell & Black, 1999; Mitchell, 2002)

Velký vliv má na předeterminovanost popisu kazuistického materiálu určitě i způsob, jakým v rámci akčního vektoru psychoanalytik formuluje klinický materiál tak, aby odpovídal oficiálním teoriím. Je klidně možné, že samotný popis klinického materiálu ve formě kazuistiky nemusí zcela odpovídat tak, jak je reálně psychoanalytikem předeterminovanosti vnímán v průběhu analytické hodiny. Ať byl vnímán jakýmkoli způsobem, psychoanalytik se vždy může cítit povinen explicitně formulovat klinický materiál tak, aby odpovídal běžnému popisu klinického materiálu ve skupině, jíž je členem, ať už jde o relační, nebo kleiniánské psychoanalytiky.

Pro účely této práce je určitě velmi zajímavý i vektor koherence vs. kontradikce. Někteří psychoanalytici se snaží o absolutní koherenci svého teoreticko-klinického myšlení, někteří jsou schopni tolerovat kontradikce ve svém myšlení a schopnost tolerovat paradoxy je dokonce vnímána jako něco, co zlepšuje psychoanalytickou praxi. Sama aplikace těchto poznatků do porozumění klinické praxi je paradoxní. Snaha o absolutní koherenci psychoanalytického myšlení může vést k pevnému teoreticko-klinickému rámci, který se nedá příliš zpochybňovat, jak může být poměrně dobře vidět na Rosenfeldově kazuistice. Schopnost připuštění si určitých kontradikcí může vést k jejich reflexi a vývoji psychoanalytické klinické teorie. Na druhou stranu snaha o koherentní myšlení při práci s konkrétním klinickým materiálem často musí vést k tomu, že si daný psychoanalytik připustí velkou komplexnost, a tedy i

předeterminovanost klinického materiálu, kterou se později může pokusit zachytit i přiměřeným popisem daného klinického materiálu ve formě kazuistiky.

Závěr

V této práci jsem si kladl za cíl prozkoumat, zda je psychoanalytický diskurz koherentní. Především mě zajímalo, zda je koherentní explicitní a implicitní používání konceptu předeterminovanosti napříč 1) psychoanalytickými teoretickými a kazuistickými texty a 2) různými psychoanalytickými směry – konkrétně kleiniánské a relační psychoanalýzy. Vzhledem tomu, že relační teoretici často zdůrazňují komplexitu, mnohost významů a spoluvytváření psychoanalytických fenoménů jak analyzandem, tak analytikem a zároveň kritizují tradičnější psychoanalytické směry (včetně kleiniánské psychoanalýzy) pro jejich redukcionismus¹², zdá se odůvodněné předpokládat, že relační psychoanalytické texty budou vykazovat výrazně vyšší míru předeterminovanosti než kleiniánské texty. Při studiu nejcitovanějších kazuistik zástupců těchto škol zabývajících se tématem narcismu se však ukazuje, že tomu tak zcela není. Mitchellova relační kazuistika *The Wings of Icarus: Illusion and the Problem of Narcissism* i Lachmannova relační kazuistika *Transforming Narcissism: The Treatment of Nora* vykazovaly znaky zvýšené předeterminovanosti – často například popisovaly mnoho různých determinant, jež vedly ke vzniku popisovaných intrapsychických fenoménů, a zároveň se oba autoři zjevně vyhýbali objektivizujícímu popisu osobnosti analyzanda a redukcionistickému popisu dějů v psychoanalýze. Oproti tomu Rosenfeldova kleiniánská kazuistika *On the psychopathology of narcissism: A clinical approach* byla plná nepředeterminovaných popisů – analytik v něm děje v psychoanalýze popisoval způsobem, ve kterém často dával jednotlivé psychické fenomény do jednoznačné souvislosti bez toho, aby otevíral možnost pro další významy, zároveň je celý text napsán značně expertním způsobem – celý výklad tohoto psychoanalytického případu působí redukcionisticky. To by zhruba odpovídalo předpokladu, že relačně-psychoanalytický kazuistický materiál bude popisován více předeterminovaně. To však nabourává Steinerova kleiniánská kazuistika *Seeing and being seen: Narcissistic pride and narcissistic humiliation*, jež obsahovala mnoho nepředeterminovaných prvků – Steiner v jejím popisu často mluví o své či pacientově

¹² Nutno dodat, že v kleiniánských teoretických textech oproti těm relačním není většinou kladen tak velký důraz na komplexitu a další prvky spjaté s předeterminovaností.

perspektivě a u intrapsychických či interpsychických fenoménů zdůrazňuje mnohost různých významů. Tato změna v míře předeterminovanosti může být způsobena i vývojem kleiniánské psychoanalýzy. Nicméně někteří významní relační psychoanalytici se explicitně vymezují i vůči redukcionistickým tendencím moderní podoby kleiniánské psychoanalýzy.

Buď kritika kleiniánské psychoanalýzy pro její redukcionismus z řad některých relačních psychoanalytiků zcela pravdivá (příčemž celý tento směr má do značné míry svou identitu založený na kritice “tradičnějších psychoanalytických škol”), nebo Steinerova kazuistika z nějakého důvodu zcela nezapadá do kleiniánské psychoanalýzy (i když je Steiner v dnešní době považován za jednoho z nejvýznamnějších zástupců současného kleiniánského myšlení). Tak či tak tyto výsledky svědčí pro určitou inkoherenci v rámci psychoanalytického diskurzu. Mezi možná vysvětlení inkoherence mezi popsányými teoretickými předpoklady a kazuistickými texty patří v moderní psychoanalýze populární trend postupného odstupování od tradiční metapsychologie. Další z možných vysvětlení zjištěné inkoherence v psychoanalytickém diskurzu je, že jde o důsledek narcismu malých rozdílů – tedy tendence zástupců velmi podobných směrů myšlení se vůči sobě vymezovat a zdůrazňovat rozdílnosti. A poslední možnost, jak se nad těmito výsledky nahlížet, je podle mě, že jde o důsledek diskrepance implicitními a oficiálními psychoanalytickými teoriemi.

Jinými slovy z různých důvodů tedy explicitní oficiální teoretický rámec nemusí být zcela koherentní s konstrukty, kterými je psychoanalytik ovlivňován v klinické praxi. To následně může vést, že zacházení s principem předeterminovanosti na teoretické úrovni nemusí totožné s tím, jak je jím zacházeno na praktické klinické úrovni, ke které je možné se eticky nejvíce “přiblížit” právě studiem konkrétních kazuistických textů.

Podle Jacquese Lacana kurativní efekt psychoanalýzy spočívá v tom, že analyzand přijme svou “kastraci” a připustí, že obraz, to jest představa o sobě, jež je součástí imaginárního řádu, není zcela koherentní s realitou. Domnívám se, že podobná připuštění si vlastní kastrace mohou být přínosná i pro psychoanalýzu jako směr. V konečném důsledku mohou vést k propracovanějšímu a koherentnějšímu psychoanalytickému diskurzu. Z čehož nakonec mohou těžit nejenom psychoanalytici a jejich analyzandi.

Bibliografie

- Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (2009). *Dialektika osvícenství: filosofické fragmenty*. OIKOYMENH.
- Aron, L. (2006). *Setkání myslí: vzájemnost v psychoanalýze*. Triton.
- Aron, L., Grand, S., & Slochower, J. A. (2018). *De-Idealizing Relational Theory: A Critique From Within*. Routledge.
- Atwood, G. E., & Stolorow, R. D. (1984). *Structures of Subjectivity: Explorations in Psychoanalytic Phenomenology*. Analytic Press.
- Beebe, B., Jaffe, J., & Lachmann, F. (2005). A dyadic systems view of communication. *Relatedness, Self-Definition and Mental Representation*, 23–42.
- Beebe, B., & Lachmann, F. (2003). The relational turn in psychoanalysis: A dyadic systems view from infant research. *Contemporary Psychoanalysis*, 39(3), 379–409.
- Bion, W. R. (1967). Notes on memory and desire. *Classics in Psychoanalytic Technique*, 259–260.
- Brenner, C. (1968). Psychoanalysis and science. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 16(4), 675–696.
- Britton, R., Feldman, M., & O'Shaughnessy, E. (2018). *The Oedipus Complex Today: Clinical Implications*. Routledge.
- Canestri, J. (2006). *Psychoanalysis: From Practice to Theory*. John Wiley & Sons.
- Canestri, J. (2018). *Putting Theory to Work: How are Theories Actually Used in Practice?* Routledge.
- Caper, R. (2013). *Building Out into the Dark: Theory and Observation in Science and Psychoanalysis*. Routledge.

- Cohler, B. J., & Galatzer-Levy, R. (2007). What Kind of Science Is Psychoanalysis? In *Psychoanalytic Inquiry* (Vol. 27, Issue 5, pp. 547–582). <https://doi.org/10.1080/07351690701468108>
- Cooper, A. M. (1989). Narcissism and Masochism: The Narcissistic-Masochistic Character. In *Psychiatric Clinics of North America* (Vol. 12, Issue 3, pp. 541–552). [https://doi.org/10.1016/s0193-953x\(18\)30413-1](https://doi.org/10.1016/s0193-953x(18)30413-1)
- Craig, E. (2000). *Concise Routledge Encyclopedia of Philosophy*. Psychology Press.
- De Bianchedi, E. T., Antar, R., De Podetti, M. R., De Píccolo, E. G., Miravent, I., De Cortiñas, L. P., De Boschan, L. T., & Wasserman, M. (1984). Beyond Freudian metapsychology. The metapsychological points of view of the Kleinian School. *The International Journal of Psycho-Analysis*, 65 (Pt 4), 389–398.
- Deleuze, G. (2005). *Cinema II*. A&C Black.
- Deleuze, G. (2013). *Logika smysla*. Karolinum.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (2004). *Anti-Oedipus*. A&C Black.
- Deleuze, G., & Hrdlička, J. (1999). *Proust a znaky*. Herrmann & synové.
- Derrida, J. (1998). *Resistances of psychoanalysis*. Stanford University Press.
- Derrida, J., & Roudinesco, E. (2003). *Co přinese zítřek*. *Dialog*, 1.
- Eco, U. (2009). *Teorie sémiotiky*. Argo.
- Faimberg, H. (2012). José Bleger's dialectical thinking. In *The International Journal of Psychoanalysis* (Vol. 93, Issue 4, pp. 981–992). <https://doi.org/10.1111/j.1745-8315.2012.00592.x>
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and social change* (Vol. 10). Cambridge: Polity press.
- Fonagy, P. (2003). Some complexities in the relationship of psychoanalytic

- theory to technique. *The Psychoanalytic Quarterly*, 72(1), 13–47.
- Fonagy, P. (2018). *Affect regulation, mentalization and the development of the self*. Routledge.
- Foucault, M. (2002). *Archeologie vědění*. Herrmann & synové.
- Freud, S. (1895). K psychoterapii hysterie. *Sebrané Spisy Sigmunda Freuda, Svazek 1, Spisy Z Let 1892-1899*.
- Freud, S. (1913a). K zavedení narcismu. *Sebrané Spisy Sigmunda Freuda. Spisy Z Let 1913--1917*, 127–151.
- Freud, S. (1913b). Nevědomí. *Sigmund Freud, Spisy Z Let*, 1917.
- Freud, S. (1918). Z dějin případu dětské neurózy. *Dvanáctá kniha*.
- Freud, S. (1964). Constructions in analysis. In *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XXIII (1937-1939): Moses and Monotheism, An Outline of Psycho-Analysis and Other Works* (pp. 255–270).
- Freud, S. (1994). *Výklad snů*. Nová tiskárna.
- Freud, S. (2002a). K zavedení narcismu. *Sebrané Spisy Sigmunda Freuda. Spisy Z Let 1913--1917*, 127–151.
- Freud, S. (2002b). *Spisy z let 1913-1917*. Psychoanalytické nakladatelství-J. Kocourek.
- Freud, S. (2007). *Sebrané spisy, svazek 14. Spisy z let 1925-1931*.
- Freud, S., & Strachey, J. (1935). *An Autobiographical Study*. Hogarth Press, and the Institute of psychoanalysis.
- Fromm, E. (1997). *Člověk, a psychoanalýza*. Aurora.
- Fulgencio, L. (2005). Freud's metapsychological speculations 1. *The International Journal of Psychoanalysis*, 86(1), 99–123.

- Fulgencio, L. (2007). Winnicott's rejection of the basic concepts of Freud's metapsychology 1. *The International Journal of Psychoanalysis*, 88(2), 443–461.
- Fulka, J. (2008). *Psychoanalýza a francouzské myšlení*. Herrmann & synové.
- Grunbaum, A. (1985). *The Foundations of Psychoanalysis: A Philosophical Critique*. Univ of California Press.
- Habermas, J. (1970). Knowledge and Interest. In *Sociological Theory and Philosophical Analysis* (pp. 36–54). https://doi.org/10.1007/978-1-349-15388-6_3
- Hanly, C. (1990). The concept of truth in psychoanalysis. *The International Journal of Psycho-Analysis*, 71 (Pt 3), 375–383.
- Harris, A. (2015). *The Legacy of Sandor Ferenczi*. <https://doi.org/10.4324/9781315743998>
- Hinshelwood, R. D. (1989). *A dictionary of Kleinian thought*. Free Association Books.
- Hinshelwood, R. D. (2013). *Research on the Couch: Single-case studies, subjectivity and psychoanalytic knowledge*. Routledge.
- Hoffman, I. Z. (1991). Discussion: Toward a social-constructivist view of the psychoanalytic situation. *Psychoanalytic Dialogues*, 1(1), 74–105.
- Hoffman, I. Z. (1992). Some practical implications of a social-constructivist view of the psychoanalytic situation. In *Psychoanalytic Dialogues* (Vol. 2, Issue 3, pp. 287–304). <https://doi.org/10.1080/10481889209538934>
- Horacio Etchegoyen, R. (2018). *The Fundamentals of Psychoanalytic Technique*. Routledge.
- Hyland, K. (2009). *Academic socialization*. New York, NY: The Tower Building.
- Jakubů, J. (2016, March 20). *Psychoanalýza, vzdělávání a vysoké školství aneb*

kam kráčíš, česká psychoanalýzo? Psychoanalýza Dnes.

<http://psychoanalyzadnes.cz/2016/03/20/psychoanalyza-vzdelavani-a-vysoke-skolstvi-aneb-kam-kracis-ceska-psychoanalyzo/>

Jones, E. (1964). The God complex (1913). Jones, E. , Essays in Applied Psychoanalysis, 2.

Kernberg, O. F. (1993). Severe personality disorders: Psychotherapeutic strategies. Yale University Press.

Kernberg, O. F. (2011). Psychoanalysis and the university: a difficult relationship. The International Journal of Psycho-Analysis, 92(3), 609–622.

Klein, G. S. (1973). Two theories or one? Bulletin of the Menninger Clinic, 37(2), 102–132.

Klein, M. (1975). Notes on some schizoid mechanisms. Envy and gratitude and other works—1946-1963. New York: Delacorte, 8.

Klein, M. (2005). Závist a vděčnost: a další práce z let 1946-1963. Triton.

Kohut, H. (1971). The Analysis of the Self New York: Int. Univ. Press.[→].

Kohut, H. (2009). The Restoration of the Self. University of Chicago Press.

Kuchař, J. (2015). Integrace psychoanalytických teorií podle Stephen A.

Mitchella. Psychoterapie : praxe – inspirace – konfrontace, 9(3), 163–170.

Lachmann, F. M. (2011). Transforming narcissism: Reflections on empathy, humor, and expectations (Vol. 28). Taylor & Francis.

Laplanche, J., & Pontalis, J.-B. (2018). The Language of Psychoanalysis. Routledge.

Lasch, C., & Micka, D. (2016). Kultura narcismu: americký život ve věku snižujících se očekávání. Stanislav Juhaňák-Triton.

Lerner, P. M. (2013). Psychoanalytic Perspectives on the Rorschach.

Routledge.

Lingiardi, V., & McWilliams, N. (2017). *Psychodynamic Diagnostic Manual, Second Edition: PDM-2*. Guilford Publications.

Marcuse, H. (1970). *Psychoanalýza a politika*. Svoboda.

Melanie Klein Trust – Discover Klein's concepts and clinical technique, and how her ideas have been taken forward by new generations of clinicians and writers.

(n.d.). Retrieved March 29, 2020, from <https://melanie-klein-trust.org.uk/>

Merleau-Ponty, M. (2013). *Fenomenologie vnímání*.

Mitchell, S. A. (1984). Object Relations Theories and the Developmental Tilt.

Contemporary Psychoanalysis, 20(4), 473–499.

Mitchell, S. A. (1986). The wings of Icarus: Illusion and the problem of narcissism. *Contemporary Psychoanalysis*, 22(1), 107–132.

Mitchell, S. A. (1995). *Hope And Dread In Psychoanalysis*. Basic Books.

Mitchell, S. A. (2002). *Ovlivňování a autonomie v psychoanalýze*. Triton.

Mitchell, S. A. (2009). *Relational Concepts in Psychoanalysis*. Harvard University Press.

Mitchell, S. A. (2014). *Influence and autonomy in psychoanalysis*. Routledge.

Mitchell, S. A., & Aron, L. (1999). *Relational Psychoanalysis: The Emergence of a Tradition*. Analytic Press.

Mitchell, S. A., & Black, M. J. (1999). *Freud a po Freudovi: Dějiny moderního psychoanalytického myšlení*. Triton.

Noth, W. (1997). Handbook of semiotics. *Journal of Pragmatics*, 4(27), 538–542.

Peirce, C. S. (1960). *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Harvard University Press.

PEP Web. (n.d.). Retrieved July 5, 2020, from <http://www.pep-web.org/>

- Popper, K. (2014). *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*. Routledge.
- Popper, K. R. (1997). *Logika vědeckého bádání*.
- Ricoeur, P. (1970). *Freud and Philosophy: An Essay on Interpretation*. Yale University Press.
- Rosenfeld, H. (1964). ON THE PSYCHOPATHOLOGY OF NARCISSISM; A CLINICAL APPROACH. *The International Journal of Psycho-Analysis*, 45, 332–337.
- Safran, J. D. (2009). Interview with Lewis Aron. In *Psychoanalytic Psychology* (Vol. 26, Issue 2, pp. 99–116). <https://doi.org/10.1037/a0015679>
- Sandler, J. (1983). Reflections on some relations between psychoanalytic concepts and psychoanalytic practice. *The International Journal of Psycho-Analysis*, 64 Pt 1, 35–45.
- Sandler, J., Holder, A., & Dare, C. (1970). Basic psychoanalytic concepts. IV. Counter-transference. *The British Journal of Psychiatry: The Journal of Mental Science*, 117(536), 83–88.
- Schafer, R. (Ed.). (1997). *The contemporary Kleinians of London*. 441. <https://psycnet.apa.org/fulltext/1997-97199-000.pdf>
- Schafer, R. (1999). Recentring psychoanalysis: From Heinz Hartmann to the contemporary British Kleinians. *Psychoanalytic Psychology: The Official Journal of the Division of Psychoanalysis, American Psychological Association*, Division 39, 16(3), 339–354.
- Seligman, S. (2005). Dynamic Systems Theories as a Metaframework for Psychoanalysis. *Psychoanalytic Dialogues*, 15(2), 285–319.
- Solms, M. (2014). *Mozek a vnitřní svět: úvod do neurovědy subjektivní*

zkušenosti. Portál.

Spillius, E. B., Milton, J., Garvey, P., Couve, C., & Steiner, D. (2011). *The New Dictionary of Kleinian Thought*. Taylor & Francis.

Steiner, J. (2004). Gaze, dominance and humiliation in the Schreber case. *The International Journal of Psycho-Analysis*, 85(Pt 2), 269–284.

Steiner, J. (2006). Seeing and being seen: Narcissistic pride and narcissistic humiliation. *The International Journal of Psychoanalysis*, 87(4), 939-951.

Steiner, J. (2018). *Psychická útočiště: patologické organizace u psychotických, neurotických a hraničních pacientů*. Triton.

Stern, D. (1985). The interpersonal world of the infant: A view from *Psychoanalysis Developmental Psychology*.

Stolorow, D., Robert, & Atwood, E., George. (1995). Deconstructing Carveth's Deconstruction of Intersubjectivity Theory. *Canadian Journal of Psychoanalysis*, 3(2), 255–262.

Stolorow, R. D. (2017). A Phenomenological-Contextualist Perspective in *Psychoanalysis: A Conversation with Robert D. Stolorow*. In *Dialogues at the Edge of American Psychological Discourse* (pp. 117–145).

https://doi.org/10.1057/978-1-137-59096-1_5

Stolorow, R. D., Orange, D. M., & Atwood, G. E. (1998). Projective identification Begone! Commentary on paper by Susan H. Sands. *Psychoanalytic Dialogues*, 8(5), 719–725.

Strenger, C. (1989). The classic and the romantic vision in psychoanalysis. *The International Journal of Psycho-Analysis*, 70 (Pt 4), 593–610.

Strozier, C. B. (2001). *Heinz Kohut: The making of a psychoanalyst*. Macmillan. The International Psychoanalytical Association. (n.d.). *About Psychoanalysis*.

Retrieved February 10, 2019, from

https://www.ipa.world/IPA/en/Psychoanalytic_Treatment/About__Psychoanalysis.aspx

Todorov, T. (1984). *Theories of the Symbol*. Cornell University Press.

Tuckett, D. (2008). *Psychoanalysis Comparable and Incomparable: The Evolution of a Method to Describe and Compare Psychoanalytic Approaches*. Routledge.

Volkan, V. D. (1986). The narcissism of minor differences in the psychological gap between opposing nations. *Psychoanalytic Inquiry*, 6(2), 175–191.

Wallerstein, R. S. (1988). One psychoanalysis or many? *The International Journal of Psycho-Analysis*, 69 (Pt 1), 5–21.

Wallerstein, R. S. (2009). What kind of research in psychoanalytic science? *The International Journal of Psycho-Analysis*, 90(1), 109–133.

Winnicott, D. W. (1965). *Psychoanalysis and the sense of guilt. The Maturational Processes and the Facilitating Environment*, 15–28.

Wit, E.-J. C., & Gillette, M. (1999). *What is linguistic redundancy*. University of Chicago.

<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.714.5763&rep=rep1&type=pdf>

Zamel, V. (1998). Questioning academic discourse. *Negotiating Academic Literacies: Teaching and Learning across Languages and Cultures*, 187–197.